

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Педагогіка. Практичний курс

Підручник
за кредитно-модульною технологією
навчання для бакалаврів

Мелітополь – 2014

УДК 37.013 (075.8)
ББК 74.00 я 73
П 24

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист №1/11-6455 від 30.04.2014 р.)*

А в т о р и - у к л а д а ч і: Бельчева Т.Ф., Ізбаш С.С., Бельчев П.В.

Рецензенти:

А.І. Павленко - доктор педагогічних наук, професор кафедри ;

І.П. Аносов - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри анатомії і фізіології людини і тварин Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Педагогіка. Практичний курс: підручник за кредитно-модульною технологією навчання для бакалаврів / Т.Ф. Бельчева, С.С. Ізбаш, П.В. Бельчев – Мелітополь: Видавництво Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, 2014. – 304 с.

ISBN 978-617-7055-59-3

У підручнику висвітлені загальні засади педагогіки: закономірності, принципи, форми і методи навчання і виховання у сучасній школі. Розроблені авторами практичні заняття призначені для студентів педагогічних напрямів підготовки. Практичні заняття спрямовані на формування у майбутніх учителів професійно-педагогічних умінь та розвиток їх педагогічного мислення. Теоретичні матеріали до занять включають наукові розробки провідних вчених України в галузі педагогіки. Матеріал підручника складається із змістових модулів, завдань для інтерактивної та самостійної роботи, тестів та індивідуальних творчих і дослідницьких завдань, що відповідає кредитно-модульній технології підготовки фахівців у вищому навчальному закладі. Підручник підготовлено відповідно до чинної програми курсу «Педагогіка».

Підручник призначено для студентів вищих педагогічних навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, викладачів, керівників методичних об'єднань для роботи з молодими учителями.

**УДК 37.013 (075.8)
ББК 74.00 Я73**

© Бельчева Т.Ф., Ізбаш С.С., Бельчев П.В., 2014

ISBN 978-617-7055-59-3

ЗМІСТ

Опис навчальної дисципліни «Педагогіка»	5
Програмний матеріал з дисципліни «Педагогіка»	7
Структура залікового кредиту з дисципліни «Педагогіка»	20
Модуль 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ. ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ	24
Змістовий модуль 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ.....	24
Практичне заняття №1. Педагогічний процес як система і цілісне явище. Закономірності та принципи педагогічного процесу	24
Практичне заняття №2. Вплив спадковості, середовища і виховання на розвиток і формування особистості	35
Змістовий модуль 2. ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ.....	48
Практичне заняття №3. Суть і зміст процесу виховання в національній школі.	48
Практичне заняття №4. Закономірності, принципи та методи виховання.....	70
Практичне заняття №5. Формування дитячого колективу та педагогічне управління його розвитком.....	87
Практичні заняття № 6-7. Основні напрямки гуманістичного виховання сучасних школярів	97
Практичне заняття №8. Родинне виховання особистості	118
Практичне заняття №9. Позакласне та позашкільне виховання.....	128
Модуль 2. ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ. ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ	145
Змістовий модуль 3. ТЕОРІЯ ОСВІТИ І НАВЧАННЯ (ДИДАКТИКА).....	145
Практичне заняття №10. Суть процесу навчання, його структура.....	145
Практичне заняття №11. Зміст освіти як фундамент базової культури особистості	156
Практичні заняття №12-13. Методи і засоби навчання та активізації пізнавальної діяльності учнів	164
Практичне заняття №14. Урок – основна форма організації навчання у сучасній школі	185
Практичне заняття №15. Організаційні форми навчання у сучасній школі	192

Змістовий модуль 4. ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ	199
Практичне заняття №16. Педагогічна система Я.А. Коменського	199
Практичне заняття №17. Педагогічна спадщина А.С. Макаренка	204
Практичне заняття №18. Педагогічна система В.О. Сухомлинського.....	210
ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	216
1. Філософські методології педагогіки	216
2. Сучасна гуманістична методологія педагогіки	218
3. Аксіологічний підхід до вивчення педагогічних явищ.....	219
4. Методи педагогічних досліджень	221
5. Особистість і умови її розвитку	223
6. Спадковість як фактор розвитку особистості.....	225
7. Середовище як фактор соціалізації і становлення особистості	226
8. Суть педагогічної діяльності, основні види, специфіка	228
9. Структура педагогічної діяльності вчителя	229
10. Характеристика системи педагогічних цінностей	233
11. Навчання і розвиток у гуманістичній дидактиці.....	234
12. Реалізація змісту освіти в сучасній школі	236
13. Суть процесу навчання як системи.....	238
14. Індивідуалізація і диференціація навчання	241
15. Самоаналіз уроку	242
16. Бінарні методи навчання	244
17. Ситуаційний метод	246
18. Класифікація методів навчання	246
19. Методи та прийоми розвитку мотиваційної сфери учнів	253
20. Діагностика результатів навчання	256
21. Контроль результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів.....	258
22. Тестування рівня засвоєння змісту освіти.....	259
23. Самостійна робота учнів	261
24. Урок в системі проблемного навчання	266
25. Урок у технології особистісно-зорієнтованого навчання.....	267
26. Технологія особистісно-зорієнтованого уроку (за С. Подмазіним)....	274
27. Урок у технологіях розвивального навчання	277
28. Особливості методики розвивального навчання.....	280
ЛІТЕРАТУРА	283

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПЕДАГОГІКА»

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів 5	Галузь знань 0402 Фізико-математичні науки Напрямок підготовки 6.040201 Математика*	Нормативна дисципліна	
Модулів – 2		Рік підготовки:	
Змістових модулів – 4		2-й	2-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання не передбачено навчальним планом		Семестр 3-4-й	Семестр 4-й
		Лекції 34 год.	Лекції 8 год.
Загальна кількість годин - 180		Практичні, семінарські 28 год.	Практичні, семінарські 6 год.
		Самостійна робота 118 год.	Самостійна робота 166 год.
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 год. самостійної роботи студента – 3 год.	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Індивідуальні завдання: не передбачені навчальним планом	
		Вид контролю:	
		залік у 3-му семестрі; екзамен у 4-му семестрі	екзамен у 4-му семестрі

Примітка: Співвідношення кількості годин аудиторних занять 62 год. (1/3), самостійної роботи 118 год. (2/3)

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	
Кількість кредитів 3	Галузь знань 0403 Системні науки та кібернетика Напрямок підготовки 6.040302 Інформатика*	Нормативна дисципліна	
Модулів – 2		Рік підготовки:	
Змістових модулів – 4		2-й	
Індивідуальне науково-дослідне завдання не передбачено навчальним планом		Семестр 3-й	Семестр 4-й
		Лекції 16 год.	Лекції 18 год.
Загальна кількість		Практичні, семінарські 14 год.	Практичні, семінарські 14 год.

годин - 108		Самостійна робота 24 год.	Самостійна робота 22 год.
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 год. самостійної роботи студента – 1,2 год.	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Індивідуальні завдання: не передбачені навчальним планом	
		Вид контролю: залік у 3-му семестрі; екзамен у 4-му семестрі	

Примітка: Співвідношення кількості годин аудиторних занять 62 год. (1/2), самостійної роботи 46 год. (1/2)

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів: 4	Галузь знань 0203 Гуманітарні науки Напрямок підготовки 6.020303 Філологія*	Нормативна дисципліна	
Модулів – 2	Спеціалізація: Мова і література (англ.) Мова і література (нім.)	Рік підготовки: 3-й	
Змістових модулів – 2		Семестр 5-й	
Індивідуальне науково-дослідне завдання		Лекції 16 год.	
Загальна кількість годин 144		Практичні, семінарські 14 год.	
		Самостійна робота 114 год.	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 год. самостійної роботи студента – 5 год.		Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Індивідуальні завдання: не передбачені навчальним планом
		Вид контролю: екзамен	

Примітка: Співвідношення кількості годин аудиторних занять 30 год. (1/2), самостійної роботи 114 год. (2/3)

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів: 3	Галузь знань 0203 Гуманітарні науки Напрямок підготовки 6.020303 Філологія*	Нормативна дисципліна	
Модулів – 2	Спеціалізація: Українська мова і література. Мова і література (англ.), українська мова і література	Рік підготовки: 3-й	
Змістових модулів – 2		Рік підготовки: 2-й	
Індивідуальне науково-дослідне		Семестр 5-й	
		Семестр 3-4-й	

завдання не передбачено навчальним планом	література.	Лекції 16 год.	Лекції 12 год.
Загальна кількість годин - 108		Практичні, семінарські 14 год.	Практичні, семінарські 8 год.
		Самостійна робота 78 год.	Самостійна робота 88 год.
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 год. самостійної роботи студента – 3,5 год.	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Індивідуальні завдання: не передбачені навчальним планом	
		Вид контролю: екзамен	

Примітка: Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної роботи становить: для денної форми навчання – 30 год. (1/2), самостійної роботи 78 год. (1/2); для заочної форми навчання – 20 год. (1/5), самостійної роботи 88 год. (4/5).

ПРОГРАМНИЙ МАТЕРІАЛ З ДИСЦИПЛІНИ «ПЕДАГОГІКА»

Заліковий кредит 1. ПЕДАГОГІКА

Модуль 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ. ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

Змістовий модуль 1. Загальні засади педагогіки

Тема 1. Педагогіка: становлення, сучасний стан.

Розвиток педагогіки як науки. Об'єкт, предмет і функції педагогіки. Основні поняття (категорії) педагогіки: формування і розвиток особистості, виховання, навчання, освіта молоді, їх взаємозв'язок. Самовиховання і самоосвіта.

Педагогіка в системі педагогічних дисциплін, її зв'язок з іншими науками. Педагогіка школи – вищий етап розвитку української етнопедагогіки. Джерела і складові частини народної педагогіки.

Педагогіка як наука і мистецтво виховання.

Тема 2. Методологія і методи педагогічних досліджень.

Методологія наукових досліджень. Етапи здійснення педагогічного дослідження. Методи науково-педагогічних досліджень: спостереження, педагогічний експеримент, бесіди, вивчення перспективного досвіду; вивчення документації та учнівських праць, опитування, методи моделювання педагогічних явищ, методи кількісного та якісного аналізу результатів дослідження. Методика педагогічного дослідження.

Тема 3. Розвиток, соціалізація і виховання особистості.

Поняття про особистість, індивідуальність, індивід. Традиційна народна мораль про особистість, її розвиток, виховання і формування. Основні об'єктивні і суб'єктивні фактори формування особистості, їх особливості і взаємозв'язок. Виховання – визначальний чинник формування особистості.

Роль діяльності і спілкування у розвитку особистості. Взаємообумовленість процесів виховання і розвитку, активна позиція особистості та її роль у процесі розвитку і виховання. Психічний, фізичний, соціальний і духовний розвиток.

Дитина як об'єкт і суб'єкт виховання. Вікові періоди розвитку особистості. Теорії розвитку особистості.

Тема 4. Педагогічний процес як система і цілісне явище. Закономірності і принципи педагогічного процесу.

Поняття про педагогічний процес. Характеристика педагогічного процесу, його основні елементи та рушійні сили. Закономірності і принципи педагогічного процесу. Спільні та специфічні сторони виховання і навчання: функції, завдання, зміст, форми і методи.

Демократизація, гуманізація і гуманітаризація педагогічного процесу. Оптимізація та інтенсифікація навчально–виховного процесу.

Змістовий модуль 2. Теорія виховання

Тема 5. Виховання в цілісному педагогічному процесі.

Проблема мети у педагогіці. Мета національного виховання.

Цілеспрямованість – найважливіша характеристика виховання. Поняття мети виховання. Об'єктивний характер мети виховання. Форми практичної реалізації мети виховання. Різні підходи до визначення мети виховання.

Цілі суспільні та цілі суб'єктивні. Відповідність мети національного виховання потребам і умовам сучасного етапу соціального розвитку Української держави. Державні документи та Концепція про мету національного виховання. Всебічний розвиток особистості як соціальна мета виховання. Мета національного виховання.

Тема 6. Суть і зміст процесу виховання.

Різні підходи до трактування суті виховання. Процес виховання як закономірна, послідовна, неперервна зміна моментів розвитку взаємодіючих суб'єктів. Особистісно-орієнтовний підхід у вихованні. Педагогічна взаємодія у вихованні, суб'єкти виховання. Діалектика і рушійні сили процесу виховання. Демократичний і гуманістичний характер виховання.

Структура процесу виховання. Сутність і особливості національного виховання. Витоки, зміст, становлення і розвиток української національної системи виховання.

Тема 7. Закономірності та принципи виховання. Принципи національного виховання

Закономірності процесу виховання. Принципи виховання: цілеспрямованість його на засвоєння молоддю загальнолюдських духовних цінностей, зв'язок з життям; єдність свідомості і поведінки; виховання у праці і колективі тощо.

Принципи національного виховання: народність, природовідповідність, демократизація, гуманізація, культуровідповідність, безперервність тощо.

Тема 8. Загальні методи, засоби, прийоми виховання.

Вплив методів виховання на різні сторони особистості, її свідомість. Поняття про засоби, методи і прийоми виховання. Традиційні методи виховання в педагогіці, їх класифікація та характеристика.

Нетрадиційні (нестандартні) методи виховання, що побудовані на засадах народної педагогіки. Основні народно-педагогічні методи формування суспільної поведінки дитини (нагромадження життєвого досвіду). Основні народно-педагогічні методи стимулювання, заохочення і спонукання дітей.

Народно-педагогічні методи виховання словом рідної мови (мовлення). Педагогічна майстерність використання різноманітних методів виховання учнів, їх оптимального поєднання.

Тема 9. Виховання особистості в колективі. Основи виховної роботи в дитячих громадських організаціях. Соціальний розвиток особистості школярів.

Поняття про соціалізацію та соціальний розвиток особистості. Основні фактори впливу на соціалізацію особистості. Соціальна та громадянська активність та її формування в умовах сім'ї і школи. Організація соціально-комунікативної діяльності учнів. Соціальний розвиток учнів в процесі навчально-виховної роботи та методи його діагностики.

Проблеми особистості і колективу. Загальні поняття про дитячий колектив, його ознаки та структура. Основні типи колективів. Динаміка та стадії розвитку колективу. Система перспективних ліній, традицій колективу. Принципи паралельної дії і єдності педагогічних вимог. Проблеми дитячого колективу, його навчання та виховання. Гармонія розвитку колективу та особистості.

Характеристика існуючих дитячих та юнацьких формальних та неформальних організацій, їх завдання; напрямки діяльності. Система учнівського самоврядування.

Тема 10. Основи фізичного розвитку та зміцнення здоров'я дітей.

Поняття фізичного розвитку і виховання. Оздоровчі, освітні і виховні завдання фізичного розвитку. Зміст і засоби фізичного виховання. Народнопедagogічні засоби фізичного загартування підростаючого покоління. Форми і методи фізичного розвитку школярів. Організація здорового способу життя дітей в сім'ї і школі. Позакласна і позашкільна фізкультурно-оздоровча діяльність дітей. Методи діагностики фізичного розвитку школярів.

Тема 11. Формування світоглядних позицій особистості і розумовий розвиток школярів.

Поняття про світогляд. Суть наукового світогляду, його основні риси. Процес формування світоглядних позицій учнів як динамічне й особливе явище.

Етапи формування наукового світогляду. Формування наукового світогляду у процесі навчання та у позакласній роботі.

Народний світогляд як система поглядів, переконань, ідеалів, що є основою народної духовності. Вияв народного світогляду в ідейній, морально-етичній спадщині, традиціях і звичаях української нації. Характерні риси українського

світогляду – органічна єдність, гармонійне злиття Людини і Природи, Народу і Космосу.

Формування національної свідомості (самосвідомості) учнів. Проблеми та шляхи подолання комплексу національної і громадянської неповноцінності серед окремої частини учнів, виховання, свідомих громадян, патріотів Батьківщини, поборників дружби між усіма народами України. Українознавство як важливий засіб формування національної свідомості.

Розумовий розвиток особистості. Шляхи і засоби розумового розвитку школярів. Діагностика та розумове виховання особистості. Творчо обдаровані діти.

Тема 12. Духовний розвиток особистості. Моральне та естетичне виховання.

Поняття про духовність і духовний розвиток, духовні цінності. Загальнолюдські і культурно-національні цінності. Шляхи інтерналізації загальнолюдських і культурно-національних цінностей. Діагностика духовного розвитку. Мораль як серцевина національної системи освіти і виховання.

Завдання і зміст морального виховання. Шляхи і засоби морального виховання. Виховання моральної свідомості та громадянської відповідальності. Виховання національної гідності й менталітету. Патріотичне й інтернаціональне виховання. Виховання дисциплінованості. Основи статевого виховання учнів.

Естетичне виховання як складова духовної культури. Шляхи і засоби естетичного виховання у навчальній, позакласній і позашкільній роботі. Форми і методи естетичного виховання. Естетичне виховання на народних традиціях, національному мистецтві, музиці, фольклорі.

Тема 13. Трудове та економічне виховання. Система профорієнтації.

Завдання та зміст трудового виховання. Шляхи, засоби та методи трудового виховання. Використання трудових традицій українського народу у трудовому вихованні учнів. Суспільно-корисна, продуктивна праця як засіб виховання. Трудові об'єднання школярів в умовах переходу до ринкової економіки. Зв'язок трудового виховання з політехнічною освітою й економічним вихованням.

Система профорієнтації. Економічне виховання, його завдання, форми та методи здійснення.

Тема 14. Виховна робота класного керівника.

Класний організатор як наставник учнів і помічник в організації життєдіяльності школярів. Організаційно-педагогічна робота класного організатора, планування і облік його роботи, визначення рівня розвитку дітей. Класний керівник і особистісно-орієнтоване виховання. Робота класного організатора з батьками, громадськими організаціями.

Тема 15. Виховання свідомої дисципліни. Основи правового виховання.

Свідомо дисципліна, обов'язок і відповідальність – важливі моральні якості особистості. Виховання свідомої дисципліни. Завдання і зміст правового виховання. Форми і методи правового виховання. Значення правового виховання в попередженні правопорушень серед учнівської молоді.

Правопорушення неповнолітніх та причини їх виникнення. Попередження правопорушень (профілактика відхилень поведінки учнів у школі, громадських місцях, сім'ї). Ліквідація першопричин правопорушень неповнолітніх. Особливості виховної роботи з дітьми, схильними до правопорушень.

Тема 16. Основи екологічного виховання.

Екологічна освіта, екологічне виховання, екологічна культура особистості. Завдання, зміст, система екологічного виховання учнів. Шляхи удосконалення екологічного виховання учнів.

Тема 17. Позакласне та позашкільне виховання і навчання.

Загальне поняття про позакласну і позашкільну роботу в системі виховання цілісної особистості. Завдання, зміст і основні принципи позакласної роботи з школярами.

Різноманітність масових, групових та індивідуальних форм позакласної роботи. Впровадження позакласної діяльності школярів, що побудована на давніх українських традиціях.

Позашкільна виховна робота: її завдання і зміст. Позашкільні навчально-виховні заклади і основні напрямки їх діяльності.

Взаємозв'язок позакласної і позашкільної роботи.

Тема 18. Родинне виховання особистості.

Виховання у сім'ї – першооснова розвитку дитини як особистості. Вплив атмосфери сімейного життя, її ставлення до праці, трудового укладу, загальної культури, рівня педагогічної культури батьків, системи взаємин на виховання дитини.

Сучасні проблеми сімейного виховання: підготовка дітей до школи, організація домашньої навчальної діяльності, створення раціонального режиму дня, визначення обов'язків дитини по дому, системи вимог, організація розвитку кмітливості, розважальних, пізнавальних, навчальних, творчих інтересів.

Сталі (традиційні) народно-педагогічні погляди на сім'ю і виховання дітей в родині. Основні народно-педагогічні традиції сімейного виховання дитини.

Тема 19. Національне виховання.

Суть та зміст національного виховання, його специфіка. Роль народних звичаїв та традицій у вихованні підростаючого покоління. Форми зв'язку школи і сім'ї. Співробітництво учителів і батьків. Відповідальність батьків за розвиток дитини.

Нетрадиційні форми роботи з батьками (організація консультпунктів з проблем сімейного виховання, конференції батьків по обміну досвідом організації раціонального дозвілля дітей різних вікових груп, семінари–практикуми по відродженню національних традицій в сім'ях, вихідний день в школі разом з батьками і дітьми та ін.) у поєднанні з традиційними (народні університети педагогічних знань для батьків, педагогічний всеобуч та ін.).

Участь громадськості у вихованні дітей та формуванні національної свідомості особистості.

Ради школи, батьківські ради та комітети. Виховання дітей за місцем проживання. Спільна діяльність школи, сім'ї, громадськості і трудових колективів по організації дозвілля дітей, надання їм допомоги у навчанні, у створенні умов для правильного сімейного виховання, оволодінні суспільним досвідом, збереженні та розвитку національних звичаїв і традицій.

Модуль 2. ДИДАКТИКА. ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Змістовий модуль 3. Теорія освіти і навчання (дидактика)

Тема 20. Предмет і основні категорії дидактики. Процес навчання, його структура. Різні підходи до навчання, їх характеристика.

Виникнення і розвиток дидактики як теоретичного компоненту педагогіки, що вивчає проблему навчання та освіти. Загальна теорія навчання і методики окремих предметів з основ наук, їх взаємозв'язок.

Основні категорії дидактики: процес навчання, принципи навчання, зміст освіти, методи навчання, організаційні форми навчання.

Українська народна дидактика, її мета, завдання і зміст. Навчання як вид пізнавальної діяльності учнів, його основні ознаки. Викладання як діяльність учителя, учіння – пізнавальний процес, що здійснюється учнями за безпосереднього та опосередкованого керівництва учителем. Структура процесу навчання. Основні функції навчання (освітня, розвиваюча, виховуюча) та їх взаємозв'язок. Суперечності та рушійні сили процесу навчання.

Основні етапи оволодіння знаннями: сприймання, усвідомлення, осмислення, запам'ятовування та застосування знань і умінь у практичній діяльності. Стимули та мотиви учіння школярів.

Особливості пояснювально-ілюстративного (інформаційного) підходу до навчання. Проблемно-пошуковий, дослідницький підхід до навчання. Поняття про проблему, проблемну ситуацію в навчанні. Рівні проблемності у навчанні. Організація проблемно-пошукової діяльності, включення елементів дослідництва в навчальний процес. Оптимальне поєднання пояснювально-ілюстративного та проблемного навчання.

Основи програмованого навчання. Концепція програмованого навчання. Машинне і безмашинне програмування. Способи програмування: лінійне, розгалужене, змішане. Навчання алгоритму і алгоритм навчання. Перспективи розвитку і застосування програмованого навчання. Комп'ютеризація навчання. Сутність модульно-розвиваючого навчання, способи його реалізації в сучасній школі.

Тема 21. Закономірності та принципи навчання.

Поняття про закономірності навчання, основні закономірності процесу навчання.

Визначення принципів навчання як вихідних положень, що визначають характер пізнавальної діяльності учнів і технології діяльності учителя.

Традиційні принципи навчання: виховуючий характер навчання, науковість навчання, систематичність навчання, наочність навчання, міцність знань, умінь і навичок, доступність навчання, індивідуалізація навчання.

Принципи навчання, що виникли під впливом народної дидактики: гуманістичний характер навчання; послідовність і систематичність навчання; навчання на загальнолюдських цінностях, на кращих традиціях і обрядах народу України, навчання моралі і вірувань пращурів, на етнографічних особливостях попередніх поколінь; навчання в навіюванні, спонуканні, заохоченні та ін.

Тема 22. Зміст освіти як фундамент базової культури особистості.

Наукові основи змісту освіти в цивілізованому суспільстві. Зміст освіти в національній школі, його основні компоненти. Загальна, політехнічна освіта. Оновлення змісту освіти в умовах розбудови української держави.

Державні стандарти змісту освіти.

Навчальний план для різних типів загальноосвітніх шкіл України, динамізм його для шкіл різних регіонів України. Науково-педагогічні основи навчального плану. Принципи його побудови. Навчальні програми, принципи їх побудови, вимоги до програм, їх структура. Види навчальних підручників для шкіл України. Нові навчальні книги для шкіл України.

Тема 23. Методи і засоби навчання та активізації пізнавальної діяльності учнів.

Визначення методу навчання. Прийоми як складова частина методу і як самостійна дидактична категорія. Різні підходи до класифікації методів: за джерелами знань, за особливостями діяльності учителя і учня, за характером пізнавальної діяльності учня.

Методи навчання за джерелами знань: словесні, наочні, практичні. Методи за характером пізнавальної діяльності учнів (пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий, дослідницький).

Тема 24. Урок в сучасній школі.

Форми організації навчального процесу. Історичний розвиток організаційних форм навчання. Виникнення і розвиток класно-урочної системи навчання в Україні. Урок – основна форма організації навчання у сучасній школі. Вимоги до сучасного уроку. Педагогічні вимоги до побудови уроку, його структури (постановка мети, завдань, обладнання уроку; дотримання реалізації функцій уроку; врахування особистого досвіду учнів; розвиток мотивації навчання; організація різних видів діяльності на уроці; контроль за пізнавальною діяльністю учнів і зворотні зв'язки).

Традиційна типологія уроків. Структура уроку в залежності від його мети. Підготовка учителя до уроку та її основні етапи. Нетрадиційні уроки в школі.

Тема 25. Організаційні форми навчання.

Основні існуючі форми організації навчального процесу (урок як основна форма, екскурсія, домашні завдання, самостійна робота, додаткові заняття, факультативи, практикуми, семінари, лекції та ін.), їх характеристика.

Форми організації діяльності учнів на уроці: індивідуальна, парна, групова, колективна.

Тема 26. Контроль, оцінка та облік успішності учнів.

Поняття контролю та його значення у навчально-виховному процесі. Функції контролю. Оціночні судження як важливий важіль управління розвитком свідомості, характеру, волі та навчальних здібностей учнів. Педагогічні вимоги до перевірки. Методи та види її організації на різних ступенях навчання.

Оцінка успішності учня, її призначення. Критерії якості знань і навичок учнів. Характеристика бальної системи оцінювання. Майстерність та такт учителя при аналізі відповідей учнів різних видів навчальних робіт.

Змістовий модуль 4. Історія педагогіки

Тема 27. Педагогічна система Яна Амоса Коменського

Життя, педагогічна діяльність і теоретична спадщина Яна Амоса Коменського. Коменський і демократичний рух XVII ст. Основні риси і суперечності світогляду. Педагогічна теорія Коменського як частка плану вдосконалення людства. Загальна мета і завдання виховання. «Велика дидактика» – теоретичне обґрунтування педагогіки нового часу. Принципи природовідповідності та народності виховання – методологічна основа педагогічної теорії Коменського.

Вчення про школу. Принципи побудови системи шкільної освіти. Вікова періодизація. Структура навчальних закладів, зміст освіти в них та вимоги до організації їх діяльності.

Дидактичні погляди Я.А. Коменського. Сутність процесу навчання і завдання освіти. Вимоги до визначення змісту освіти. Принципи навчання. «Золоте правило дидактики». Проблема організації шкільного навчання. Обґрунтування класно-урочної системи. Вимоги до уроку. Методи і правила навчання. Проблема підручника та вимоги до нього. Характеристика підручників, складених Яном Амосом Коменським.

Тема 28. *Західноєвропейська педагогіка кінця XVIII – першої половини XIX ст.*

Життя та педагогічна діяльність Й. Г. Песталоцці. Ідея гармонійного виховання Песталоцці. Його теорія елементарної освіти та методика початкового навчання. Неогуманізм. В. Гумбольдт та його освітні проекти. Дидактика Ф. Дістервега. Теорія навчання й виховання Й. Гербарта. Р. Оуен про формування особистості.

Тема 29. *Шкільна система й розвиток педагогічної думки в Україні у XVIII ст.*

Ідея народності та природовідповідності виховання Г. Сковороди. Г. Сковорода про розумове, моральне та трудове виховання дітей. Статут 1786 р. Російської імперії про зміст та особливості шкільної системи. Система освіти на Правобережній Україні та Закарпатті (друга половина XVIII ст.).

Тема 30. *Педагогічна система Костянтина Дмитровича Ушинського*

Головні віхи життя і діяльності К.Д.Ушинського. Світогляд. Новаторство та педагогічна творчість К.Д.Ушинського. Теоретичне обґрунтування педагогіки. Ушинський про педагогіку як науку і як мистецтво виховання. Проблема цілей виховання у працях Ушинського. Принцип народності виховання. Розробка Ушинським наукових засад національного виховання.

Дидактичні погляди Ушинського. Основні закономірності процесу навчання. Вчення про ступені пізнання. Ушинський про формальну і матеріальну цілі навчання. Основні функції навчання. Новаторство Ушинського у розробці дидактичних принципів. Характеристика підручників, складених Ушинським: «Рідне слово», «Дитячий світ».

Ушинський про гармонійний розвиток особистості. Основні засоби і методи морального, фізичного, естетичного, трудового виховання. Роль праці у житті і вихованні людини.

Ушинський про вчителя і його підготовку. Система і зміст педагогічної освіти. Педагогічна практика як елемент підготовки вчителя. Проблема підвищення кваліфікації вчителів.

Тема 31. Розвиток української педагогічної науки у ХХ ст.

Просвітницька діяльність і педагогічні погляди відомих діячів періоду української революції (1917-1919 рр.): М. Грушевський, І. Стешенко, С. Русова. Концепція національного виховання С. Русової. Розробка С. Русовою фундаментальних проблем теорії навчання і виховання. Теорія дошкільного виховання. С. Русова про вчителя.

Життя, педагогічна діяльність і теоретична спадщина Антона Семеновича Макаренка. Вчення про виховний дитячий колектив. Проблема виховання свідомої дисципліни. Питання трудового виховання дітей та поєднання навчання із продуктивною працею. Виховання дітей у сім'ї. Думки А.С. Макаренка з питань педагогічної майстерності.

Педагогічна спадщина Г. Ващенка. Створення Г. Ващенком української національної педагогіки. Г. Ващенко про український виховний ідеал. Г. Ващенко

про завдання гармонійного виховання української молоді. Створення Г. Ващенком української національної системи освіти і виховання.

Життя, педагогічна діяльність і теоретична спадщина Василя Олександровича Сухомлинського. В.О. Сухомлинський і народна педагогіка. Проблема проектування людини. Питання формування культури розумової праці школярів у спадщині В.О. Сухомлинського. Всебічний і гармонійний розвиток особистості як основа виховання дитини. Проблема морального, естетичного, трудового та фізичного виховання. Проблема самовиховання. Виховання колективізму, гармонія інтересів особистості і колективу.

Популяризація і творче впровадження у практику роботи шкіл ідей А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського. Створення авторських шкіл. Новаторська педагогіка 80-90-х років (В. Шаталов, М. Гузик, О. Захаренко та ін.).

Тема 32. Модернізація вищої освіти в Україні і Болонський процес

Тенденції розвитку вищої освіти України на сучасному етапі. Відмінність та подібність систем вищої освіти України і Європейських держав. Основні документи, які регламентують процес підготовки сучасного спеціаліста з вищою освітою: Закон України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Статут вищого закладу освіти.

Європейський вибір України – невід’ємна складова її подальшого розвитку. Вхідження освіти і науки України у європейське інформаційне та освітнє поле як вагомий чинник економічного, соціального, інтелектуального, інноваційно-технологічного та культурного розвитку.

Передумови входження вищої освіти України до Болонського процесу: адаптація законодавства, структурні зміни освіти, запровадження у систему вищої освіти Європейської кредитно-трансферної та акумулюючої системи (ECTS).

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ З ДИСЦИПЛІНИ «ПЕДАГОГІКА»

(для напрямів підготовки «Математика*», «Інформатика*»)

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин												
	денна форма						Заочна форма						
	усього	у тому числі					усього	у тому числі					
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Модуль 1. Загальні засади педагогіки. Теорія виховання													
Змістовий модуль 1. Загальні засади педагогіки													
Тема 1. Педагогіка: становлення, сучасний стан		2				2		2					3
Тема 2. Методологія і методи наукових досліджень		2				2							3
Тема 3. Педагогічний процес як система і цілісне явище. Закономірності і принципи педагогічного процесу			2			2							3
Тема 4. Вплив спадковості, середовища і виховання на розвиток і формування особистості		2	2			2							3
Разом за змістовим модулем 1		6	4			8							12
Змістовий модуль 2. Теорія виховання													
Тема 5. Мета і ідеал виховання						2							3
Тема 6. Суть і зміст процесу виховання			2			2							3
Тема 7. Закономірності, принципи та методи виховання		2	2			4		2					3
Письмовий модульний контроль №1													
Тема 8. Виховання особистості в колективі. Соціальний розвиток школярів		2	2			2			2				3
Тема 9. Формування світоглядних позицій особистості і розумовий розвиток школярів						2							3
Тема 10. Виховання громадянської культури. Основи правового виховання						4							3
Тема 11. Духовний розвиток особистості. Моральне та естетичне виховання особистості		2	2			2			2				3
Тема 12. Основи фізичного розвитку та зміцнення здоров'я дітей						2							3
Тема 13. Трудове виховання та профорієнтація		2				2							3
Тема 14. Основи екологічного виховання						2							3
Тема 15. Родинне та суспільне виховання особистості			2			2							3
Тема 16. Виховна робота класного керівника		2				2							3

Тема 17. Позакласне та позашкільне виховання і навчання					4						3
Тема 18. Національна своєрідність виховання					2						3
Письмовий модульний контроль №2											
Разом за змістовим модулем 2		10	10		34						42
Усього годин за модуль 1		16	14		42						54
Модуль 2. Дидактика. Історія педагогіки											
Змістовий модуль 3. Теорія освіти і навчання (дидактика)											
Тема 19. Предмет і основні категорії дидактики		2			6						3
Тема 20. Процес навчання, його структура		2	2		6			2			3
Тема 21. Закономірності та принципи навчання		2			6						3
Тема 22. Зміст шкільної освіти як фундамент базової культури особистості		2	2		6						3
Тема 23. Методи та засоби навчання		2	2		6			2			3
Тема 24. Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю учнів		2			6						3
Письмовий модульний контроль №3											
Тема 25. Урок – основна форма організації навчання у сучасній школі.		2	2		6			2			3
Тема 26. Організаційні форми навчання навчання.			2								
Разом за змістовим модулем 3		14	10		42						21
Змістовий модуль 4. Історія педагогіки											
Тема 26. Педагогічна система Яна Амоса Коменського		2	2		6						3
Тема 27. Західноєвропейська педагогіка кінця XVIII – першої половини XIX ст.					6						3
Тема 28. Шкільна система й розвиток педагогічної думки в Україні у XVIII ст.					6						3
Тема 29. Педагогічна система К. Ушинського					6						3
Тема 30. Розвиток української педагогічної науки у XX столітті. Педагогічна спадщина А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського		2	2		6						3
Тема 31. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес					4						4
Письмовий модульний контроль №4											
Разом за змістовим модулем 4		4	4		34						19
Усього годин за модуль 2		18	14		76						40
Усього		34	28		118		8	6			94

**(для напрямів підготовки «Філологія*. Мова і література (англ., нім.)»,
«Філологія*. Укр. мова і літ-ра; Мова і література (англ.), укр. мова та літ-ра»)**

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин												
	денна форма						Заочна форма						
	усього	у тому числі					усього	у тому числі					
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Модуль 1. Загальні засади педагогіки. Теорія виховання													
Змістовий модуль 1. Загальні основи педагогіки													
Тема 1. Педагогіка: становлення, сучасний стан		2				4							
Тема 2. Методологія і методи наукових досліджень						3							
Тема 3. Педагогічний процес як система і цілісне явище. Закономірності і принципи педагогічного процесу						4							
Тема 4. Вплив спадковості, середовища і виховання на розвиток і формування особистості				2		4							
Разом за змістовим модулем 1		2	2			15							
Змістовий модуль 2. Теорія виховання													
Тема 5. Мета і ідеал виховання						3							
Тема 6. Суть і зміст процесу виховання		2				4							
Тема 7. Закономірності, принципи та методи виховання		2	2			4							
Письмовий модульний контроль №1													
Тема 8. Виховання особистості в колективі. Соціальний розвиток школярів		2				4							
Тема 9. Формування світоглядних позицій особистості і розумовий розвиток школярів						4							
Тема 10. Виховання громадянської культури. Основи правового виховання						4							
Тема 11. Духовний розвиток особистості. Моральне та естетичне виховання особистості				2		3							
Тема 12. Основи фізичного розвитку та зміцнення здоров'я дітей						4							
Тема 13. Трудове виховання та профорієнтація						4							
Тема 14. Основи екологічного виховання						3							
Тема 15. Родинне та суспільне виховання особистості						3							
Тема 16. Виховна робота класного керівника		2				4							
Тема 17. Позакласне та						4							

позашкільне виховання і навчання														
Тема 18. Національна своєрідність виховання					3									
Письмовий модульний контроль №2														
Разом за змістовим модулем 2		8	4		51									
Усього годин за модуль 1		10	6		66									
Модуль 2. Дидактика. Історія педагогіки														
Змістовий модуль 3. Теорія освіти і навчання (дидактика)														
Тема 19. Предмет і основні категорії дидактики					4									
Тема 20. Процес навчання, його структура		2	2		4									
Тема 21. Закономірності та принципи навчання					3									
Тема 22. Зміст шкільної освіти як фундамент базової культури особистості			2		4									
Тема 23. Методи та засоби навчання		2	2		4									
Тема 24. Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю учнів					4									
Письмовий модульний контроль №3														
Тема 25. Урок – основна форма організації навчання у сучасній школі. Форми організації навчання.		2	2		4									
Разом за змістовим модулем 3		6	8		27									
Змістовий модуль 4. Історія педагогіки														
Тема 26. Педагогічна система Яна Амоса Коменського					3									
Тема 27. Західноєвропейська педагогіка кінця XVIII — першої половини XIX ст.					4									
Тема 28. Шкільна система й розвиток педагогічної думки в Україні у XVIII ст.					4									
Тема 29. Педагогічна система К. Ушинського					3									
Тема 30. Розвиток української педагогічної науки у XX столітті. Педагогічна спадщина А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського					4									
Тема 31. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес					3									
Письмовий модульний контроль №4														
Разом за змістовим модулем 4					21									
Усього годин за модуль 2		6	8		48									
Усього		16	14		114									

Модуль 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ. ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

Змістовий модуль 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ

Практичне заняття №1. ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОЦЕС ЯК СИСТЕМА І

ЦІЛІСНЕ ЯВИЩЕ. ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ПРИНЦИПИ

ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Мета: ознайомити студентів з сутністю педагогічного процесу як системи та його рушійними силами; сформувані знання щодо умов реалізації закономірностей педагогічного процесу у сучасній школі; виховувати у майбутніх учителів прагнення до розвитку своїх педагогічних здібностей.

Опорні поняття: педагогічний процес, педагогічна взаємодія, педагогічне співробітництво, педагогічне партнерство, рушійні сили педагогічного процесу, компоненти педагогічного процесу, мета, завдання, засоби педагогічного процесу, цілісність та функції педагогічного процесу, закономірності педагогічного процесу, етапи педагогічного процесу, педагогічна діагностика.

План:

1. Суть педагогічного процесу та його рушійні сили.
2. Цілісний педагогічний процес як система.
3. Закономірності педагогічного процесу та етапи його організації.
4. Структура педагогічного процесу.

Література:

1. Бондар В. І. Дидактика: Підруч. для студ. пед. вузів / В. І. Бондар.– К.: Либідь, 2005.– 263 с.
2. Кузьмінський А.І. Педагогіка: Підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко– 3-тє вид., випр. – К.: Знання - Прес, 2008. – 447 с.
3. Малафійк І.В. Дидактика: Навчальний посібник / І. В. Малафійк. – К.: Кондор, 2005. – 398с.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник [5-тє видання, доповнене і перероблене] / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.

5. Педагогіка: Навч. посібник / [В.М.Галузьяк, М.І.Сметанський, В.І.Шахов]. – Вінниця: РВВ ВАТ «Вінолбдрукарня», 2000. – 200 с.
6. Підласий І. П. Педагогіка: Новий курс: [Підручник для студ. вищ. навч закладів] / І.П. Підласий: В 2 кн. - М.: Гуманіст. вид. Центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 1: Загальні основи. Процес навчання. - 469 - 507 с.
7. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с.

Теоретичний блок.

Термін процес(від лат. *processus* – просування) означає рух уперед, послідовну зміну станів, стадій розвитку; сукупність послідовних дій з метою досягнення якогось результату. Словосполучення «педагогічний процес» означає виховний рух, проходження, просування вперед.

Хто ж рухається у педагогічному процесі? Педагог ставить завдання виховання і прагне їх реалізувати. Вихованець, сприймаючи виховний вплив, проявляє власну активність, впливає на педагога і самого себе. Взаємна активність вихователів і вихованців у педагогіці позначається термінами: педагогічна взаємодія, педагогічне співробітництво, педагогічне партнерство. Взаємодія – це своєрідне втілення зв'язків, взаємин між людьми, котрі, вирішуючи спільні завдання, взаємовпливають, доповнюють один одного і досягають успіху в розв'язанні поставлених завдань. Природно, що змін зазнають і суб'єкти, і ті об'єкти, на які спрямована взаємодія: разом – означає не сумарно, а взаємодоповнюючи.

Педагогічний процес – це динамічна взаємодія вихователів і вихованців, спрямована на досягнення поставленої виховної мети.

Педагогічна взаємодія своєрідна: її зміст та способи визначаються завданнями виховання і навчання людей. Завдання заздалегідь передбачають зміну стану, перетворення властивостей і якостей вихованців. Тому можна констатувати, що педагогічний процес є процесом, у якому соціальні ідеї перетворюються в якості особистості. У педагогічній практиці та педагогічній літературі попередніх років вживається поняття «навчально-виховний процес». В

основному терміни «навчально-виховний процес» і «педагогічний процес» тотожні. Однак, поняття «навчально-виховний процес не відображає, як показали дослідження П. Ф. Каптерева, А. П. Пінкевича, Ю. К. Бабанського, М. М. Скаткіна та інших педагогів, усієї складності процесу і, найперше, його найважливіших рис - цілісності та спільності. Головна ж суть педагогічного процесу - єдність навчання, виховання та розвитку на основі цілісності й спільності.

Педагогічний процес не є нерозривним ланцюгом розвиваючих взаємодій вихователів і вихованців. В одному випадку під час формування взаємин між ними виявляється позитивна тенденція, в іншому – виникають перешкоди, конфлікти. Так само суперечливо і нерівномірно відбувається розвиток вихованця. Він може добре опанувати необхідний обсяг наукових знань, але не зробити світоглядних і моральних висновків, що випливають з них. Він прагне поводити себе відповідно до вимог загальнолюдської моральної норми, проте йому не вистачає сили волі та відповідних навичок.

Отже, суперечності є неодмінною умовою педагогічного процесу. Як вирішити їх? Педагог не може і не повинен іти шляхом «зняття» протилежностей. Такі спроби, як переконує життя, залишаються безрезультатними.

Сьогодні збільшився обсяг знань людства про закони розвитку природи і суспільства. В основу еволюційних теорій, як ми вже зазначали, покладена концепція додатковості видатного датського фізика Нільса Бора. Домінуючим у цій концепції є принцип компліментарності (фр. *compliment* – втішне зауваження на чиюсь адресу, похвала), відповідно до якого протилежності зникають не шляхом зняття, а за рахунок поєднання, взаємодоповнення, компромісу.

Тому педагог повинен уміти розпізнавати особливості й основні причини протилежностей, знаходити компроміс, поєднувати інтереси, будувати партнерські стосунки з вихованцем. Лише за умов взаємоповаги, бажання та уміння вірити одне одному взаємодія педагога і вихованця стає досяжною. Це є найбільш надійним «соціальним клеєм» (А. С. Макаренко), людською основою педагогічного процесу, якщо він прагне бути людським.

Сучасна педагогічна теорія представляє педагогічний процес як динамічну систему. Слово «система» (від гр. *systema* – ціле, що складене з частин) означає цілісність, яка являє собою єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин.

Основними ознаками системи є: а) наявність компонентів, які можна розглядати у відносній ізольованості, поза зв'язками з іншими процесами і явищами; б) наявність внутрішньої структури зв'язків між цими компонентами, а також їхніми підсистемами; в) наявність певного рівня цілісності, ознакою якої є те, що система завдяки взаємодії компонентів одержує інтегральний результат; г) наявність у структурі системоутворюючих зв'язків, які об'єднують компоненти, як блоки, частини в єдину систему, д) взаємозв'язок з іншими системами.

Системне бачення педагогічного процесу дозволяє чітко виділяти складові компоненти, проаналізувати всю різноманітність зв'язків і відносин між ними, кваліфіковано управляти педагогічним процесом.

Педагогічний процес як система протікає в інших системах: освіті, школі, класі, на окремому уроці тощо. Кожна з таких систем функціонує в певних зовнішніх, зокрема природно-географічних, суспільних, виробничих, культурних тощо та внутрішніх умовах, якими для школи є матеріально-технічні, морально-психологічні, санітарне-гігієнічні та інші умови. Кожна з систем має власні складові. Компонентами системи, в якій протікає педагогічний процес, є педагоги, вихованці та умови виховання.

Яка ж будова педагогічного процесу? У виховній роботі педагог ставить перед собою мету виховання. Для того, щоб її досягти, він конкретизує свої дії, тобто визначає завдання; для реалізації завдань застосовує відповідні педагогічні засоби. Якщо при цьому достатньо враховуються закономірні зв'язки й умови, то між педагогом і вихованцями встановлюється співробітництво, педагог викликає й організовує активну діяльність учнів, спрямовану на засвоєння людського досвіду, домагається певного прогресу в індивідуальному розвитку відносно мети виховання, що потенціально виявлятиметься в результатах виховання.

До педагогічних засобів у широкому розумінні належать: зміст, що підлягає засвоєнню; методи й організаційні форми виховання, за допомогою яких педагог викликає активну діяльність вихованців, встановлює взаємозв'язки, організовує процес.

Зазвичай це і є цільовий, змістовий, діяльнісний. результативний компоненти, що утворюють систему. Цільовий компонент процесу містить усю різноманітність цілей і завдань педагогічної діяльності: від загальної мети – всебічного і гармонійного розвитку особистості – до конкретних завдань формування певних якостей чи їх елементів. Змістовий компонент відображає зміст, що вкладається як у загальну мету, так і у кожне конкретне завдання; зміст, який необхідно засвоїти. Діяльнісний компонент передбачає взаємодію педагогів і вихованців, їх співробітництво, організацію й управління процесом. Результативний компонент процесу характеризує досягнуті зрушення відносно поставленої мети.

Другою важливою ознакою педагогічного процесу як системи є наявність у ньому внутрішньої структури зв'язків між компонентами та їх підсистемами.

З метою наукового аналізу і характеристики педагогічного процесу ми розглядаємо його як загальне поняття. Насправді ж педагог має справу з навчальним та багатьма виховними процесами (морального виховання, трудового, екологічного тощо), процесами розвитку індивідуальних особливостей учнів (здібностей, нахилів, Інтересів тощо). Наприклад, відомий педагог-новатор із підмосковного Реутова Т. П. Волков уже багато років на спеціалізованих уроках творчості та у гюзакласній роботі успішно здійснює розвиток пізнавальних, трудових, евристичних, винахідницьких та інших здібностей школярів.

Педагогічний процес є, не механічним поєднанням процесів, що його складають, а новим якісним утворенням, у якому всі вони підпорядковуються єдиній меті. Складна діалектика відносин у середині педагогічного процесу полягає у наявності загального і збереженні специфічного.

Специфіка процесів зумовлена їх домінуючими функціями. Процес навчання переважно впливає на інтелектуальну сферу особистості, безпосередньо формує її свідомість. Тому він вносить особливий вкладу навчальну функцію.

Процес виховання звернений, насамперед, до ставлень, дій та емоцій особистості. Він переважно впливає на мотиваційну і діяльнісно-поведінкову сферу. Саме тому його домінуючою функцією є виховна функція.

Кожен із процесів у цілісному педагогічному процесі виконує і супутні функції. Так, зокрема, процес навчання здійснює не лише навчальну, а й виховну та розвиваючу функції; процес виховання – навчальну і розвиваючу. Спеціально побудовані процеси розвитку здібностей, нахилів учнів суттєво впливають на розширення і поглиблення їх знань, умінь, навичок, на формування ставлень до відповідних видів діяльності, поведінку. Тобто виконують відповідну навчальну і виховну функції. Цей характер взаємозв'язків відбивається на меті, завданнях, змісті, формах і методах органічно невіддільних процесів. Так, наприклад, у змісті навчання переважає формування наукових уявлень, засвоєння понять, законів, принципів, теорій, які згодом значно впливають на розвиток мислення, формування наукового світогляду. У змісті виховання переважає формування ціннісних орієнтацій, досвіду ставлень до навколишньої дійсності і самого себе, мотивів, способів і правил соціально значимої поведінки і діяльності. Водночас зміст виховання розвиває в учнів уявлення, сприяє формуванню знань та вмінь, стимулює інтерес до навчання, їх активність в учінні.

Методи (шляхи) навчання і виховання відрізняються акцентом: якщо навчання використовує здебільшого способи впливу на Інтелектуальну сферу, то виховання, не відкидаючи їх, використовує способи, які впливають на мотиваційну і діяльнісно-поведінкову сферу. Водночас методи навчання і виховання взаємопов'язані. Неможливо формувати будь-яку якість особистості, не навчаючи учнів оволодівати нормами суспільної поведінки не стимулюючи їх учіння.

Отже, всі складові педагогічного процесу завдяки взаємозв'язкам створюють нове якісне утворення, для якого характерна цілісність. Саме цілісність педагогічного процесу забезпечує умови для реалізації головної мети освіти – повноцінного всебічного і гармонійного розвитку особистості.

У такій складній динамічній системі, якою є педагогічний процес, проявляються численні різноманітні зв'язки й залежності. У закономірностях, пригадаємо, відбиваються об'єктивні, суттєві, необхідні зв'язки, що повторюються. Ці зв'язки мають різні рівні.

Виховання належить до суспільних процесів розвитку і є їх складовою частиною. Зв'язки педагогічного процесу з цими процесами вважаються найбільш широкими, закономірними зв'язками. Наступним рівнем закономірних зв'язків є взаємодія вихователів і вихованців. У самому виховному процесі існує взаємозв'язок між його метою, завданнями, засобами і результатами. До цілісного педагогічного процесу входять і окремі процеси.

Серед загальних закономірностей педагогічного процесу найсуттєвішими є:

1. Закономірність зумовленості педагогічного процесу потребами суспільства й особистості, можливостями (матеріально-технічними, економічними та ін.) суспільства, умовами протікання процесу (морально-психологічними, санітарно-гігієнічними, естетичними та ін.).

2. Закономірність розвитку особистості в педагогічному процесі. Темпи і досягнутий рівень розвитку особистості залежить від спадковості, виховного і навчального середовища, залучення до навчально-виховної діяльності, засобів і способів педагогічного впливу.

3. Закономірність управління педагогічними процесом. Ефективність педагогічного впливу залежить від інтенсивності зворотних зв'язків між вихованцем і педагогом; обґрунтованості й характеру коректуючих впливів на вихованців.

4. Закономірність стимулювання. Результативність педагогічного процесу залежить від дії внутрішніх стимулів і мотивів навчально-виховної діяльності; доцільності, своєчасності й інтенсивності зовнішніх (суспільних, педагогічних, моральних, матеріальних та ін.) стимуляторів.

5. Закономірність єдності чуттєвого, логічного і практики в педагогічному процесі. Ефективність навчально-виховного процесу залежить від інтенсивності

та якості чуттєвого сприймання, логічного осмислення сприйнятого, практичного застосування осмисленого.

6. Закономірність єдності зовнішньої (педагогічної) і внутрішньої (пізнавальної) діяльності. Ефективність педагогічного процесу зумовлюється якостями педагогічної діяльності та власної навчально-пізнавальної діяльності вихованців.

7. Закономірність єдності завдання, змісту, організаційних форм, методів і результатів виховання. Правильно визначене завдання (пов'язане з суспільне зумовленою загальною метою виховання), зрозуміле і сприйняте всіма учасниками педагогічного процесу, значно впливає на вибір педагогічних засобів; аналіз результатів виховання допомагає встановити доцільність обраного варіанта організації педагогічного процесу.

8. Закономірність динаміки педагогічного процесу. Педагогічний процес як розвиваюча взаємодія між педагогами і вихованцями має поступовий, етапний характер; чим вищі проміжні досягнення, тим вагоміші кінцеві результати. Величина всіх наступних змін зумовлюється величиною попередніх.

9. Закономірність інтегрального (нерозривно зв'язаного, суцільного, єдиного) результату педагогічного процесу. Кінцевий результат педагогічного процесу є наслідком взаємозв'язків результатів усіх етапів процесу. Кожний результат етапу - наслідком взаємозв'язків усіх компонентів етапу.

Кожний результат етапу є наслідком взаємозв'язків усіх компонентів етапу.

Теоретичні положення про педагогічний процес повинні знайти своє практичне застосування у педагогічній діяльності. Вони покликані допомогти педагогу спроектувати педагогічний процес, організувати співробітництво, оперативно контролювати хід процесу, вносити відповідні корективи, уважно аналізувати досягнуті результати, виявляти причини можливих недоліків і, нарешті, організувати цей процес на рівні, який забезпечує досягнення вищих цілей Організація педагогічного процесу містить, отже, три головні етапи: підготовчий, основний і заключний.

На етапі підготовки педагогічного процесу створюються належні умови для протікання процесу у заданому напрямку. З цією метою вирішуються такі важливі завдання: цілепокладання, діагностика умов, прогнозування досягнень, проектування та планування розвитку процесу.

Сутність цілепокладання (обґрунтування і постановки цілі) полягає в тому, щоб трансформувати загальну педагогічну мету, що стоїть перед системою народної освіти, в конкретні завдання, які можливо реалізувати на даному етапі педагогічного процесу в наявних конкретних умовах. Цілепокладання завжди «прив'язане» до конкретної системи здійснення педагогічного процесу - школи, класу, уроку, виховної ситуації тощо.

Правильно визначити завдання процесу неможливо без діагностики. Педагогічна діагностика (від гр. *diagnostikos* – здатний розпізнавати) – це дослідницька процедура, спрямована на зіпсування умов і обставин, у яких протікатиме педагогічний процес, її головною метою є отримання чіткого уявлення про ті причини, які сприятимуть чи перешкоджатимуть досягненню накреслених результатів. Діагностика забезпечує усією необхідною інформацією про реальні можливості педагогів і учнів, рівень їх попередньої підготовки, умови протікання педагогічного процесу тощо. Часто конкретні умови коректують завдання, визначені спочатку.

Наступний крок етапу підготовки – прогнозування результатів педагогічного процесу. Сутність прогнозування у тому, щоб завчасно, до початку процесу оцінити його можливу результативність у заданих умовах. Це потрібно для того, щоб своєчасно-втрутитися в проектування та хід педагогічного процесу, не допустити небажаних наслідків.

Завершується цей етап скоректованим на основі результатів діагностики і прогнозування проектом організації процесу, який після остаточного опрацювання перетворюється у план. План як і сам процес, завжди «прив'язаний» до конкретної системи. План – це документ, у якому точно визначено, кому, коли і що потрібно робити. У педагогічній практиці застосовуються різні плани:

проведення уроків, окремих виховних справ, виховної роботи у класі, управління навчально-виховним процесом у школі та ін..

Основним етапом є етап здійснення педагогічного процесу. Він передбачає: постановку і роз'яснення мети та завдань діяльності які необхідно виконати; взаємодію педагогів і вихованців; використання визначених методів, засобів і форм педагогічного процесу; створення сприятливих умов; стимулювання діяльності школярів; забезпечення зв'язку педагогічного процесу з іншими процесами. Результативність педагогічного процесу залежить від того, наскільки доцільно ці елементи пов'язані між собою, наскільки їх спрямованість та практична реалізація відповідають загальній меті.

На цьому етапі організації педагогічного процесу важливе значення мають зворотні зв'язки, які дають змогу знайти раціональне співвідношення педагогічного управління і самоуправління власною діяльністю і боку вихованців. Оперативні зворотні зв'язки дозволяють своєчасно здійснити корекцію, надати педагогічній взаємодії необхідного спрямування

Завершальний етап організації педагогічного процесу – етап аналізу досягнутих результатів. Він необхідний для того, щоб проаналізувати хід і результати педагогічного процесу, зрозуміти причини їх відхилення від плану, визначити, де, як і чому допущені помилки.

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Що таке система? Які її ознаки?
2. Для чого потрібна система в педагогічній теорії і педагогічній практиці?
3. Що означають поняття «процес», «педагогічний процес»?
4. Що таке рушійна сила педагогічного процесу?
5. Що являє собою педагогічний процес як система?
6. Виділіть і проаналізуйте основні етапи організації педагогічного процесу.
7. Чим зумовлена специфіка педагогічного процесу?
8. Що таке закономірності педагогічного процесу?
9. Що таке педагогічна діагностика?

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

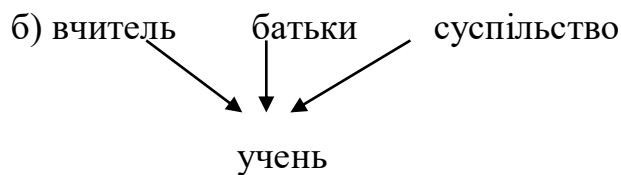
З-поміж названих відповідей виберіть одну правильну і обґрунтуйте її (усно):

1. Педагогічний процес – це:

- а) процес, який здійснює вчитель у навчально-виховному закладі;
- б) процес набуття учнями необхідних знань, умінь, навичок;
- в) динамічна взаємодія вихователів і вихованців, спрямована на досягнення поставленої виховної мети.

2. Будова педагогічного процесу:

- а) мета – завдання – зміст – діяльність – результат;

- в) директор школи – вчитель – учень.

3. Педагогічний процес є системою, тому що:

- а) він має всі ознаки системи: компоненти, структуру, цілісність, інтегральний результат, зв'язок з іншими системами;
- б) він поєднує в собі процеси навчання, виховання і розвитку;
- в) його складовими є дії вихователя та вихованців.

4. Цілісність педагогічного процесу полягає:

- а) в тому, що процеси, які утворюють педагогічний процес, мають багато спільного між собою;
- б) у підкоренні всіх процесів, що його утворюють, головній і єдиній меті – формуванню всебічно і гармонійно розвиненої особистості;
- в) у тому, що педагогічний процес має цільовий, змістовий, діяльнісний, результативний компоненти.

5. Які з названих зв'язків є закономірними зв'язками педагогічного процесу?

- а) зв'язок між окремими діями різних педагогів, педагогічного колективу і керівництвом навчально-виховним процесом у цілому;
- б) зв'язок між педагогічним процесом, процесом морального виховання учнів і між різними педагогічними ситуаціями;

в) зв'язок педагогічного процесу з суспільними вимогами, зв'язок між завданнями, методами і формами виховання.

6. Що відіграє вирішальну роль в організації педагогічного процесу?

а) наявність у школі (класі) плану навчально-виховної роботи;

б) діагностика, постановка завдань, побудова прогнозу, реалізації плану, корекція й аналіз результатів;

в) висока кваліфікація педагогів і бажання учнів вчитися.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

1. У чому полягає своєрідність педагогічної взаємодії?

2. У чому полягає різниця між поняттями «навчально-виховний процес» і «педагогічний процес»?

3. Чому успіх в діяльності педагога залежить від врахування найважливіших закономірностей педагогічного процесу?

4. Чому педагогічний процес не можна зводити лише до навчання чи виховання?

IV. Творче завдання:

Скласти запитання для проведення інтерв'ю із заступником директора школи з навчальної роботи на тему: «Реалізація закономірностей педагогічного процесу вчителями школи за фахом».

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

Розкрити філософські методології педагогіки.

Практичне заняття №2. ВПЛИВ СПАДКОВОСТІ, СЕРЕДОВИЩА І ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК І ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Мета: забезпечити усвідомлення студентами педагогічної проблеми виховання та розвитку людини; розкрити роль виховання у формуванні особистості та значення середовища у соціалізації дитини; розвивати у майбутніх учителів мотиви до майбутньої професійної діяльності.

Опорні поняття: розвиток, формування, соціалізація, особистість, індивід, індивідуальність, закономірності розвитку, рушійні сили розвитку, умови

розвитку, вікові особливості учнів, особистісний смисл, особистісні підструктури, мотивування, ціле покладання, орієнтування, само актуалізація, самореалізація, самоконтроль, самооцінка, корекція, спадковість, середовище, виховання, формування, становлення, мезофактори, мікрофактори, макрофактори.

План:

1. Особистість і умови її розвитку.
2. Спадковість як фактор розвитку особистості
3. Середовище як фактор соціалізації і становлення особистості
4. Роль виховання у розвитку людини і формуванні її особистості
5. Механізми становлення особистості

Література:

1. Амосов Н. И. Природа человека Н. И. Амосов. – К., 1983 – 176 с..
2. Бех І.Д. Від волі - до особистості / І. Д. Бех. – К., 1995. – 260 с.
3. Кон И.С. Ребенок и общество / И. С. Кон. – М., 1988. – 170 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев – М., 1977. – 190 с.
5. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник [5-те видання, доповнене і перероблене] / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.
6. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику: учебн. пособие / А. В. Мудрик. - М., 1997. – 286 с.
7. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ ст. // Освіта України. - 2002. - 23 квітня.
8. Підласий І. П. Педагогіка: Новий курс: [Підручник для студ. вищ. навч закладів] / І.П. Підласий: В 2 кн. - М.: Гуманіст. вид. Центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 1: Загальні основи. Процес навчання. - 469 - 507 с.

Теоретичний блок.

Проблема виховання, соціалізації та розвитку людини є однією з центральних проблем педагогіки. Розглядаючи ті, важливо враховувати, що поняття «розвиток» має неоднозначний зміст.

Розвиток людини є безперервним процесом, який не зупиняється до моменту припинення самого життя. Людина зазнає різних фізичних (морфологічних, біохімічних, фізіологічних) і соціальних (психічних, духовних, інтелектуальних) змін. Проте, розвиток «не обмежується кількісними змінами, зростанням того, що вже є, а містить «перерви безперервності», тобто якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей, які утворюються під час самого розвитку, і зникнення старих. Розвиток є там, де народжується щось нове і водночас відживає старе».

Розвиток людини є дуже складним інволюційним (лат. involutio – згортання) – і еволюційним (лат. evolutio – розгортання) поступовим рухом, у ході якого відбуваються як прогресивні, так і регресивні інтелектуальні, особистісні, поведінкові, діяльнісні зміни у самій людині; розвиток змінюється лише за напрямком, інтенсивністю, характером і якістю (Л. С. Виготський, Б. Г. Ананьєв).

Процес розвитку людини представники різних філософських течій пояснюють по-різному. Представники ідеалістичної філософії вважають, що розвиток людини є процесом стихійним, некерованим, спонтанним; розвиток відбувається незалежно від умов життя, він детермінований лише «вродженою потенцією». розвиток людини фатально зумовлений її долею, в якій ніхто нічого змінити не може, – це лише невелика частина думок. Науково-матеріалістична філософія трактує розвиток як властивість живої матерії, що притаманна їй одвічно завдяки властивим матерії, руху й саморуху.

Результатом розвитку є становлення людини як біологічного виду і соціальної істоти.

Розвиток людини – це процес становлення і формування її особистості під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. У процесі власної життєдіяльності людина виробляє і розвиває у собі багато соціальних властивостей і якостей, які характеризують її суспільну суть: свідомість, мову, прямоходіння, навички поводитися з речами і предметами, поведінку в сім'ї, на вулиці, здатність виконувати ту чи іншу роботу тощо.

Свідомість є вищою, властивою лише людині формою розуміння навколишньої дійсності і себе самої. Цінності культури сприймаються завдяки почуттям, а осмислюються і стають надбанням особистості за допомогою свідомості. Встановлюючи зв'язок життєвих цінностей з власним досвідом, особистісними переживаннями, значенням для себе і под., людина сама осягає їх зміст (внутрішню, глибинну основу, їх суть, ядро), оцінює їх, надає їм особистісного значення, що виражає факт «пристрасної людської свідомості» (О. М. Леонт'єв).

Особистісний зміст є особливим, небезстороннім ставленням особистості до цінностей культури, з якою вона взаємодіє. Особистісні змісти визначають спрямованість особистості, її соціальну позицію, самосвідомість, світогляд, ціннісні орієнтації. Як пристрасне ставлення до життєвих цінностей, особистісний зміст виступає внутрішньою детермінантою самовизначення і саморегуляції особистості. С. Л Рубінштейн зазначав, що для особистості характерний такий рівень психічного розвитку, який , дозволяє їй свідомо управляти власною поведінкою і діяльністю. Суть особистості, за К. Роджерсом, виражає її самосвідомість, суб'єктність, здатність діяти свідомо і відповідально.

Отже, особистістю можна назвати людину, яка досягла такого рівня соціального розвитку і самосвідомості, який дозволяє їй знаходити й обирати серед цінностей культури особистісні змісти, самостійно виконувати відповідну перетворювальну діяльність, свідомо і відповідально здійснювати саморегуляцію діяльності й поведінки.

Людина є природною істотою. Як природне створіння вона наділена природними силами, задатками і здібностями; які впливають на соціальний розвиток та формування її як особистості.

У чому виявляється цей вплив? Вивчаючи людський розвиток, дослідники неоднаково відповідали на це питання в різні часи.

У 1862 році німецькі біологи Ернст Геккель і Фріц Мюллер відкрили біогенетичний закон, відповідно до якого онтогенія (Індивідуальний розвиток) є коротким і швидким повтором філогенії (розвитку виду). Суть його в тому, що

біологічний розвиток індивіда, починаючи з зародка, повторює всі основні стадії, які пройшов той чи інший вид у процесі своєї попередньої еволюції. Факти свідчать про те, що людина в своєму індивідуальному розвитку дійсно частково повторює розвиток предків. Але розширення змісту даного закону на весь процес індивідуального розвитку людини, як це намагалися робити деякі психологи й педагоги, недопустиме: є ознаки, які виникають внаслідок пристосування людини до умов життя; вони не передаються наступним поколінням. Саме тому формулювання закону «онтогенез повторює філогенез», що закріпилося в педагогіці 30-70-х років з причини спрощеного, розширеного тлумачення фактів, є неправильним.

Німецький психолог Вільям Штерн (1871-1938). автор класичних робіт з дитячої психології, систематично вивчаючи індивідуальні особливості людей, створив теорію конвергенції (від лат. *convergere* – наближатися, сходитися) двох факторів. Відповідно до цієї теорії, розвиток дитини визначається взаємодією спадковості й середовища. Вирішальну роль при цьому відіграє спадковість. Середовище – це умова, в якій реалізуються визначені спадковістю особливості людини. Творець психоаналітичної теорії Зігмунд Фрейд (1856-1939) вважав, що основою індивідуального й особистісного розвитку людини є природжені потяги або інстинкти. Статевий інстинкт поглинає як свідомість, так і підсвідому сферу психічної діяльності особистості, неабияк впливає на її дії та вчинки.

Оскільки задоволення статевих інстинктів стикається з соціальними й моральними перепонами, то людина живе у постійних конфліктах із суспільством, які стають причиною неврозів, психічних потрясінь та аморальних вчинків.

На основі анатомо-фізіологічних, біологічних, психологічних, соціологічних ідей розвитку дитини в зарубіжній педагогіці була розроблена теорія спонтанного розвитку дітей і сформувалась особлива наука про дітей – педологія (від гр. *paídos* – дитина) Перші роботи педологічного характеру належать початку ХХ століття (Г. С. Холл, Дж. Болдуін, Е. Мейман, В. Прейер, В. М. Бехтерев, А. П. Нечаев та ін.)

Змінна частина програми забезпечує розвиток систем, які допомагають організму людини пристосовуватися до змін умов його існування. Кожна людина доповнює цю програму самостійно, реалізуючи свій людський потенціал шляхом саморозвитку і самовдосконалення. Таким чином, *спадковість – це відновлення у нащадків біологічної подібності*.

Педагогічний аспект досліджень закономірностей людського розвитку охоплює переважно вивчення трьох основних проблем – успадкування спеціальних, інтелектуальних задатків і здібностей, моральних якостей.

Під *здібностями* прийнято розуміти такі властивості особистості, які є однією з найважливіших умов успішного виконання нею певних видів діяльності. *Задатки* – потенціальні можливості для розвитку здібностей.

Спеціальні задатки – це задатки до певного виду діяльності. Спеціальними є задатки музичні, художні, математичні, лінгвістичні, спортивні та ін.

Успадковані людиною задатки можуть реалізуватися або не реалізуватися. Все залежить від того, чи одержить людина можливість для переходу успадкованої потенції в конкретні здібності. Чи зможе індивід, подібний до Рафаеля, розвинути свій талант, залежить від обставин: умов життя, середовища, потреб суспільства, нарешті, від попиту на продукт тієї чи іншої діяльності людини.

Нагадаємо, що соціалізація є процесом і результатом засвоєння і подальшого активного відтворення індивідом соціального досвіду. В процесі спільної діяльності і спілкування формується його соціальна культура мислення і культура почуттів, культура духовного життя і культура поведінки. Поза людським суспільством духовний, соціальний, психічний розвиток відбуватися не може. Про це свідчать досить характерні факти.

Успадковані задатки розвиваються прямо пропорційно тим елементам середовища, з якими дитина нерозривно пов'язана, активно взаємодіє. Так, задатки до мовлення самі по собі ще не визначають чи буде дитина загалом розмовляти. Це залежить від наявності відповідності оточення – людей. Ці задатки також не визначають, яка само мова буде розвиватися. Це залежить від

того, якою мовою розмовляють люди, ті, що безпосередньо оточують дитину. Мова дитини розвивається саме з її природною потребою спілкуватися і намаганням узяти активну участь у діяльності оточуючих її дорослих та ровесників, шляхом виконання нею активних дій із приводу оволодіння мовою. Про вплив безпосереднього оточення на ступінь засвоєння мови свідчать численні життєві факти.

Дитина будь-якої національності може знати чи не знати рідну мову, якщо її сім'я живе у середовищі людей іншої національності. Якщо у сім'ї розмовляють рідною мовою і спілкуються нею з дитиною, то дитина її опанує. Водночас спілкування з людьми, що її оточують, дає змогу засвоїти й іншу мову. Якщо ж у сім'ї з дитиною розмовлятимуть лише мовою оточуючих, то рідної мови вона не знатиме. Іноземна мова засвоюється швидше і глибше, якщо людина певний час живе серед людей, які розмовляють цією мовою. Зрозуміло, що без активної діяльності з боку людини, яка опановує мову, успіху в оволодінні нею не досягти.

Важливість середовища у формуванні людської особистості визначають педагоги всього світу. Проте в оцінці ступеня впливу середовища на розвиток особистості єдності немає. Прихильники так званого біогенного (біогенетичного) напрямку в педагогіці надають перевагу спадковості, а соціогенного (соціоієнетичного, соціологізаторського) – середовищу.

Соціалізація може бути регульованою і спонтанною. Вона здійснюється як у навчальних закладах, так і поза ними. При цьому, наприклад, у школі засвоюються не лише ті знання, які є метою уроку, не тільки правила і норми поведінки, які спеціально формуються в процесі навчання і виховання. Учень збагачує свій соціальний досвід і за рахунок того, що з точки зору педагога може здаватися «випадковим». Наприклад, стиль взаємин учителя й учнів, який може збігатися із завданнями виховання, а може й не збігатися. Обставини, умови, які спонукають людину до активності, дії називають факторами соціалізації. У вітчизняній і західній науці є різні класифікації факторів соціалізації. Найбільш логічною і продуктивною для педагогіки, на наш погляд, є класифікація, яку

запропонував А.В.Мудрик. Основні фактори соціалізації він об'єднав у три групи: макрофактори, мезофактори, мікрофактори.

Макрофактори (гр. makros - великий, великих розмірів) - космос, планета, світ, країна, суспільство, держава - впливають на соціалізацію всіх жителів планети або дуже великих груп людей, які проживають у певних країнах.

Мезофактори (гр. mesos - середній, проміжний) – умови соціалізації великих груп людей, які виділяються за національною ознакою (етнос як фактор соціалізації); за місцем і типом поселення, в якому вони живуть (регіон, село, місто, селище); за належністю до аудиторії тих чи інших засобів масової комунікації (радіо, телебачення, кіно та інші).

Мікрофактори (гр. mikros - малий) соціальні групи, що безпосередньо впливають на конкретних людей (сім'я, група ровесників, мікросоціум, організації, в яких здійснюється соціальне виховання, - навчальні, професійні, громадські та інші). Мікрофактори, як зазначають соціологи, впливають на розвиток людини через так званих агентів соціалізації - осіб, у безпосередній взаємодії з якими проходить її життя.

Виховання – третій суттєвий фактор розвитку і формування особистості. Воно коректує вплив спадковості й середовища з метою реалізації соціальної програми розвитку особистості. На відміну від соціалізації, яка відбувається в умовах стихійної взаємодії людини з навколишнім середовищем, виховання розглядається як процес цілеспрямованої і свідомо контрольованої соціалізації (шкільне, сімейне, релігійне виховання); як своєрідний механізм управління процесом соціалізації. Ідеальною метою якої є людина, що відповідає соціальним вимогам і водночас протистоїть негативним тенденціям у розвитку суспільства, життєвим обставинам, які гальмують розвиток її індивідуальності. Виховання виконує дві основні функції: упорядковує увесь спектр впливів на особистість і створює умови для прискорення процесів соціалізації з метою розвитку особистості. Сила виховного впливу полягає у цілеспрямованості, систематичності та наявності кваліфікованого керівництва. Слабкість виховання у тому, що воно базується на свідомості людини і вимагає її участі, натомість

спадковість та середовище діють несвідомо і підсвідомо. Саме цим визначається роль, місце, можливості виховання у формуванні людини.

Роль виховання оцінюється різними способами, причому діапазон цих оцінок дуже широкий – від ствердження його повного безсилля і безглуздя (при несприятливій спадковості та поганих впливах середовища) до визнання єдиним засобом зміни людської природи.

Без сумніву, виховання не може вплинути на особливості таких фізичних рис, як колір очей, волосся, шкіри, загальну конституцію дитини. Проте може вплинути на її загальний фізичний розвиток, адже шляхом спеціального тренування і вправ можна зміцнити й загартувати здоров'я людини, що, в свою чергу, відіб'ється на її активності та працездатності.

Природні задатки можуть розвинути у здібності і, лише під впливом виховання і залучення людини до від повідного виду діяльності. Для розвитку задатків і перетворення їх у здібності, і навіть для розвитку таланту, потрібні працездатність і працелюбність. Останні є тими якостями, що досягаються у результаті виховання

Велике значення для розуміння можливостей виховання у формуванні особистості людини має досвід навчання, виховання і залучення до життя сліпоглухих від народження ідей, всі контакти яких з життям і оволодіння необхідними знаннями, уміннями та навичками відбуваються під керівництвом вихователя. Основою методики їхнього виховання є так звана спільнорозділена діяльність, у процесі якої вихователь послаблює своє керівництво з метою підтримки пробудженого у дитини намагання виконати дію самостійно. Виховання робить у долі людей різний внесок: Від незначного до максимально можливого. За допомогою виховання можна багато чого досягти, але повністю змінити людину не можна. Гасло «виховання може все», з яким неодноразово виступала педагогіка, себе не виправдало.

Спеціальні дослідження показали, що виховання здатне забезпечити розвиток певних якостей, лише спираючись на закладені природою задатки. Виховання малят мавпи в однакових з дитиною умовах показало, що малята

мавпи, маючи такі самі контакти з людьми, отримуючи добре харчування і догляд, тим часом не набувають жодної психічної якості, властивої людині (дослідження Н. І. Ладигіної-Котс). Сприймання людиною виховного впливу залежить від рівня її підготовки до цього сприймання, який зумовлений впливом спадковості й середовища. Діапазон сприймання впливу дуже широкий - від повного ігнорування виховних вимог до абсолютного підкорення волі вихователя. Існуючий «опір вихованню», як протидія зовнішній силі, що виходить від вихователя, вирішує долю кінцевого результату.

Становлення особистості передбачає засвоєння цінностей культури і формування на їх основі стійкої Індивідуальної системи гуманістичних ціннісних орієнтацій, які детермінують поведінку і діяльність.

Проте суспільні норми, вимоги, Ідеали, цінності культури сприймаються і привласнюються особистістю індивідуально і вибірково, тому ціннісні орієнтації вихованця не завжди збігаються із цінностями, виробленими суспільною свідомістю.

Для того, щоб надбання культури були прийняті особистістю, недостатньо того, щоб учень усвідомлював їх необхідність. Цінність набуває спонукальної сили мотиву діяльності лише тоді, коли вона стала об'єктом потреби особистості, тобто за умови спрацювання механізму інтеріоризації (від лат. interior – внутрішній). Інтеріоризація – процес переведення культурних цінностей у внутрішній світ особистості. У випадку коли цінність – потреба стала моментом внутрішнього існування, вихованець може чітко сформулювати цілі власної діяльності, знайти ефективні засоби їх реалізації, здійснити своєчасний контроль, оцінку і коректування своїх дій.

Становлення особистісного в дитині передбачає засвоєння нею системи суспільних цінностей. З цією метою педагог організовує, відбирає об'єкти культури, надає їм цільової спрямованості, створюючи тим самим виховне середовище, що розгортає перед учнем спосіб життя і дозволяє природно входити в контекст сучасної культури.

Проникнення в глибину тієї чи іншої цінності відбувається за допомогою відповідних видів діяльності учня. Так, пізнання, освоєння, засвоєння, присвоєння особистістю культурної цінності, «працьовитість» реалізується шляхом виконання продуктивної праці, сільськогосподарської або дослідницької, підприємницької діяльності тощо; «національна свідомість» – шляхом вивчення рідної мови, свого родоводу. Історії Батьківщини, краєзнавства (історичного, етнографічного, географічного, фольклорного, літературного), природи рідного краю, народних традицій, звичаїв, обрядів, родинно-побутової культури, народного мистецтва, національних ремесел та ін.

Деякі види діяльності можуть використовуватися для засвоєння різних цінностей, натомість деякі цінності культури можуть засвоюватися за допомогою різних видів діяльності. Це сприяє оптимальній побудові процесу виховання, значній економії часу, сил і вихователів, і вихованців

Відношення, які створюються у виховному середовищі, називають виховними. Виховні відношення дозволяють відчувати, зрозуміти, оцінити зв'язок власного «я» і цінності культури, осмислити її (надати смисл), суб'єктивізувати, внести в природу і соціум свій суб'єктивний характер.

Багаточисленні дослідження показують, що «переведення у внутрішній план» загальнолюдських цінностей і вироблення власних ціннісних орієнтацій неможливі лише на рівні усвідомлення (когнітивному). У цьому процесі активну роль відіграють емоції. Соціальні цінності сприймаються передусім почуттями. За допомогою свідомості вони осмислюються. Поєднання почуття і смислу в цінностях визначає способи поведінки, діяльності людини.

Психологічний механізм інтеріоризації дозволяє забезпечити динаміку духовних потреб особистості. Якщо до спільної діяльності вихователя і вихованця долучити фактори, які стимулюють самодіяльність вихованця, то з'явиться можливість для формування у нього нових духовних потреб. Так, намагаючись досягти вищих результатів продуктивної праці, старшокласники ознайомлюються із новою агротехнікою вирощування культур, передовим досвідом, вимогами навколишньої дійсності. Вони читають наукову літературу, стежать за

періодичними виданнями, консультуються з досвідченими спеціалістами. Внутрішньо зіставляючи свої дії і вчинки з більш досконалою трудовою діяльністю, учні прогнозують її відповідно до кращих суспільних еталонів і трансформують ці зразки у внутрішній стан.

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Сформулюйте визначення понять індивід, особистість, індивідуальність.
2. Розкрийте суть концепції особистості Г. С. Костюка.
3. Перерахуйте основні психічні риси особистості.
4. Що розуміється під «розвитком» в сучасній науці.
5. Перерахуйте умови оптимального здійснення соціалізації особистості.
6. Охарактеризуйте шляхи взаємозв'язку зовнішніх і внутрішніх умов розвитку.
7. Охарактеризуйте вплив навчання і виховання на розвиток особистості.
8. Якими особливостями характеризується поведінка та особистісний розвиток учнів різних вікових груп.

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

З-поміж названих відповідей виберіть одну правильну і обґрунтуйте її (усно):

1. Особистість – це:
  - а) соціальна характеристика людини;
  - б) людина як носій свідомості;
  - в) доросла людина;
  - г) розумна, відповідальна і вільна людина;
  - д) індивід, який свідомо управляє власною поведінкою і діяльністю.
2. Розвиток особистості – це:
  - а) становлення людини як соціальної істоти, яке відбувається в процесі життєдіяльності;
  - б) цілеспрямований процес формування в індивіда заданих якостей;

- в) кількісні та якісні зміни в організмі, які відбуваються в часі під впливом різних факторів;
  - г) процес цілеспрямованого формування людської особистості в умовах її навчання, виховання й освіти.
3. Формування особистості – це:
- а) цілеспрямований процес формування у вихованців необхідних якостей і переконань;
  - б) становлення людини як соціальної істоти, яке відбувається в процесі розвитку, виховання і навчання;
  - в) кількісні зміни в організмі;
  - г) кількісні і якісні зміни в організмі, які відбуваються в процесі всього життя людини як соціальної істоти.
4. Що саме є державним механізмом соціалізації особистості?
- а) культура;
  - б) освіта;
  - в) середовище;
  - г) сім'я;
  - д) виховання;
  - е) спадковість.
5. Від чого залежить розвиток здібностей і талантів школяра?
- а) від кількості прочитаних книг;
  - б) вдосконалення різноманітних якостей особистості під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів;
  - в) засвоєння учнями теоретичних знань, практичних навичок і вмінь.
6. Який зміст ви вкладаєте в поняття «спадковість»?
- а) біологічні задатки, які служать основою для розвитку індивідуальних фізичних здібностей людини;
  - б) спадковість є тим соціальним досвідом, який батьки передають своїм дітям;
  - в) здібності до різних видів психічної діяльності;

г) спадковість – це усі ті якості характеру, які дитина отримує від батьків на генному рівні.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

1. Дайте характеристику соціально-психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку (1-ша група), середнього шкільного віку (2-га група) та старшого шкільного віку (3-я група) та педагогічні вимоги до врахування кожної особливості у навчально-виховному процесі.
2. Наведіть 2-3 приклади впливу соціального середовища на розвиток особистості дитини.
3. Проаналізуйте процеси власного розвитку і вкажіть на прояви соціального успадкування.

IV. Творчі завдання:

1. Розробіть практичні поради вчителю щодо врахування вікових особливостей учнів у навчально-виховному процесі.
2. Підберіть приклади, які б ілюстрували основні закономірності розвитку особистості.
3. Наведіть приклади впливу оточення на розвиток особистості.

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

Розкрити зв'язок сучасної гуманістичної методології педагогіки з впливом середовища на становлення особистості.

Змістовий модуль 2. ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

Практичне заняття №3. СУТЬ І ЗМІСТ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ШКОЛІ

Мета: осмислення і усвідомлення студентами суті і змісту процесу виховання, особливостей національної системи виховання як провідного чинника культурно-національного відродження, ролі і значення виховання у формуванні особистості; сприяти розвитку у студентів педагогічного мислення.

Опорні поняття: всебічний розвиток, процес виховання, виховання, свідомість, почуття, навичка, звичка, самовиховання, перевиховання, виховна ситуація, цілеспрямованість виховання, мета виховання, закономірності виховання, принципи виховання, розумове виховання, фізичне виховання, моральне виховання, фізичне виховання, естетичне виховання, трудове виховання, національне виховання, прагматична педагогіка, освіта, тенденції розвитку освіти, освіта як система, освіта як процес, інтеріоризація.

План:

1. Суть процесу виховання
2. Процес виховання як система, його особливості.
3. Цілеспрямованість як характеристика процесу виховання.
4. Умови і фактори визначення цілей виховання.
5. Мета виховання у сучасній українській педагогіці.
6. Освіта як найважливіша ланка реалізації мети виховання.
7. Особливості змісту виховання в сучасній школі.

Література:

1. Андрущенко В. П. Пріоритети розвитку освіти ХХІ століття // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Альманах. – К., 2000. – 168 с.
2. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформ. збірник МО України. – 1996. - №13.
3. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті // Освіта України. – 2002. – 23 квітня.
4. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). – К.: Райдуга, 1994.
5. Концепція національного виховання // Освіта. – 1996. – 7 серпня.
6. Ніколаєнко С. Освіта в інноваційному поступі суспільства // Освіта України. – 2006. – 14 серпня.
7. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 1. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 267-294.

8. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, вихователів, молоді та батьків / Григорій Ващенко. – 3-тє вид. – Полтава, 1994. – 354 с.
8. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник [5-те видання, доповнене і перероблене] / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.
9. Підласий І. П. Педагогіка: Новий курс: [Підручник для студ. вищ. навч закладів] / І.П. Підласий: В 2 кн. - М.: Гуманіст. вид. Центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 1: Загальні основи. Процес навчання. - 469 - 507 с.
10. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с.

Теоретичний блок.

У цілісному педагогічному процесі важливе місце посідає процес виховання (виховний процес).

Поняття «виховання» в даному контексті вживається у педагогічному значенні – як цілеспрямована виховна діяльність педагогів (класних керівників) у загальноосвітньому навчальному закладі з метою вирішення конкретних виховних завдань.

Місце і роль процесу виховання можна зрозуміти, зіставляючи поняття «формування особистості», «соціалізація особистості» і «виховання».

Формування, як уже зазначалося, є процесом становлення людини як соціальної істоти під впливом усіх без винятку факторів – соціальних, економічних, ідеологічних, психологічних та ін.

Соціалізація – це процес засвоєння соціального досвіду, освоєння і присвоєння суспільних відносин, який продовжується есе життя індивіда і має певні стадії: становлення і розвитку особистості.

Процес виховання – це управління процесом особистісного розвитку учня шляхом створення сприятливих умов (Х. Й. Лійметс). Сприятливими умовами слід вважати педагогічно обґрунтовану організацію середовища, діяльності, спілкування, стимулювання тощо. Виховання є компонентом загальнолюдської культури. Культурні досягнення склалися протягом тисячоліть, а засвоїти їх

учень повинен за гранично короткий термін. З цієї позиції процес виховання слугує цілеспрямованою допомогою дитині в її входженні в сучасну культуру. Він неможливий без організованої взаємодії, співробітництва, партнерства вихователів і вихованців.

У такому випадку процес виховання – цілеспрямована динамічна взаємодія (співробітництво, партнерство) вихователя і вихованця, у ході якої в різноманітних видах діяльності здійснюється самореалізація, самоствердження вихованця, формується його особистість.

Також виховання можна визначити як систему виховних заходів, спрямованих на формування всебічно розвиненої особистості.

Характерним для процесу виховання є: а) його цілеспрямованість; б) двобічний характер; в) багатогранність завдань і змісту; г) залежність від різноманітних суб'єктивних і об'єктивних факторів; д) трудність розкриття внутрішнього світу дитини, який треба формувати; е) багатство форм, методів і прийомів, якими важко оволодіти; є) неперервність – у вихованні канікул бути не може; ж) відстрочення результатів і тривалість у часі, бо людина виховується все життя; з) поступове виявлення результатів виховних впливів.

Структурними елементами процесу виховання є: мета, зміст, завдання, форми, методи і засоби виховання, його результати, корегування результатів виховання. Рушійні сили процесу виховання – це сукупність суперечностей, вирішення яких сприяє просуванню процесу виховання до нових цілей. В практиці це такі суперечності:

а) між необмеженими можливостями розвитку людської природи і обмежуючими умовами соціального життя;

б) між зрслими соціально значимими завданнями, які треба вихованцю вирішувати і тими можливостями, які обмежують його вчинки і дії у вирішенні цих завдань:

в) між зовнішніми впливами і внутрішніми прагненнями;

г) між впливами сім'ї, школи, громадськості, вулиці, засобів масової інформації;

- д) між організованим впливом школи і стихійним впливом оточення;
- е) між окремими впливами вчителів, які працюють у даному класі;
- є) між рівнем розвитку особистості і виконуваними нею функціями в колективі;
- ж) між набутим негативним досвідом поведінки і новими умовами життя і діяльності;
- з) між усвідомленням учнем своїх прав і обов'язків.

До компонентів процесу виховання належать: свідомість особистості, її емоційно-почуттєва сфера, навички і звички поведінки.

Свідомість – властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у попередньому мисленому накресленні їх і передбаченні наслідків, у регулюванні відносин людини з людиною і соціальною дійсністю.

Почуття – психічні стани і процеси, в яких відображено емоційний бік духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій та емоційне ставлення до навколишнього світу.

Навичка – психічне новоутворення, завдяки якому індивід спроможний виконувати певну дію, раціонально, з належною точністю і швидкістю, без зайвих витрат фізичної і нервово-психічної енергії.

Звичка – схильність людини до відносно усталених способів дій.

Етапи процесу виховання: а) виділення конкретних рис і властивостей особистості, які передбачається виховати; б) вивчення вихованця і діагностика - проектування його особистості на основі зразка-ідеалу; в) засвоєння вихованцем виділених рис і властивостей; г) організація досвіду поведінки відповідно до ідеалу; д) спонукання вихованця до самостійної роботи над вдосконаленням своєї особистості.

Управління процесом виховання – це діяльність педагогів, що забезпечує планомірний і цілеспрямований вплив на вихованців. Воно передбачає: а) підбір змісту у вихованні; б) підбір форм, методів і прийомів для реалізації змісту

виховання; в) організація діяльності учнів і досвіду їх поведінки; г) регулювання взаємовідносин у колективі, координація впливу на дитину вчителів, батьків і представників громадськості; д) керівництво самовихованням учнів; е) вивчення рівня вихованості учнів і корекція зміст) і методики виховання.

Самовиховання – вищий етап процесу виховання. Воно успішно здійснюється в школі за таких умов: а) в дитячому колективі створено сприятливий для самовиховання морально-психологічний клімат; б) в учня, який хоче займатися самовихованням, сформовано ідеал, до якого він прагне; в) в учнів наявний певний рівень свідомості, коли вони правильно оцінюють свої дії і поведінку; г) учні мають певні відомості з психології, можуть виявити свої позитивні риси і недоліки своєї особистості; д) в учнів є певний рівень сили волі, уміння долати труднощі.

Етапи педагогічного керівництва самовихованням учнів: а) підготовчий етап (переконання учнів у необхідності зайняти самовихованням і в можливостях досягти бажаних результатів); б) допомога в складанні програми самовиховання і її реалізації; в) організація контролю за ходом самовиховання, який згодом переходить у самоконтроль.

У ході організації самовиховання учнів навчають спеціальних прийомів роботи над собою. Одним з поширених прийомів самовиховання є самопереконання. Суть якого полягає в тому, що учневі пропонують підібрати ряд аргументів і за їх допомогою переконати себе в тому, що він поступив у даній конкретній ситуації правильно чи неправильно. Прийом самонавіювання пропонують використовувати у тих випадках, коли потрібно подолати в собі страх перед труднощами, невпевненість у своїх силах, нерішучість. Прийом самопідбадьорювання використовується у тому разі, коли учень розгублюється у складних ситуаціях, втрачаючи віру у власні сили та можливості. Прийом самозаохочення пропонується у випадках, коли учень подолав певні труднощі, виконав складне завдання. Для подолання негативних сторін особистості можна пропонувати застосування прийомів самоосуду і самопокарання. Прийом самопримусу сприяє подоланню внутрішньої неорганізованості, небажання

вчитися чи працювати, лінощів. Особливе місце у самовихованні займає прийом самоаналізу, який полягає в умінні аналізувати свої вчинки, надавати їм певну оцінку. Одним з ефективних прийомів самовиховання є самопереконавання. коли в конфліктній ситуації учневі пропонують переключити свої думки на інші теми і справи, які б відвернули його від конфлікту, заспокоїли б.

Ефективними у самовихованні є так звані практичні прийоми. Одним з них є прийом «крок уперед», суть якого полягає у щоденному плануванні своєї діяльності на наступний день. Як доповнення до даного прийому може бути прийом «оцінки прожитого дня», коли учень щоденно аналізує свої дії та вчинки, допущені протягом дня. Для щоденного привчання учня до виконання своїх обов'язків використовують прийом «правила моєї поведінки», суть якого полягає у дотриманні учнем спеціально для нього складених правил поведінки. Прийом самозобов'язання полягає у плануванні учнем роботи над собою на місяць, чверть, півріччя чи на рік, залежно від того, які риси особистості передбачається сформулювати чи подолати і в який термін. Прийом «впізнай себе» має характер гри: учитель дає неповну характеристику учневі, не називаючи його прізвища, він себе впізнає, товариші доповнюють його характеристику. Прийом «самохарактеристики» та «взаємохарактеристики» полягає в тому, що підготовлені таким чином характеристики обговорюються в колективі, що привчає учнів до самоаналізу, дає педагогу багатий матеріал для подальшої роботи з учнями.

Перевиховання – це виховний процес, спрямований на подолання негативних якостей особистості учня, які сформувалися під впливом несприятливих умов виховання.

Функції перевиховання: відновна, компенсуюча, стимулююча і виправна.

Відновна функція має на увазі створення умов, у яких учень зміг би знову проявити себе з позитивного боку, тобто відновити свої позитивні властивості, які у нього були до появи педагогічної занедбаності. Компенсуюча функція передбачає створення таких умов, за яких вихованець зміг би перекрити свої недоліки у тій чи іншій діяльності досягненнями успіхів у інших видах діяльності.

Стимулююча функція допомагає активізувати дії вихованця у тій галузі, де проявляються його позитивні якості, засудити негативні вчинки. Виправна функція допомагає вихованцю звільнитися від негативних якостей. Розуміння педагогами суті функцій перевиховання дозволяє їм кваліфіковано будувати цей процес, домагатися позитивних результатів у навчально-виховній роботі.

Перевиховання складається з трьох етапів. На першому, підготовчому етапі детально вивчаються й аналізуються позитивні й негативні якості педагогічне занедбаного учня, умови, що сприяли їх появі та формуванню, визначаються шляхи нейтралізації негативних і посилення позитивних якостей особистості, конкретні завдання і зміст процесу перевиховання. На другому, початковому етапі перевиховання починається реалізація наміченої програми роботи з учнем. На третьому, переломному етапі триває реалізація програми перевиховання, але вже в умовах, коли підліток прийняв її, добровільно виконує свої обов'язки, виявляючи самостійність і активність.

На останньому, заключному етапі перевиховання створюються умови для залучення учня до активної участі в усіх видах системної діяльності, нагромаджується позитивний досвід поведінки, розширюється сфера самовиховання. Принципи перевиховання: а) поєднання переконання з примусом; б) гуманне ставлення до педагогічне занедбаних учнів; в) об'єктивне ставлення до педагогічне занедбаного учня; г) педагогічний вплив на педагогічне занедбаного учня в неафектному стані; д) випереджаюче виховання позитивних якостей у педагогічне занедбаного учня; е) не виділення педагогічне занедбаного учня із загальної маси; є) провідна роль наставника в перевихованні.

Ефективність процесу виховання залежить від: а) сформованості ставлення учня до оточуючої дійсності, в тому числі і до спрямованих на нього виховних впливів; б) відповідності мети виховання і організації дій, спрямованих на досягнення цієї мети; в) відповідності соціальної практики і характеру виховного впливу на вихованців: сукупності дій об'єктивних і суб'єктивних факторів; д) інтенсивності виховання; е) активності його учасників у педагогічній взаємодії; є) ефективності процесів розвитку і навчання; ж) якості виховного впливу; з)

інтенсивності впливу на «внутрішню» сферу особистості; й) поєднання педагогічного впливу і рівня розвитку вербальних і сенсорно моторних процесів вихованців; і) інтенсивності і якості взаємовідносин між самими вихованцями.

Основою процесу виховання є діяльність учня як суб'єкта у різних видах та формах. Генетично вихідною є зовнішня, предметна діяльність, яка породжує усі види внутрішньої психічної діяльності. Загальну психологічну структуру діяльності характеризують: дії та операції, що співвідносяться з потребами, мотивами, цілями учня; засоби діяльності, її результати. Тому до складу процесу виховання також входять компоненти; цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контроль-регулювальний, оцін-но-результативний.

У вихованні, як і в будь-якому суспільному процесі, теорія прогнозує лише середній стан. Відхилення від нього в конкретних випадках можуть бути значними. Якщо їх не контролювати і не коректувати процес, то можна отримати результати, далекі від поставленої мети. У зв'язку з цим виховний процес завжди має певну послідовність корекцій, кожна з яких спрямована на відновлення його оптимальної течії.

Частину виховного процесу, яка знаходиться між двома корекціями, називають виховною ситуацією. Як «відрізок» процесу, виховна ситуація містить у собі всі структурні його компоненти для того, щоб він був цілісним.

Основа ситуації складає виховна дія, яка має завдання і способи виховання, адекватний їй зміст. Виховна дія не ототожнюється лише із впливом педагога. До складу цього поняття входять безпосередні й опосередковані впливи. Серед них – ті, що, організовані педагогом, вплив самої особистості вихователя, окремого учня, групи, колективу; акт керівництва самовихованням школяра. Суттєвою ознакою виховної дії є наявність завдання виховання. Виховною ситуацією може бути відверта розмова з учнями, диспут, зустріч, свято тощо.

Виховна ситуація є основним «відрізком» виховного процесу, а сам процес виховання – взаємозв'язаним ланцюгом виховних ситуацій, які розвиваються. За такого розуміння процесу виховання є само-розвиваючою системою, в якій

розвиваються не лише вихованці, виховна діяльність, сам вихователь, його взаємодії з вихованцями; розвивається цілісний об'єкт, який, будучи системою, є дещо більшим, ніж сукупність складових. Так долається однобічність відокремлених підходів до розуміння виховання – психологічного, соціально-психологічного, соціологічного, технологічного; теорія виховання набуває власний об'єкт дослідження.

У процесі виховання виділяються змістова і процесуальна сторони, їх єдність стає очевидною лише при досить високому ступені абстрагування, який дозволяє вийти за межі тих конкретних обставин, у яких здійснюється виховання. Тобто уявлення про виховну діяльність вихователя, класного керівника ще не є процесом виховання в цілому. Для того, щоб побачити за цією діяльністю дещо цілісне, необхідно здійснити педагогічне абстрагування. Важливо при цьому пам'ятати, що на низькій стадії абстрагування процес виховання не простежується. Надмірна його стадія спричиняє загрозу відриву від дійсності.

Виховний процес цілеспрямованим. Мета сучасного виховного процесу характеризується гармонією соціальних та індивідуальних цілей, завдань, співробітництвом у їх досягненні,

Процес виховання є процесом багатofакторним: на нього впливає родина, окремі педагоги, вся школа в цілому, все суспільство з його виховними інститутами. Встановлено, що чим більше за своїм напрямком і змістом збігаються впливи організованої виховної діяльності й об'єктивних умов, тим успішніше здійснюється формування особистості. Особливість виховного процесу виявляється і в діяльності вихователя – керівника цього процесу, зумовленій не лише об'єктивними закономірностями. Його діяльність – це здебільшого мистецтво, що свідчить про своєрідність особистості педагога, його індивідуальність, характер тощо.

Крім цього, особистість одночасно зазнає багатьох різнохарактерних впливів, накопичує позитивний і негативний досвід.

Процес виховання є тривалим, власне, безперервним процесом. Він триває все життя. При цьому змінюється лише роль і співвідношення різних виховних

факторів. До школи провідну роль у вихованні відіграє родина, в роки навчання – школа, училище, вуз. З початком трудової діяльності – власна сім'я, трудовий колектив, громадські, політичні, релігійні організації. Шкільне виховання залишає найглибший слід свідомості людини, тому що нервова система у молодому віці характеризується високою пластичністю і сприйнятливістю. Проте це не означає, що «яскравий» виховний захід здатний змінити поведінку учня. Необхідна система роботи, визначена певною виховною метою.

Безперервність виховання полягає це й у тому, що виховні впливи учні відчувають не лише в момент реалізації виховної дії. Бувають і непередбачені впливи («що скаже вчитель», «як відреагує колектив»), а також педагогічний наслідок. З цієї позиції і розуміють звернене до батьків відоме висловлювання А. С. Макаренка про те, що «виховання відбувається завжди, навіть тоді, коли вас немає вдома».

Процес виховання є комплексним. Особистість формується в цілому, певні риси та якості в неї розвиваються не по чергово, а одразу, комплексно. Це означає, що цілі, завдання, зміст, форми і методи виховного процесу повинні підпорядковуватися ідеї цілісного формування особистості, тобто педагогічний вплив повинен мати комплексний характер. Звичайно, на певному етапі увага до вирішення тих чи інших виховних завдань може посилюватися. Усі виховні завдання в міру розвитку людини ускладнюються і поглиблюються.

Виховному процесові притаманна віддаленість результатів від моменту здійснення безпосереднього виховного впливу. Між педагогічними впливами і проявом вихованості або невихованості лежить довгий період утворення необхідних властивостей особистості. Може бути і велика варіативність результатів. У тих самих умовах останні можуть суттєво відрізнятися. Це пов'язано із значними індивідуальними відмінностями учнів, різним досвідом їх соціального формування, ставленням до виховання. Рівень професійної підготовки вихователя, його майстерність, вміння керувати виховним процесом значно впливає на хід і результати його здійснення. Процесу виховання властива самокерованість. Його протікання здійснюється в двох напрямках: від вихователя

до вихованця (прямий зв'язок), результатом чого є послідовність взаємопов'язаних виховних ситуацій; від вихованця до вихователя (зворотний зв'язок), який дозволяє будувати кожен виховну ситуацію з урахуванням результативності попередньої. Чим більше у розпорядженні вихователя зворотної інформації, тим доцільнішим стає виховний вплив.

Цілеспрямованість – найважливіша характеристика виховання. Як зазначалося, об'єктом виховання є особистість людини, змінювати яку вихователь може лише опосередковано, створюючи чи змінюючи педагогічні умови, в яких одні процеси стимулюються, інші – гальмуються. Крім того, реакція людини на виховний вплив залежить від її вихованості; у процесі виховання часто залишається невідомим вплив інших факторів, серед яких можуть бути і негативні. Через ці обставини мета окремого виховного впливу досягається по-різному: на одних вихованців впливу значною мірою, на інших – ледь помітно; бувають такі вихованці, на яких, у цілому, він не діє.

Отже, цілеспрямованість виховання означає обґрунтовану послідовність цілей виховання, постійне корегування виховних дій. Ціль визначає характер не лише окремих виховних впливів, а й усього процесу виховання.

Ціль – це модель очікуваного результату.

Мета виховання – це наперед визначені результати у розвитку та формуванні особистості, яких намагаються досягти в процесі виховної роботи. Знання мети виховання дає педагогу чітке уявлення про те, яку людину він повинен формувати та, природно, надає його роботі необхідну спрямованість і осмисленість.

Мета є визначальною характеристикою виховної системи. Саме ціль і засоби її досягнення відрізняють одні системи від інших: системи, спрямовані на задоволення потреб дитини - її прагнень, бажань, інтересів (Вольфдорфська система, система Монтессорі); через педагогічні системи В. О. Сухомлинського та А. С. Макаренка до систем, що повністю забезпечують задоволення потреб суспільства, держави або певного панівного класу та ін. У сучасному світі існує багато цілей виховання і відповідних їм виховних систем. Діапазон відмінностей

між цілями широкий – від незначних змін деяких якостей людини до кардинальних змін її особистості.

Мета визначає загальну цілеспрямованість виховання. У практичній виховній роботі педагог ставить конкретніші цілі, обираючи відповідний зміст і способи виховної діяльності, причому реальні результати виховання порівнює із загальною метою.

У педагогіці прийнято конкретні цілі виховання називати завданнями. Мета і завдання зіставляються як ціле і частина, система і її компоненти. Тому справедливим може бути і таке визначення: мета виховання - це система завдань, які вона вирішує.

Упродовж тисячоліть зароджувалися, здійснювалися і відмирили цілі виховання, а також педагогічні системи, що їх реалізовували. Це означає, що цілі виховання не є раз і назавжди заданими, однаково придатними для всіх часів і народів.

Як з'являються цілі виховання історія суспільного розвитку свідчить, що їх не можна придумати або висунути безпідставно. У формуванні цілей відображається багато об'єктивних причин. Закономірності фізіологічного дозрівання організму, психічний розвиток людей, досягнення філософської і педагогічної думки, рівень суспільної культури надають загальну спрямованість цілям. Визначальним фактором завжди є ідеологія і політика держави. Не існує жодної держави, навіть найбільш демократичної, у якій би цілі виховання в школі не спрямовувалися на зміцнення вже складених суспільних відносин, були відірвані від політики й ідеології панівного класу.

Звичайно, не всі педагоги згодні надавати вихованню роль прислужниці ідеології. Останнім часом у світовій педагогіці ідея незалежності виховання від політики й ідеології зміцніла, її прихильники вимагають виведення цілей виховання із загальнолюдських законів життя, потреб, прав і свобод людини. Людина не повинна розглядатися як засіб для досягнення мети, адже саме вона є цією метою. Історія суспільного розвитку свідчить проте, що у підборі, постановці та формулюванні цілей виховання необхідно спиратися на об'єктивні

закономірності розвитку природи, суспільства й людини. Крім уже відомого нам фактора – політики, ідеології держави, важливе значення мають потреби суспільства. Мета виховання виражає потребу в підготовці підростаючого покоління до виконання суспільних функцій, яка назріла історично. При цьому надзвичайно важливо визначити: ця потреба дійсно назріла, чи її просто запропоновано.

Багато виховних систем зазнавали краху саме тому, що не враховували реалій життя, сприймали бажане за реальне, сподіваючись шляхом виховання удосконалити життя людей.

Потреби суспільства визначаються рівнем розвитку продуктивних сил і характером виробничих відносин. Тому ціль виховання зрештою завжди відповідає способу виробництва, визначається ним і змінюється разом з продуктивними силами та виробничими відносинами. Проілюструємо цей зв'язок на прикладі зміни цілей виховання в різних типах суспільно-економічних формацій, зумовлених різними типами виробничих відносин між людьми, первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної, пост капіталістичної.

За часів первіснообщинного устрою, коли не було розшарування суспільства на соціальні групи, всіх дітей однаково навчали мисливству, виготовленню одягу, приготуванню їжі. Метою виховання було озброєння знаннями і вміннями, необхідними в суворому повсякденному житті, тобто просте забезпечення Існування людини.

За рабовласницького устрою з виникненням двох класів (рабовласників і рабів) з'явилися відмінності в характері мети виховання. Метою виховання дітей рабовласників була підготовка до ролі володарів, які насолоджуються мистецтвом, приєднуються до науки. Вони повинні вести завойовницькі війни і захищати свої завоювання. Метою ж виховання дітей рабів була підготовка їх до виконання наказів володарів, фізичної праці, покiрність рівень розвитку продуктивних сил і характер виробничих відносин об'єктивно вимагали саме таких цілей виховання.

При феодалізмі основними класами стали феодали й кріпаки-селяни. Цілі продовжували залишатися диференційованими для дітей феодалів – рицарське виховання: насолода мистецтвами й науками, оволодіння «рицарськими добродіями», для дітей селян – трудове виховання у «школі» під відкритим небом. Характер виробничих відносин не вимагав від селян-кріпаків ні загальної, ні спеціальної підготовки, тому диференціація цілей відображала їх залежність від способу виробництва.

Як уже зазначалося, в жодній країні світу немає виховання «взагалі». Воно завжди має конкретно-історичну форму вираження і спрямоване на формування особистості певної держави.

Цілі виховання в Україні зумовлені трьома чинниками: а) розпадом СРСР і проголошенням України самостійною державою; б) зміною соціально-економічної формації, переходом від соціалістичних суспільних відносин до ринкових, інтеграцією в європейське та світове товариство; в) побудовою демократичного суспільства.

Названі чинники передбачають орієнтацію на відродження національної гідності, патріотизму та громадянськості особистості; освіченість на світовому рівні, гуманізм, духовність, діловитість; активізацію кожної людини зокрема, її самореалізацію в матеріальній і духовній сферах суспільного життя, дотримання всіх прав людини. «Метою освіти, – підкреслює закон України «Про освіту», – є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору...». «Основна мета національного виховання, – сказано в Національній доктрині розвитку освіти, – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури».

Отже, мета виховання – всебічний і гармонійний розвиток особистості – з порядку денного не тільки не знімається, а й розвивається відповідно до нових цілей і цінностей, які стоять перед особистістю та суспільством. Мета виховання конкретизується через систему виховних завдань, які об'єднуються в пріоритетні виховні напрями; розумове, моральне, трудове виховання та інші. Дані напрями тісно пов'язані, доповнюють один одного, мають самостійне теоретико-методологічне значення. Водночас вони утворюють цілісну систему національного виховання.

Національне виховання – це виховання, яке здійснює все суспільство в цілому: сім'я, навчальні заклади, формальні і неформальні об'єднання, громадські організації засоби масової інформації, заклади культури, релігійні об'єднання та ін. Найвагомішою складовою національного виховання є виховання, яке здійснюється державними установами, інститутами тощо. Але останнє є вужчим, поодиноким стосовно національного, що діє поза межами державного і має значно ширший діапазон впливу на процес соціалізації особистості. Загальноосвітні навчальні заклади покликані повною мірою реалізувати мету й основні завдання національного виховання. Водночас вони мають ряд специфічних виховних завдань: формування в учнів основ наукового світогляду, розвиток пізнавальної активності, культури розумової праці, вироблення уміння самостійно здобувати знання і застосовувати їх на практиці тощо. Тому головними напрями виховання дітей та молоді в практичній діяльності школи є: розумове, громадянське, моральне, правове, трудове, екологічне, художньо-естетичне, фізичне, статеве виховання.

Найважливішою ланкою реалізації загальної мети виховання є освіта. «Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України».

Джерела поняття «освіта» сягають раннього середньовіччя. Воно співвідносилось з поняттям «образ», «образ Божий». Людина була створена «за подобою Божою», тому розуміння, осягання, наслідування цього образу трактувалось (і тепер трактується християнською православною релігією) як

«образование». Починаючи з епохи Відродження, коли сама людина стала цінністю, освіта постає способом уходження до культури, світу, спілкування з іншими людьми, а також засобом створення свого обличчя, образу, особистості. Образ культури проектується на зміст, організацію, методи, що використовуються в освіті.

Поширений в Європі, Великій Британії, США термін «education» для позначення поняття освіти також включає всі аспекти взаємодії учасників освітнього процесу. Тому освіта, з огляду на її культуровідпоеідність, містить у собі навчання і виховання (самовиховання) як інтерналізацію тих соціокультурних цінностей суспільства (норм, правил, традицій, заповідей, морально-етичного кодексу), які поділяються його членами. Зв'язок навчання і виховання у цьому процесі є нерозривним.

Освіта, являючи собою побудову образу «Я» за образом культури, її відтворення і розвитку, розглядається у трьох взаємопов'язаних аспектах: як освітня система, освітній процес і результат цього процесу.

Освіта як система. Освіта – це соціальний інститут, покликаний відтворювати культуру шляхом постійної передачі соціально-значимого досвіду попередніх поколінь наступним. Стосовно індивідуального розвитку такий процес трактується як становлення особистості відповідно до генетичної та соціальної програми.

Освіта є складною системою. Вона характеризується; метою виховання, змістом, структуральними навчальними планами та програмами, які успадковують попередні рівні освіти та прогнозують наступні. Системоутворюючим компонентом освітньої системи є мета, тобто відповідь на питання: яку людину вимагає та очікує суспільство на даному етапі його історичного розвитку

Освіта як система розглядається у трьох вимірах, якими є:

1 Соціальний масштаб розгляду: освіта у світі, освіта у певній країні, суспільстві, регіоні, навчальному закладі, установі та ін. Сюди віднесено також

систему державної, приватної, суспільної, клерикальної (церковної, духовної) тощо освіти.

2. Ступінь освіти: дошкільне виховання; загальна середня освіта з її внутрішньою градацією на початкову, основну, повну; професійна освіта, вища освіта з різними рівнями: бакалавратом, магістратурою; післядипломна освіта: підвищення кваліфікації, аспірантура, докторантура.

3. Профіль освіти: загальна, спеціальна (математична, гуманітарна, природничо-наукова тощо).

Освіта як процес. Функціонування; розвиток освітньої системи здійснюється в освітньому процесі навчання і виховання людини, конкретніше – в педагогічному процесі.

Ще в кінці XIX століття П. Ф. Каптерев відзначав, що «освітній процес ... не є лише посередником між поколіннями, уявляти його у вигляді трубки, якою культура переливається від одного покоління до іншого незручно». «Суть освітнього процесу з внутрішньої сторони полягає у саморозвитку організму.

Основною метою освітнього процесу є розвиток і саморозвиток людини як особистості в процесі її навчання і виховання».

Розгляд освіти як процесу передбачає розмежування двох його сторін: діяльності педагога і діяльності вихованця. З боку педагога освітній процес є єдністю навчання і виховання, з боку учня – засвоєнням знань, практичних дій, виконанням навчальних дослідницько-перетворюючих, пізнавальних завдань, а також особистісних та комунікативних тренінгів.

В основі сучасної вітчизняної методології відбору змісту виховання лежить ідея реалізму мети виховання. В умовах розбудови й утвердження суверенної, правової, демократичної держави, становлення громадянського суспільства в Україні особливого значення набуває формування громадянина-особистості, яка ідентифікує (усвідомлює свою належність) себе з Україною, активно включається у суспільне життя, захищає свої права, інтереси, переконання, виконує обов'язки, керується у своїй поведінці демократичними принципами.

Більшість зарубіжних виховних систем зорієнтовані на формування громадянських і соціальних якостей особистості, на підтримку і зміцнення державного устрою, його інститутів, органів влади на основі прийнятих і діючих у державі конституції, законів. Громадянськість як тактична мета виховання визначає відбір такого змісту виховання, який забезпечить передумови для формування особистості на цінностях національної культури як невід'ємної складової загальнолюдської культури.

Вимоги до змісту виховання багатопланові. Вони обумовлені потребами суспільства, держави, виробництва, економіки і, насамперед, потребами учнів, батьків. Упорядкування цих вимог викликало необхідність виділення базового (база – основа, ґрунт, на яких виникає і розвивається виховання) компоненту змісту виховання. Таким компонентом є базова культура особистості як основа для її подальшого розвитку. До базової культури належать: культура життєвого самовизначення, сімейних відносин, культура праці, економічна культура, політична і правова, інтелектуальна, моральна, культура спілкування, екологічна, художня, фізична, культура сімейних відносин (О. Газман).

Культура життєвого самовизначення – це усвідомлення себе суб'єктом власного життя і щастя, уміння приймати рішення і нести відповідальність за власну поведінку і дії.

Базова культура зорієнтована, насамперед, на особистісно значущі цінності: громадянську поведінку, працю й матеріальне забезпечення, взаємини з людьми, сімейне благополуччя тощо. Тому вона сприймається вихованцем як цінність «для себе». З цієї позиції учень обирає оптимальний режим інтелектуальних, емоційних, фізичних навантажень, форми проведення вільного часу, спосіб реакції на невдачі й успіхи та інше. Це позитивно впливає на ефективність виховного процесу, кінцевий результат якого – засвоєння базових основ загальнолюдської і національної культури.

Законодавством України визначається і закріплюється національна стратегія в галузі виховання. У побудові змісту виховання вона передбачає знання рідної мови й літератури, культурно-історичного розвитку свого народу, його традицій,

звичаїв, міфології, фольклору, мистецтва, народних поглядів, переконань. Ідеалі в, морально-естетичних цінностей, загальноприйнятих норм поведінки.

Національна основа виховання є важливою умовою соціалізації школярів. Вона актуалізує в дітях природне, рідне, зрозуміле, створює сприятливі умови для засвоєння основ національної і загальнолюдської культури. Реалізувати національний підхід до побудови змісту виховання допомагає народна педагогіка, джерелом вивчення якої є фольклор педагогічного змісту і спрямованості, етнографічні матеріали, народні виховні традиції, ігри й іграшки, народні молодіжні свята, досвід сімейного виховання тощо.

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Що означає поняття «процес виховання»?
2. Від яких чинників залежить процес виховання?
3. Що є рушійною силою процесу виховання?
4. В чому полягає суть процесу самовиховання?
5. Що повинен враховувати педагог здійснюючи виховний вплив на учнів?
6. Що таке інтеріоризація?
7. За якими критеріями оцінюють рівень вихованості школярів?
8. Що передбачає удосконалення виховного процесу у школі?
9. Що таке зміст виховання?
10. Що визначає зміст виховання у сучасній школі?
11. Що складає базову культуру особистості?
12. У чому суть національного підходу до побудови змісту виховання?
13. У чому полягає особистісна спрямованість змісту виховання?
14. Визначте зміст розумового виховання.
15. Визначте зміст морального виховання школярів.
16. Визначте зміст трудового виховання.
17. Визначте зміст художньо-естетичної культури.
18. Визначте зміст екологічного виховання.
19. Визначте зміст фізичної культури.

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу

З-поміж названих відповідей виберіть одну правильну і обґрунтуйте її (усно):

1. У чому полягає сутність всебічного гармонійного розвитку особистості?
  - а) завдання всебічного гармонійного виховання особистості полягає в тому, щоб підготувати її до практичної діяльності та самоствердження в суспільстві;
  - б) всебічний гармонійний розвиток має на меті завдання забезпечити умови для реалізації в кожній особистості детермінованих природою якостей в інтересах її духовного розвитку;
  - в) всебічне гармонійне виховання передусім передбачає повноцінний інтелектуальний розвиток та моральну досконалість особистості;
  - г) всебічне гармонійне виховання – це висока освіченість людини, її інтелігентність і здатність до активної діяльності.
2. У чому полягає сутність комплексного підходу до виховання?
  - а) комплексне виховання – це не що інше, як необхідність забезпечення сприятливих умов для ефективного виховання людини;
  - б) комплексний підхід до виховання передбачає ефективний вплив на особистість з боку сім'ї та школи;
  - в) сутність комплексного підходу до виховання полягає у діалектичному взаємозв'язку єдності та обумовленості як завдань виховання, так і системи узгоджених впливів на особистість;
  - г) комплексний підхід до виховання реалізується через оптимальний підхід до використання ефективних методів та врахування біологічних і соціальних факторів розвитку.
3. Мета виховання – це:
  - а) результат навчально-виховного процесу;
  - б) наперед визначені результати розвитку і формування людської особистості;
  - в) результати діяльності вихователя;
  - г) ідеальний образ особистості, що виховується;
  - д) наперед визначені результати діяльності педагогічного колективу школи.
4. Який фактор перш за все обумовлює мету, цілі, зміст та напрямки виховання?

- а) уявлення та прагнення прогресивно думаючих людей суспільства;
  - б) матеріальні умови життя в суспільстві;
  - в) рівень цивілізації суспільства;
  - г) стан педагогічної теорії і практики в даному суспільстві.
5. У якій з наведених нижче груп знаходяться психологічні і практичні прийоми самовиховання?
- а) самовиховання, само переконання, завдання самому собі, впізнай себе;
  - б) крок за кроком, спмопідбадьорювання, оцінка прожитого дня, самосуд;
  - в) само схвалення, само заохочення, самосуд, само покарання, само наказ, самонавіювання, само переконання;
  - г) впізнай себе, самохарактеристика, самозобов'язання, оцінка прожитого дня, крок за кроком.
6. Яке визначення найбільш повно і точно відображає основну мету виховання:
- а) виховання громадянина незалежної України;
  - б) виховання ділової людини;
  - в) виховання активного борця за становлення держави;
  - г) виховання всебічно розвинутої особистості;
  - д) виховання щасливої особистості.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

1. Чому свідомість людини, як компонент процесу виховання, відіграє провідну роль у її діяльності і поведінці?
2. Чому виховання є процесом довготривалим?
3. Чому самовиховання є вищим етапом процесу виховання?
4. Чому в умовах сьогодення особливо актуальним є питання самовиховання учнів?
5. Чому в процесі виховної роботи у школі подолання формалізму є першочерговим завданням?
6. Якими, на Вашу думку новими, нестандартними шляхами можна підвищити ефективність процесу виховання?

7. Доведіть, що думка А. С. Макаренка про те, що людина не виховується по частинах, є правильною.
8. Чим зумовлений такий великий діапазон напрямів виховання?

IV. Творче завдання:

Створити проект на тему: «Реалізація мети національного виховання у сучасній загальноосвітній школі».

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

Охарактеризувати аксіологічний підхід у національній педагогіці щодо вивчення педагогічних явищ.

Практичне заняття №4. ЗАКОНОМІРНОСТІ, ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ ВИХОВАННЯ

Мета: засвоєння студентами основних педагогічних понять: методи виховання, прийоми виховання, засоби виховання, принципи виховання, закономірності виховання та встановлення характеру зв'язку між ними; ознайомлення з авторськими підходами до класифікації методів виховання та визначення шляхів вдосконалення методів виховання.

Опорні поняття: методи виховання, засоби виховання, прийоми виховання, бесіда, принципи виховання, закономірності виховання, лекція, повідомлення, диспут, дискусія, переконання, приклад, педагогічна вимога, порада, прохання, довіра, схвалення, громадська думка, вправи, гра, змагання, заохочення і покарання, самовиховання.

План:

1. Поняття про методи, засоби, прийоми виховання.
2. Принципи і закономірності виховання.
3. Характеристика сучасних методів виховання.
4. Самовиховання учнів.

Література:

1. Бех І. Д. Проблема методів виховання в сучасній школі // Педагогіка і

- психологія. – 1996. - №4. – С. 136-141.
2. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – 304 с.
  3. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків, 1997. – 340 с.
  4. Макаренко А. С. Методи виховання // А. С. Макаренко // Твори: В 7 т. – Т. 5. – К.: Рад. шк., 1954. – С. 275-290.
  5. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 365-380.
  6. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник [5-те видання, доповнене і перероблене] / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.
  7. Підласий І. П. Педагогіка: Новий курс: [Підручник для студ. вищ. навч закладів] / І.П. Підласий: В 2 кн. - М.: Гуманіст. вид. Центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 1: Загальні основи. Процес навчання. - 469 - 507 с.
  8. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с.

Теоретичний блок.

Методи виховання – шляхи і способи діяльності вихователів і вихованців з метою досягнення виховних цілей. *Прийом виховання* – складова частина методів виховання. *Засоби виховання* – надбання матеріальної та духовної культури (художня, наукова література, радіо, телебачення, інтернет. предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва тощо), формні види виховної роботи (збори, бесіди, конференції, гуртки, ігри, спортивна діяльність), які задіють під час використання певного методу.

Закономірності виховання – стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі зв'язки у вихованні, реалізація яких сприяє ефективному розвитку особистості.

1. Органічний зв'язок виховання із суспільними потребами та умовами виховання. Розвиток суспільства зумовлює зміни, диктує нові потреби і в його виховній системі. Наприклад, у зв'язку з розбудовою незалежної Української

держави виникла потреба формування в підростаючого покоління української національної свідомості, любові до свого народу, його традицій, історії, культури.

2. Взаємодія у виховному процесі всієї сукупності різноманітних чинників. Виховує все: люди, речі, явища. Серед виховних чинників найвагомим є людський (роль батьків, педагогів).

3. Опора у виховному процесі на позитивні якості дитини, стимуляцію активності особистості, позитивні емоції від досягнутих успіхів.

4. Результати виховання залежать від виховного впливу на внутрішній світ дитини, її духовну, емоційну сфери. Виховний процес має постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості: мотиви, установки, орієнтації, ставлення).

5. Визначальними у вихованні є діяльність і спілкування. Діяльність - головний фактор єдності свідомості й поведінки, коли учень зайнятий певним видом діяльності (навчальною, трудовою, ігровою, спортивною та ін.), що забезпечує всебічний розвиток особистості.

6.. Завдання виховання залежать від його мети.

7. Зміст виховання залежить від його мети, завдань і відображує потреби суспільства, умови виховання, реальні можливості вихованців.

8.Методи виховання залежать від його мети, завдань та змісту.

9. Форми виховання залежать від його мети, завдань, змісту та методів.

10. Взаємозв'язок всіх компонентів виховання забезпечить його результативність.

Принципи виховання – основні положення, спираючись на які, вихователь досягне найкращих результатів Вони відображають загальні закономірності виховання і визначають вимоги до змісту, організації і методів виховного впливу.

1. Цілеспрямованість виховання. Початком будь-якої діяльності, зокрема виховної, є визначення мети. Педагог відповідно до мети своєї діяльності повинен спрямовувати всю виховну роботу. Маючи мету, він вчасно зможе побачити недоліки у вихованні, скоригувати виховний процес.

2. Поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю

учнів. Педагогічне керівництво зумовлене недостатнім життєвим досвідом молодої людини, а виховання творчої особистості можливе лише за умови поєднання зусиль вчителя з самостійністю, творчістю, ініціативою і самодіяльністю учнів.

3. Повага до особистості дитини, поєднана з розумною вимогливістю до неї.

4. Опора на позитивне в людині. Виховання передбачає опору вихователя на хороше в людині, його довіру до здорових намірів і прагнень учнів.

5. Урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. Одне із завдань педагога – бачити неповторність, творчу індивідуальність кожної дитини, виявляти, розкривати, плекати у неї неповторний індивідуальний талант.

6. Систематичність і послідовність. У вихованні треба спиратися на набутий учнями життєвий досвід, закріплювати його в уміннях, навичках і звичках правильної поведінки.

7. Єдність педагогічних вимог школи, сім'ї та громадськості. Розумні, стійкі та єдині вимоги до дітей з боку школи, сім'ї, соціальних інститутів посилюють педагогічний вплив на них, підвищують ефективність виховного процесу.

8. Єдність свідомості й поведінки. Поведінка людини – це її свідомість у дії. Як суспільний продукт, свідомість формується в процесі суспільної практики. Між усвідомленням того, як треба діяти, і звичною поведінкою існує певна суперечність, нейтралізувати яку можна з допомогою звичок і традицій поведінки.

9. Народність. Передбачає єдність загальнолюдського і національного. Національна спрямованість виховання передбачає вивчення рідної мови, формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв усіх народів, які населяють Україну.

10. Природовідповідність. Враховує багатогранну і цілісну природу дитини: анатомо-фізіологічні, психологічні, вікові, генетичні, національні, регіональні

особливості.

11. Культуровідповідність, Передбачає органічний зв'язок із культурним надбанням всього людства, історією свого народу, його мовою, культурними традиціями, народним мистецтвом. Забезпечує розуміння духовної єдності та спадкоємності поколінь.

12. Гуманізація. Означає створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил, гуманізацію взаємин міжвихователями та вихованцями, повагу до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довіру до неї. Сприяє вихованню гуманної особистості – щирої, людяної, доброзичливої, милосердної.

13. Демократизація. Формулюється як усунення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання його права на свободу, на розвиток здібностей і реалізацію індивідуальності. Забезпечує співробітництво вихователів і вихованців, врахування думки колективу й кожної особистості.

14. Етнізація. Означає наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадянина.

У педагогічній науці існує кілька класифікацій виховних методів. Найчастіше при цьому беруть за основу систему виховних впливів, за допомогою яких відбувається формування особистості. Одна з найпоширеніших поділяє методи виховання на такі: формування свідомості особистості; організації досвіду суспільної поведінки, стимулювання діяльності і поведінки.

Методи формування свідомості особистості.

Бесіда– метод виховання та отримання інформації про особистість за допомогою безпосереднього словесного спілкування. Бесіда – діалогічна взаємодія, яка припускає реалізацію інформативної (передача і прийом інформації), регулятивно-комунікативної (вплив на поведінку учасників спілкування), афективно-комунікативної (вираження та передача емоцій і переживань) функцій спілкування, її успіх залежить від дотримання таких вимог: обирати актуальну тему бесіди для її учасників; учні повинні мати певний обсяг

інформації з пропонованої проблеми; необхідно трансформувати інформаційний матеріал відповідно до особливостей учнів класу; конкретизувати основні питання, які будуть ставитися під час бесіди; змодельовати можливі та бажані варіанти відповідей на них; за необхідністю добирати наочний матеріал та співвідносити його з інформаційним наповненням бесіди; використовувати для повідомлення інформації у формі монологу не більше 50% часу, відведеного на всю бесіду; визначити оптимальні прийоми активізації уваги учасників на початковому етапі бесіди (обговорення ситуації з життя, проблемне запитання, відеофрагмент тощо); продумати оптимальні прийоми підведення підсумків бесіди залежно від її змісту та особливостей учнів (рольова гра, формулювання правил тощо); добирати доцільні прийоми для створення в учнів необхідного емоційного фону під час бесіди (логічні акценти, паузи, різноманітні варіанти інтонування під час подання інформації, музичні заставки).

Бесіда може бути фронтальною (груповою, колективною) й індивідуальною. Етапами бесіди є: обґрунтування теми. На цьому етапі учитель обирає тему, яка повинна бути життєво важливою, не надуманою, з'ясовує позиції учасників (в чому вони співпрацюють, в чому розходяться), актуалізує увагу учнів з метою підготовки їх до розмови. Надзвичайно важливим є формулювання запитань, які спонукали б до розмови; діалог з дітьми. Учитель спрямовує розмову в правильному напрямі, сприяє вільному вираженню учнями своїх думок. При цьому важливо залучити учнів до оцінювання подій, вчинків, явищ життя і на цій основі формувати у них ставлення до дійсності, до своїх прав і обов'язків; підсумки бесіди. Учитель узагальнює всі висловлювання, формує на їх основі раціональне вирішення обговорюваної проблеми, формулює конкретну програму подальших дій.

Лекція – розгорнутий, системний виклад у доступній формі певної соціально-політичної, моральної, естетичної проблеми.

Підготовчий етап: формулювання теми (має бути всеохоплюючою, цікавою); визначення виховної мети; складання попереднього плану лекції; добір і вивчення літератури; складання розгорнутого плану (план-проспект) матеріалів із

різноманітних джерел. Виклад змісту лекції: вступ (має бути коротким, чітким, з формулюванням мети), виклад основного змісту (глибоке, всебічне, логічно послідовне розкриття основних положень), заключна частина (лаконічність, наявність висновків). Лекція може бути епізодичною, належати до певного тематичного циклу або кінолекторію.

Повідомлення - різновид лекційного викладу, але коротше, вузькопланове, компактне. Використовують його під час теоретичних семінарів, науково-практичних конференцій, засідань творчих груп, зборів. У центрі повідомлення – розповідь учителя.

Оцінним критерієм впливу педагога на учнів за допомогою повідомлення є їх реакція (прагнення доповнити фактами, виникнення запитань, дискусійна ситуація та ін.), що свідчить про досягнутий результат. За відсутності такої реакції (виняток – стан потрясіння, спричинений повідомленням), можна бути певним, що розповідь не справила враження на дітей, не стимулювала їх до сприйняття, висловлення оцінних суджень, пошуку вирішення проблеми.

Диспут – вільний, жвавий обмін думками, колективне обговорення питань, що хвилюють його учасників. Диспут передбачає підготовчий, основний і завершальний етап. Основні завдання підготовчого етапу: визначення теми, мети диспуту (має бути конкретною, орієнтованою на інтереси його учасників), створення організаційної групи (бажано, щоб до неї входили дорослі й учні), розподіл обов'язків, вибір ведучого, анкетування. При визначенні основних питань слід намагатися, щоб вони були значущими для учнів, містили в собі приховані суперечності, але позбавленими провокативності. Доцільно обговорювати не більше 5-6 питань.

Основний етап передбачає розвиток дискусії на основі сформульованих питань. Важливо, щоб під час диспуту учні уважно вислуховували винесені на обговорення думки, обстоювали свою позицію, переконуючись у правильності чи помилковості поглядів як своїх, так і опонентів. Завершальний етап передбачає короткий аналіз диспуту, найхарактерніших позицій, підходів до вирішення

проблем, заохочувальні оцінки найактивніших учасників диспу, визначення нових дискусійних проблем.

Дискусія – метод групового обговорення проблеми з метою з'ясування істини шляхом зіставлення різних думок.

Часто дискусією називають спір, суперечку осіб. Для неї характерні чіткість мети, компетентність, науковий підхід до проблеми, повага до аргументів опонента, послідовна критика міркувань учасників обговорення. Організуючи дискусію, слід виходити з того, що найоптимальніша чисельність її учасників має не перевищувати 15 осіб, які, розподілившись на групи, розташовуються у приміщенні у формі кола, підкови. Організаційно дискусії поділяють на фази; визначення цілей і теми; збір інформації (знань, суджень, думок, нових ідей, пропозицій учасників) з обговорюваної проблеми; упорядкування, інтерпретація і спільне оцінювання обговорюваної інформації (можливе вироблення колективного рішення); підбиття підсумків дискусії (зіставлення мети з отриманими результатами).

Переконання – метод виховання за допомогою якого вихователь звертається до свідомості, почуттів, життєвого досвіду дітей з метою формування свідомого ставлення до дійсності і норм поведінки. Переконання формують у процесі засвоєння учнями естетичних, моральних, політичних, філософських та інших знань. Воно має бути послідовним, логічним, максимально доказовим, відповідати рівню вікового розвитку особистості. Переконуючи інших, вихователь повинен сам глибоко вірити у те, про що повідомляє. Переконання здійснюють в єдності з іншими методами виховання: переконання шляхом бесіди, дискусії, лекції, за допомогою конкретного прикладу, педагогічної ситуації, на основі громадської думки тощо. Приклад передбачає демонстрування взірця для наслідування. При застосуванні його необхідно враховувати: специфіку наслідування прикладу різними віковими групами; етапність наслідування (на першому етапі внаслідок сприймання конкретного прикладу виникає суб'єктивний образ його, бажання наслідувати, на другому – діє зв'язок між прикладом для наслідування і поведінкою вихованця, на третьому – здійснюється

синтез наслідувальних та самостійних дій і вчинків); джерела для наслідування (товариші, батьки, вчителі, літературні герої тощо); використання негативного прикладу у вихованні.

Методи організації досвіду суспільної поведінки. До цієї групи методів належать: педагогічна вимога, громадська думка, вправи і привчання, прогнозування, створення виховних ситуацій.

Педагогічна вимога – педагогічний вплив на свідомість учнів з метою спонукати їх до позитивної діяльності або гальмування негативних дій і вчинків

Вимога впливає не тільки на свідомість, а й активізує волюві якості, перебудовує мотиваційну і почуттєву сфери діяльності в потрібному напрямі, сприяє виробленню позитивних навичок і звичок поведінки. Пред'явлені учням вимоги мають бути доцільними, зрозумілими й посильними, для цього роз'яснюють суть вимоги, переконують в необхідності й корисності її виконання. Водночас домагаються позитивної реакції колективу на вимогу, розраховуючи, що він підтримає педагога, відповідно вплине на учня, якщо той з певних причин не захоче виконувати вимогу. Водночас слід передбачити ситуацію, за якої ігнорування думки колективу, невиконання учнем вимоги педагога може залишити колектив байдужим до цього або він з інших мотивів не захоче втручатися в неї. З дорослішанням учнів відповідно мають зростати вимоги до них. Вимога має бути справедливою. За такої умови учень без опору сприйматиме її та зацікавлено виконуватиме. Завищена, дріб'язкова, формальна або суб'єктивістська вимога втрачає мобілізуючу роль, виховне значення, сприймається як несправедливість, результат упередженого ставлення.

Педагог повинен подбати про чіткість її формулювання: що, де, в якому обсязі, до якого часу, якими засобами і кому саме треба зробити. Така вимога достатньо ефективна, виховує персональну відповідальність, дисциплінує.

Вимоги повинні стосуватися усіх сфер життєдіяльності учнів. Однією з умов ефективного виховання вважають єдність вимог до учнів всього педагогічного колективу. Ефективність вимоги залежить і від того, наскільки систематичною і послідовною вона є. За чітких умов формулювання вихованці постійно

намагатимуться дотримуватися її, навіть якщо ніхто не нагадуватиме їм про це. Непослідовність, різноспрямованість вимог лише дезорієнтуватиме їх.

За формою висловлення вимоги бувають прямі й опосередковані (порада, прохання, довіра, схвалення та ін.)

Громадська думка – система загальних суджень людей, яка виникає в процесі їх діяльності і спікування та виражає ставлення до різних явищ, подій, що становлять загальний інтерес. Громадська думка є методом виховного впливу і результатом виховання. Особиста думка є складовою громадської, тому основним завданням при використанні цього методу сформування думки особистості: системи поглядів, оцінних суджень, уміння висловлюватись, вести полеміку, критикувати і сприймати критику, прислухатись до думки інших, зіставляти, аналізувати їх, захищати свою думку і на цій основі втілювати її в загальну, відповідно вирізняючись на фоні загального судження як індивідуальність.

Ефективність використання громадської думки залежить від макросфери (соціальної дійсності, засобів масової інформації) та мікросфери (колективу, групи, окремої особистості), а також особливостей діяльності колективу, індивідуально-психологічних характеристик учнів, які складають цей колектив.

Вправи – виконання учнем певних дій з метою вироблення і закріплення необхідних навичок та позитивних форм поведінки.

Застосування їх у вихованні не можна ототожнювати з вправами в процесі засвоєння основ наук. Термін «вправи» стосовно виховання має умовний характер, означаючи багаторазове повторення вчинків або дій, в яких виявляється відповідне до норм моралі ставлення до людей, колективу, оточення.

У педагогічній практиці не завжди є можливість і потреба очікувати, поки учень сам почне свідомо виконувати вимоги, яких він повинен дотримуватись з першого дня перебування у школі. Поки він усвідомить доцільність, справедливість і необхідність вимог, почне дотримуватися їх, його слід тактовно і неухильно привчати належно поводитися в конкретних життєвих ситуаціях.

Привчання – організація планомірного і регулярного виконання дітьми певних дій з метою перетворення їх на звичні форми суспільної поведінки.

Методи вправ і привчання взаємозв'язані, адже спрямовані на засвоєння школярами соціального досвіду, формування у них системи вмінь і навичок. Вправляння учня в позитивних діях і вчинках відбувається і завдяки використанню *доручень учням, виконання яких, потребуючи відповідних дій, вчинків, формуватиме в них відповідні навички і звички.* За тривалістю доручення поділяють на постійні та епізодичні. Постійні доручення доцільно давати учням, які мають необхідний досвід у їх виконанні, розвинене почуття відповідальності. Ефективність доручення як методу виховання значною мірою залежить від організації контролю за його виконанням.

Виховуючі ситуації – спеціально організовані педагогічні умови для формування в учнів мотивів позитивної поведінки чи подолання недоліків. Виховуючі ситуації сприяють формуванню в учнів здатності уявляти себе на місці іншої людини, приймати найбільш доцільні рішення, узгоджувати з ними власні дії.

Методи стимулювання діяльності і поведінки Ці методи покликані регулювати, коригувати і стимулювати діяльність та поведінку вихованців. Найефективніші – гра, змагання, заохочення і покарання.

Гра – один із видів діяльності дитини, що полягає у відтворенні дій дорослих і стосунків між ними. Види ігор визначають на основі різнопланової діяльності дітей: ігри-дозвілля (ігри за власним бажанням), ігри педагогічні (організовані з метою вирішення навчально-виховних завдань). Залежно від того, наскільки гнучкими, динамічними, творчими, регламентованими є рольові дії, правила і зміст, колективні розважальні ігри поділяють на групи: ігри творчі: сюжетно-рольові, конструкторські, драматизації з вільним розвитком сюжету, ігри-жарти, ігри-розиграші; ігри за визначеними правилами: рухові, хороводні, спортивно-змагальні, настільні.

Педагогічні ігри диференціюють відповідно до педагогічної спрямованості на дидактичні (організують у процесі навчання) та творчі педагогічні (розроблені педагогом з метою досягнення конкретних виховних завдань). Головною умовою успішного застосування ігор є активне залучення учнів не лише до гри, а й до процесу створення її. Проведення творчої гри відбувається за такими етапами: педагог розповідає про гру, що допомагає апробувати її модель на сприйнятті дітей, залучає їх до обговорення плану (уточнення ролей, створення уявних ситуацій тощо); розподіл ролей(можливі різні варіанти: вибір ролі за бажанням, колективне обговорення кандидатур на певні ролі, визначення ролі у формі доручення); розробка плану гри за певним сюжетом; власне гра; підбиття підсумків.

Змагання – природна схильність дітей до здорового суперництва й самоутвердження в колективі. Забезпечує випробування людиною своїх здібностей, відчуття товариської взаємодопомоги, передбачає облік і порівняння результатів діяльності. заохочення її учасників, сприяє розвитку нахилів, духовних якостей дитини, спонукає до наслідування загальноприйнятих норм поведінки. Змагання супроводжують позитивні та негативні емоційні реакції: захоплення, радість з приводу успіхів, скептицизм, байдужість, заздрість тощо. Тому слід враховувати позитивні (спосіб згуртування колективу, розвиток моральної мотивації діяльності) і негативні впливи (відсутність боротьби за досягнення спільного успіху, взаємодопомоги та співробітництва, що зумовлює розлад у колективі). Важливими умовами проведення змагань є демократичний підхід до ідеї змагання, висвітлення його результатів, залучення учнів до обговорення й аналізу, їх матеріальне і моральне стимулювання.

Змагання бувають індивідуальними і колективними. Формами індивідуального змагання є предметні олімпіади, конкурси дитячих творів, малюнків, виставки, індивідуальні види спортивних змагань тощо. У виховному плані вони стимулюють діяльність, що ґрунтується на індивідуальних мотивах та особливостях. Формами колективного змагання є ігри (футбол, волейбол тощо), конкурси художньої самодіяльності (внутрішньошкільні, міжшкільні, районні

тощо). Підбиваючи підсумки змагань, відзначають дітей, які досягли успіху, й тих, хто через недостатній рівень підготовки відстав, але докладав максимум зусиль.

Заохочення – схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення. Полягає в тому, що відчуття задоволення, радості, зумовлені громадським визнанням зусиль, старань, досягнень зміцнює впевненість у своїх силах, викликає приплив енергії, піднесений настрій, готовність до роботи, забезпечує хороше самопочуття.

Серед основних видів заохочення виділяють: схвалення, виражене короткою реплікою-ствердженням, що дитина діє правильно, її вчинок позитивний; похвала, що є розгорнутою оцінкою, яка супроводжується аналізом дій дитини; нагорода, що є більш значним заохоченням, яке застосовують за необхідності відзначити особливі досягнення, вчинки (закінчення навчання з відзнакою, перемога у змаганнях); важливе доручення, яке свідчить про довіру вчителя і викликає особливе натхнення в учня, спонукає до діяльності; авансування особистості, яке застосовують стосовно тих, кого рідко або ніколи не заохочують, хто не переживав позитивних емоцій від похвали дорослих.

Заохочення має виховну силу тільки за дотримання певних умов: своєчасність похвали за позитивні зрушення; об'єктивність заохочувального впливу, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Покарання – перебудова настанов поглядів і способів поведінки вихованця, які суперечать етичним нормам суспільства. Це осуд недостойних дій та вчинків з метою їх припинення, запобігання у майбутньому. Виділяють такі види покарань: покарання-вправління (погане виконання обов'язків чергового у класі карається додатковим чергуванням); покарання-обмеження (обмеження щодо отримання певних благ: можливості поїхати на екскурсію, тимчасова заборона відвідування спортивної секції); покарання-осуд (попередження, догана з визначенням певних строків на виправлення); покарання-умовність (учня залишають на певний час у кабінеті директора для обдумування свого вчинку); покарання-зміна ставлення (більш суворий тон вчителя під час аналізу вчинку, суворий погляд).

Порушення правил поведінки, режиму передбачає застосування з метою покарання догани за наказом директора школи, зауваження у щоденнику, зниження оцінки за поведінку. Найсуворіше покарання -виключення порушника із школи за систематичне скоєння вчинків, які не дають йому права перебувати у шкільному колективі (злодійство, хуліганство тощо).

Покарання має бути гуманним, викликати в учня переживання, почуття провини, докори совісті, прагнення змінити поведінку, підвищувати його відповідальність за власну поведінку, зміцнювати дисциплінованість, розвивати неприйняття негативного, здатність протистояти негідним бажанням.

Самовиховання учнів. Одним із найскладніших видів діяльності, в яку включаються учні, з педагогічних міркувань, є діяльність, спрямована на перетворення власної особистості, тобто самовиховання.

Спрямувати активність вихованця на створення власної особистості – означає перетворити його у співучасника процесу виховання, в його суб'єкта, зробити союзником у досягненні виховної мети. Мабуть, це є найскладніше завдання. Тільки за умови його вирішення до кінця реалізуються суттєві сили двостороннього процесу виховання. Взаємодія, співробітництво з вихованцем у його вдосконаленні є найбільш органічною формою, яка об'єктивно покликана дати максимальний ефект. Адже кожна людина намагається ствердити своє «Я», переживає потребу якнайповніше реалізувати себе у сфері людської діяльності та взаємин. Це намагання природне і для дитини. Педагог покликаний допомогти у досягненні цієї не завжди висловленої мети вихованця – стати особистістю. Вихователь повинен поважати право вихованця бути суб'єктом власного розвитку. Одночасно пробудити у нього довіру до себе, бажання співпрацювати на шляху становлення його особистості.

Професійні знання педагога дозволяють йому пізнати вихованця «у всіх відношеннях»: «з усіма слабостями і у всій величі, з усіма його буденними дрібними потребами і з усіма його великими духовними вимогами» (К. Д. Ушинський). Тобто, дитина, будучи, як уже зазначалось, метою, результатом, суб'єктом процесу виховання, – а це завжди конкретна дитина з індивідуальним

життєвим досвідом, характерними лише для неї особистісними проявами, з певним рівнем розвитку задатків і здібностей, яка включена до конкретної системи людських відносин. Водночас кожен вихованець, володіючи унікальними, лише йому властивими якостями: Індивідуальністю, виявляє ряд типових якостей, обумовлених віком, статтю, соціальним оточенням, регіоном, у якому він живе тощо. Знаючи «людину в сім'ї, суспільстві, серед народу, людства і наодинці зі своєю совістю...», «спонукальні причини найбрудніших і найвищих діянь», педагог зможе «черпати в самій природі людини засоби виховного впливу...» (К. Д. Ушинський). Знаючи учня, педагог може надати йому кваліфіковану практичну допомогу у самовихованні. Вона передбачає три взаємопов'язані і взаємозумовлені процеси.

Самопізнання. Вихованець повинен вивчити себе як особистість за допомогою методів і прийомів: самоаналізу, порівняння себе з іншими, шляхетними людьми; сприймати критику від товаришів і друзів; спостерігати за собою нібито збоку: систематично підбивати підсумки дня; оцінювати свої дії; поступово формувати об'єктивне ставлення до себе.

Самоутримування від негативних думок, дій, вчинків, поведінки шляхом самонаказу на стримування, самовідмови в разі нестриманості і нездійснення наміченого.

Самопримушування до виконання позитивних дій, вчинків, добрих справ за допомогою тих самих методів і прийомів, що й при самостримуванні, але зі «зворотним знаком» – плюсом. Зважування на терезах розуму, совісті, коли потрібно утриматись або коли, навпаки, примусити себе, призводить знову до самооцінки, яка вдруге дає змогу застосувати, чи самостримування, чи самопримушування. Самовиховання особистості здійснюється в різних сферах; інтелектуальній, морально-вольовій, духовно-культурній й, фізично-гігієнічній.

Самовиховання в інтелектуальній сфері передбачає розвиток пам'яті, мислення, творчої уяви. З цією метою вивчається мнемоніка – прикладна наука про прийоми розвитку і саморозвитку пам'яті; логіка – наука про закономірності,

форми мислення; евристика – наука про творчу уяву людини, її можливості, засоби творчого саморозвитку.

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Що слід розуміти під методом виховання?
2. Як співвідносяться поняття метод, прийом і засіб виховання?
3. На основі чого здійснюється класифікація методів виховання. Що таке класифікація методів?
4. За якою ознакою класифікує методи виховання Г.І.Щукіна?
5. Які фактори визначають вибір методів виховання?
6. Які методи належать до групи методів формування свідомості.
7. Які методи належать до II, III, IV групи.
8. У чому суть методу розповіді?
9. Чим відрізняється бесіда від диспуту?
10. У чому суть методу прикладу?
11. У чому суть педагогічної вимоги?

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

З-поміж названих відповідей виберіть одну правильну і обґрунтуйте її (усно):

1. Сутність принципу єдності виховних можливостей полягає у:
  - а) вирішенні всіх виховних задач з опорою на реальне життя;
  - б) опорі вихователів на сім'ю, враховуючи при цьому індивідуальність дитини;
  - в) координації виховних можливостей школи, сім'ї та громадськості;
  - г) врахуванні вікових і індивідуальних особливостей;
  - д) координації засобів масової інформації зі школою.
2. Закономірності виховання – це:
  - а) загальні керівні положення, які вимагають послідовності дій при різних обставинах;
  - б) адекватне відображення об'єктивної дійсності виховного процесу що має стійкі властивості;

- в) стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі зв'язки у вихованні, реалізація яких сприяє ефективному розвитку особистості;
- г) управління діяльністю учнів за допомогою різноманітних справ, що постійно повторюються;
- д) умови і передумови виховного процесу.

3. Методи виховання – це:

- а) загальні вихідні положення, якими керується педагог;
- б) предмети матеріальної і духовної культури, які використовуються для вирішення педагогічних задач;
- в) шляхи і способи діяльності вихователів і вихованців з метою досягнення виховних цілей;
- г) варіанти організації конкретного виховного процесу.

4. Покарання – це:

- а) спосіб впливу на вихованця з метою припинення його негативних дій;
- б) метод виховання, який проявляється у формі вимоги;
- в) управління діяльністю учня за допомогою різноманітних справ, що постійно повторюються;
- г) вплив на свідомість учнів з метою роз'яснення фактів і явищ життя.

5. Перевиховання – це:

- а) виховання почуття національної гідності;
- б) спеціально організована пізнавальна діяльність;
- в) адаптація людини до різноманітних цінностей;
- г) виховання правил доброї поведінки і культури спілкування;
- д) перебудова настанов поглядів і способів поведінки вихованця, які суперечать етичним нормам суспільства.

6. Самовиховання – це:

- а) усунення обставин, що призводять до негативних вчинків;
- б) цілеспрямована діяльність як результат активної взаємодії особистості із середовищем;
- в) досвід формування свідомості, почуттів та навичок поведінки;

- г) перетворення негативних способів поведінки, які ускладнюють процес формування особистості;
- д) свідома, цілеспрямована, самостійна діяльність, яка спрямована на вдосконалення своєї особистості.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

Сформулювати 5 питань до диспуту з учнями, як методу виховання, на тему, запропоновану викладачем.

IV. Творчі завдання:

1. Проаналізувати використання методів виховання під час проведення виховних годин, екскурсій, культпоходів, зустрічей з цікавими людьми (з учнями різного віку).
2. Запам'ятайте правила комунікативної поведінки:
  - вірно і точно формулювати питання, висловлювання, судження;
  - знаходити вірний стиль мови в залежності від ситуації;
  - вислухати співбесідника, не перебиваючи його;
  - не стояти на своєму, якщо не впевнений у своїй правоті;
  - признатися в своїй некомпетентності, неправоті;
  - у відповідній ситуації виразити повагу до самостійності оригінальності висловлювань, суджень учня, людини, яка молодша Вас.
3. Чому методи заохочення, покарання називають методами стимулювання.
4. Чому О.Вишневецький назву методів заохочення і покарання вважає недоцільною у сучасній педагогіці.
5. До якої групи методів виховання віднесете моральні повчання Біблії, молитву, сповідь (методи релігійного виховання).

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

Описати методи педагогічних досліджень сучасного виховного процесу в середній загальноосвітній школі.

Практичне заняття №5. ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ ТА ПЕДАГОГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЙОГО РОЗВИТКОМ

Мета: осмислення студентами принципу колективної організації життєдіяльності школярів в педагогічному процесі. Усвідомлення взаємозв'язків і взаємовпливів колективу і особистості; розвиток педагогічного мислення майбутніх учителів.

Опорні поняття: колектив, колективність, динамізм, учнівський колектив, близька, середня і далека перспектива, принцип паралельної дії, гармонізація особистості і колективу, планування, збір інформації, управління колективом, методика вивчення колективу, міжособові взаємини, перебудова управління, теорія розвитку колективу.

План:

1. Поняття колективу в педагогічній теорії.
2. Педагогічне управління колективом.
3. Розвиток дитячого колективу.

Література:

1. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – 304 с.
2. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків, 1997. – 340 с.
3. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу // А. С. Макаренко // Вибрані твори: В 7 т. – Т. 5. – К.: Рад. шк., 1954. – С. 298-351.
4. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник [5-те видання, доповнене і перероблене] / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.
5. Підласий І. П. Педагогіка: Новий курс: [Підручник для студ. вищ. навч закладів] / І.П. Підласий: В 2 кн. - М.: Гуманіст. вид. Центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 1: Загальні основи. Процес навчання. - 469 - 507 с.
6. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 4. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 235-280.
7. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с.

Теоретичний блок.

Групова форма організації виховання у школі одержала назву колективної.

Колектив (від лат. *collectivus* – збірний) група людей, об'єднаних спільною метою і соціально-значимою спільною діяльністю. Спільна діяльність є формою задоволення різних потреб людини. Так, у соціальній сфері зародились общини, громади, сходи, козацькі круги, сім'я; виробничо-економічній – артілі, бригади, трудові об'єднання, кооперативи; суспільно-політичній – гуртки, союзи, фонди, партії, громадські організації; культурно-спортивній – клуби, гуртки за інтересами, товариства, команди, ансамблі; релігійній – монастирські братії, приходи, собори тощо.

Більшість людей входить до тих чи інших об'єднань, які є фактично колективами. У цьому розумінні колектив є явищем нормального сукупного людського співіснування, формою ділової і товариської взаємодії, досягненням людської цивілізації. Колективність – якість людини, яка проявляється в її здатності до взаєморозуміння, взаємодії, прояві солідарності, взаємодопомоги, відповідальності. Світове розуміння колективності – загальнолюдська солідарність.

Довгі роки державна доктрина Радянського Союзу стверджувала пріоритет колективно-суспільного над індивідуальним. Відповідно до відомої тези К. Маркса, Ф. Енгельса «...лише в колективі індивід одержує засоби, які дають йому можливість всебічно розвивати свої задатки, і, отже, тільки в колективі можлива особиста свобода» ставилося завдання виховувати людей у дусі колективізму, рішуче змінювати їх. Виховання у «дусі колективізму» стало провідним принципом педагогіки, формування колективу – головною метою виховної роботи, а сам колектив – основним засобом і формою досягнення цієї мети.

Відмова від орієнтації на особистість вважалася великою перевагою соціалістичної системи виховання і значним кроком уперед у розвитку теорії і практики виховання. Педагогічні основи організації і виховання дитячого

колективу розробили Н. К. Крупська, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський та інші видатні педагоги.

За багато десятиліть колективного виховання наша школа мало досягла у формуванні людини нового типу. Гіпертрофічний підхід до колективу, загальних дій, заходів не передбачав створення умов для прояву й утвердження у діяльності кожного індивіда. Тому спроби змінити індивідуальну природу людини виявилися прямолінійними і спрощеними.

Осмилення минулого свідчить, що у вихованні не можна допускати крайнощів: культивувати лише колективізм чи, навпаки, лише розвиток індивідуальності на шкоду колективістичним якостям особистості. Для зрілої уяви про виховання найбільшою мірою притаманні гармонія особистого і колективного.

У спрощеному розумінні *управління* – це вміння досягати поставленої мети, використовуючи працю, інтелект, мотиви поведінки інших людей. Управляти учнівським колективом – означає використати колектив як інструмент виховання для розвитку індивідуальності кожного учня. Управління учнівським колективом здійснюється за допомогою трьох взаємопов'язаних функцій педагога: 1) збору й аналізу інформації про учнівський колектив і школярів, які до нього входять; 2) планування й організації відповідних до пану колективу впливів, метою яких є його удосконалення й оптимальний вплив на особистість; 3) контролю і корекції, спрямованих на вищий рівень розвитку колективу і кожного учня.

Важливою умовою управління учнівським колективом є розробка методики вивчення колективу, форм і методів аналізу одержаної інформації. Лише на основі об'єктивних даних педагог може правильно оцінити ситуацію й обрати засоби педагогічного впливу.

У практиці педагогічного управління колективом важливо дотримуватися таких правил:

1. Розумно поєднувати педагогічне керівництво з природним намаганням учнів до самостійності, незалежності.

2. Домагатися, щоб цілі, завдання, які необхідно вирішувати, ставили і

вирішували самі вихованці шляхом співробітництва з педагогом.

Педагогічне управління не може бути незмінним. Здійснюючи його як одноосібний організатор колективу на першій стадії його розвитку, педагог у міру розвитку колективу постійно змінює тактику, розширюючи демократію, самоуправління. Перебудова управління зводиться не тільки до перегляду цілей і змісту виховання у колективі, а й до зміни об'єкту педагогічного управління. Ним є особистість, яка має право на власну думку, незалежне судження, інтелектуальну свободу, моральну позицію. Показником правильного управління є наявність у колективі загальної думки з найважливіших питань життя класу. Вона підсилює і прискорює формування необхідних якостей особистості.

Міжособові взаємини в колективі, як показують дослідження, мають багаторівневу структуру. Перший рівень утворює сукупність міжособових відносин безпосередньої залежності (персональних відносин). Вони проявляються в емоційній привабливості чи антипатичній спільності, трудності чи легкості контактів, збігові чи незбігові смаків, більшій чи меншій навіюваності. Другий рівень утворює сукупність міжособових відносин, які опосередковані змістом колективної діяльності і цінностями колективу (партнерські відносини). На третьому рівні взаємини між членами колективу виявляються як взаємини між учасниками спільної діяльності – товаришами по навчанню, спорту, праці, відпочинку. Третій рівень утворює систему зв'язків, які виражають ставлення до предмету колективної діяльності (мотиваційні відношення): мотиви, цілі колективної діяльності, ставлення до об'єкта діяльності.

Вихователь зобов'язаний організувати таку взаємодію, в якій персональні, партнерські і мотиваційні відносини між членами колективу поєднуються. Це вимагає спеціальної роботи, спрямованої на виховання терпеливого ставлення до недоліків інших, стриманості, толерантності, вміння пробачати нанесені образи, нерозумні вчинки. Розподіл індивідуальних доручень вихованців слід здійснювати не з позицій потреб колективу, а з позиції можливостей та інтересів самих школярів. У цьому випадку позиція кожного в системі колективних відносин буде сприятливою для його виховання.

Становище учня в колективі залежить також і від колективу. Той самий учень в одному колективі може опинитися у сприятливому, а в іншому – несприятливому становищі. Тому необхідно створювати тимчасові колективи, переводити учнів у той колектив, в якому вони одержать вищий статус.

Теорія колективу детально розроблена видатним представником вітчизняної педагогіки А. С. Макаренком. Він сформулював закон життя колективу: рух – форма життя колективу, зупинка – форма його смерті; визначив принципи його розвитку (гласності, відповідальної залежності, перспективних ліній, паралельної дії); розробив детальну технологію формування колективу. Поступово його концепція сформувалася у дослідженнях 60-70 років як теорія стадій розвитку дитячого колективу.

Сучасна теорія розвитку колективу є своєрідним провідником для класного керівника, який працює з учнями від четвертого – п'ятого класу до одинадцятого. Нижче подаємо її у стислому вигляді.

Перша стадія – створення колективу учнів:

- 1) Знайомство класного керівника з дітьми, що переходить у систематичне, глибоке вивчення їх;
- 2) Ознайомлення учнів з єдиними вимогами, правилами внутрішнього порядку та режимом дня школи, використання вправ, ігрових елементів (заохочення, змагання) для закріплення цих вимог;
- 3) Формування органів самоврядування: обрання старости класу, призначення чи обрання активістів на всі посади; вироблення в обраних активістів початкових організаторських навичок: інструктування їх про функції, методики їх виконання.

На цьому етапі педагог є єдиним виразником громадських вимог. Здебільшого вимоги учні до себе ще не усвідомлюють. Проте серед дітей виділяються найактивніші. Наприкінці стадії, яка орієнтовно триває навчальну чверть, створюється певний авторитет активістів серед учнів класу.

Друга стадія – поширення впливу актину на весь колектив. Актив не тільки підтримує вимоги педагога, а й сам ставить їх перед членами колективу,

керуючись своїми поняттями про те, що приносить користь, а що шкоду інтересам колективу. Якщо активісти правильно розуміють потреби колективу, то вони стають надійними помічниками педагога.

Третя стадія – вирішальний вплив громадської думки, більшості. На цій стадії відбувається усвідомлення громадської думки в колективі всіма учнями; активізація кожної особистості, розвиток у неї внутрішніх стимулів свідомого ставлення до навчання, поведінки, праці та інших шкільних обов'язків.

Четверта стадія – самовиховання. Завдяки міцно засвоєному колективному досвіду кожен учень сам висуває до себе певні вимоги. Виконання моральних норм стає його потребою, процес виховання переходить у процес самовиховання.

На всіх стадіях розвитку колективу особливо важливим, на думку А. С. Макаренка, є вибір цілей. Практичну мету, яка здатна захопити і згуртувати вихованців, він називав перспективою. При цьому Макаренко виходив з положення проте, що «дійсним стимулом людського життя є завтрашня радість». Усвідомлена й сприйнята учнем перспективна ціль стає мобілізуючою силою, яка допомагає долати труднощі і перешкоди. В практиці виховної роботи він вирізняв три види перспектив: близьку, середню і далеку. Близька перспектива висувається перед колективом, що знаходиться на будь-якій стадії розвитку. Вона обов'язково повинна спиратися на особисту зацікавленість вихованців, кожен учень повинен сприймати її як завтрашню радість, задоволення: провести цікаву гру, разом погуляти, відвідати цирк тощо. Середня перспектива – це проект колективної події, дещо віддаленої в часі: підготовка до спортивного змагання, шкільного свята, вечорниць. Далека перспектива – віддалена у часі, найбільш соціальне значима мета, досягнення якої потребує чималих зусиль. На приклад, успішно закінчити школу, обрати професію, продовжити навчання.

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Що таке «дитячий колектив»? Який зміст ви вкладаєте в це поняття?
2. Назвіть стадії розвитку колективу.

3. Назвіть ознаки розвинутого дитячого колективу.
4. Сформулюйте закон життя колективу.
5. Вкажіть, який фактор є провідним у формуванні колективу?
6. Назвіть види колективів та основну ознаку їх класифікації.
7. У чому суть принципу паралельної дії?

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

З-поміж названих відповідей виберіть одну правильну і обґрунтуйте її (усно):

1. Колективною вважається діяльність тоді, коли.....
  - а) дії однієї людини обов'язково узгоджуються з діями інших і орієнтовані не на себе, а на досягнення загальної, але особисто значущої мети
  - б) учні працюють разом, у них одна мета, однак незалежні від діяльності інших умови її досягнення
  - в) відбувається диференціація інтересів кожного члена групи
  - г) відбувається диференціація дій кожного члена групи.
2. Розвиток дитячого колективу проходить ...:
  - а) у процесі колективної діяльності, спрямованої на досягнення соціально цінних і особисто значущих цілей;
  - б) під впливом вимог класного керівника;
  - в) внаслідок щоденного спілкування членів групи та виникнення між ними стосунків;
  - г) під впливом активу класу.
3. При постановці перспективних ліній слід виходити ...:
  - а) із загально-національних інтересів і потреб;
  - б) з наявної суспільно-політичної ситуації;
  - в) із загально-державних інтересів і потреб;
  - г) особистісних прагнень членів колективу.
4. На якій стадії розвитку колективу вимоги педагога підтримуються частиною вихованців, актив ставить вимоги до товаришів і самих себе:
  - а) на першій стадії;
  - б) на другій стадії;

- в) на третій стадії;
- г) на кожному етапі розвитку колективу.

5. Колектив - це ...:

- а) добровільне об'єднання людей на основі єдиних інтересів та спільної діяльності (наприклад, виробничої, навчальної);
- б) організована форма об'єднання людей на основі цілеспрямованої діяльності;
- в) група, в якій люди об'єднані на основі спільної діяльності;
- г) група, члени якої об'єднані загальною діяльністю і взаємною прихильністю.

6. З наведених нижче положень оберіть те, що не є ознакою колективу:

- а) щоденна спільна діяльність, спрямована на досягнення загальної суспільно значимої мети;
- б) постійне педагогічне керівництво діяльністю групи;
- в) наявність органів самоврядування;
- г) встановлення певних психологічних стосунків між членами колективу.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

1. Доведіть, що діяльність і спілкування – джерела колективних стосунків.
2. Обґрунтуйте, чому співпраця і співтворчість необхідні для повноцінного розвитку особистості.
3. Розкрийте, як змінились педагогічні погляди на роль колективу і виховання особистості. Проаналізуйте наведені висловлювання про колектив і висловіть своє ставлення до них.

«Ми хочемо виховати людину, яка жила б суспільним життям значно більше, ніж особистими інтересами. Людина повинна мислити як «ми», стати живим корисним відповідним органом, частиною цього «ми». А.В. Луначарський.

«У кожного вихованця є сильні й слабкі сторони. Впливати на людину через колектив необхідно тонко і непомітно». В.О. Сухомлинський.

«Ідеї педагогічної взаємодії в сучасній школі можна відобразити формулою: світ дитини + мотивація діяльності + кооперація і співпраця + відкритий світ = успіх кожного!». Є.С. Заір-Бек.

IV. Творчі завдання:

1. Беручи участь у діяльності підлітків, учитель може займати різні позиції (консультант, інструктор, керівник, помічник організатора, спостерігач тощо. Яку позицію ви виберете в ситуації: а) проведення екскурсії в музей; б) організації виставки дитячих робіт; в) проведення тематичного свята «Золота осінь»; г) поетичної вітальні із запрошенням батьків. На основі праць А.С.Макаренка, В.О. Сухомлинського визначити і порівняти підходи до поняття колективу.
2. Складіть список особистісних якостей, які, на вашу думку, необхідні вчителю (вихователю) для ефективної взаємодії з учнями і організації дитячого колективу. Порівняйте ваш список зі списками інших студентів групи. Виділіть 5-6 якостей, важливість і значимість яких відзначає більшість. Проаналізуйте отримані результати, аргументуйте, чому вказані якості вчителя є вагомими в організації дитячого колективу.
3. Спрогнозуйте форми організації діяльності шкільного колективу на основі методики перспективних ліній А.С. Макаренка. Врахуйте: одна й та сама колективна форма діяльності школярів може бути як близькою, так і середньою та далекою перспективою. Наприклад, традицією школи є зустріч з випускниками. Це далека перспектива.

Близька перспектива – засідання ради колективу школи з метою розв'язання організаційних питань (за рік-два до зустрічі).

Середня перспектива (їх може бути кілька): моделювання і захист творчих проєктів зустрічі з випускниками школи; збір матеріалів про випускників: «Такими вони були, такими вони стали», оформлення на основі зібраного матеріалу альбомів, стендів, куточків чи відділів у шкільному музеї; випуск стіннівки, радіограми; складання програми-сценарію зустрічі; виготовлення цікавих запрошень, повідомлень і ін.

Далека перспектива – зустріч з випускниками-ювілярами як традиційне свято школи.

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

Розкрити значення середовища як фактору становлення особистості в колективі.

Практичні заняття № 6-7. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СУЧАСНИХ ШКОЛЯРІВ

Мета: формування у майбутніх учителів гуманістичних поглядів на процес виховання сучасних школярів; поглиблення знань, умінь, навичок щодо застосування методів виховної роботи.

Опорні поняття: гуманістичне виховання, розумове виховання, громадянське виховання, моральне виховання, моральне виховання, художньо-естетичне виховання, трудове виховання, самоактуалізація, громадянська культура, патріотизм, конституційний патріотизм, етнонаціональний патріотизм, правосвідомість, розумові сили, мораль, моральні принципи, моральна культура, естетична культура, фізична культура.

План:

1. Гуманістичне виховання: мета, завдання, закономірності, принципи.

Школи гуманістичного виховання.

2. Виховання громадянської культури.

3. Виховання розумової культури.

4. Виховання основ моральної культури.

5. Виховання екологічної культури.

6. Трудове виховання і профорієнтація.

7. Виховання естетичної культури.

8. Формування фізичної культури.

Література:

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). – К., 1994.
2. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 жовтня.
3. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – 304 с.
4. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник МО України. – 1996. - №3.

5. Концепція громадянської освіти в Україні // Директор школи. – 2001. - № 20. – С. 3-25.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал / Григорій Ващенко. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 190 с.
7. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія / І. В. Мартинюк. – К., 1995. – 174 с.
8. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник [5-те видання, доповнене і перероблене] / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.
9. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості/ В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 1. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 138-160.
10. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. – К. : Радянська школа, 1976. – С. 278- 356.
11. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с.

Теоретичний блок.

Загальноприйнятою метою у світовій теорії і практиці гуманістичного виховання був і залишається ідеал всебічно і гармонійно розвинутої особистості, який іде з глибини століть.

В Україні загальна мета виховання конкретизується через систему виховних завдань, які об'єднані в напрями. Так, інтелектуальне (розумове) виховання передбачає:

- засвоєння системи знань, яка спроектована з відповідних навчальних предметів і містить перелік смислових елементів суспільного досвіду (фактів, понять, означень, теорем, законів, положень, правил, алгоритмів діяльності тощо);
- розвиток пізнавального Інтересу, творчої активності, мислення, раціональної організації навчальної праці;
- розвиток критичного мислення, здатності усвідомлювати та відстоювати особисту позицію;

- вироблення вміння самостійно здобувати знання;
- готовність до застосування знань, умінь у практичній діяльності;
- формування особистісного світогляду – узагальненого розуміння всього світу в цілому на ґрунті великої кількості впорядкованих поглядів, переконань, ідеалів.

Громадянське виховання:

- формування потреби та вміння жити в громадянському суспільстві;
- готовність розвивати демократичне громадянське суспільство в Україні;
- виховання громадянського обов'язку перед країною, суспільством; – виховання любові до рідного краю, свого народу, держави;
- формування національних світоглядних позицій. Ідей, поглядів і переконань.

Моральне виховання:

- формування в учнів основ загальнолюдської і народної моралі: совісності, порядності, тактовності, співчуття, милосердя, доброти, чесності, гуманності, толерантності та інших добродійностей;
- виховання поваги до батьків, духовної єдності поколінь;
- виховання почуття власної гідності: честі, свободи, рівності, працелюбності, самодисципліни;
- готовність будувати своє життя за принципами гуманізму;
- подвижництво у подоланні страху, насильства, жорстокості, помсти;
- виховання культури поведінки.

Художньо-естетичне виховання:

- оволодіння основами народного мистецтва, музики, архітектури, усної народної творчості, національної пісенної і танцювальної культури, побуту, ремесел, гри;
- формування системи знань про світову культуру і мистецтво;
- розвиток естетичних потреб і почуттів;
- розвиток художніх здібностей і творчої діяльності;
- готовність будувати власне життя за законами краси.

Трудове виховання:

- вироблення свідомого ставлення до праці як вищої цінності людини і суспільства;
- формування трудових навичок та умінь;
- формування вміння самостійно й ефективно працювати;
- розвиток потреби в творчій праці;
- виховання діловитості, підприємливості;
- виховання почуття господаря й господарської відповідальності;
- формування готовності до праці в умовах ринкової економіки.

Кожна виховна система базується на цінностях, які визначають напрям виховного процесу: це інтереси суспільства, держави чи особистості (індивідуально особистісний розвиток) на взаємини між учасниками процесу (авторитарні чи гуманістичні); на зміст виховного процесу (знаннєвий чи розвивальний).

Традиційне виховання передбачає надмірне управління виховним процесом, згідно з яким вихованці цілеспрямовано засвоюють соціальне завдання та ідеологічно орієнтовані якості; регламентацію, що призводить до ігнорування внутрішнього світу особистості; монополізований вплив, обмеження Ініціативи, творчості вихованців.

Гуманістична система ставить в «епіцентр виховання» особистість дитини як найвищу цінність життя. У процесі виховання дитина повинна бути «подібною Сонцю – центру планетарної системи» (Р. Галь),

Формування особистості передбачає не тільки рівень розвитку соціальних властивостей людини, а й виховання цінності, що виражає «ідеал людини, який у будь-яких умовах зберігає справжню людяність» (А. Швейцер).

У гуманістичній школі вихованець є суб'єктом життя, вільною духовною особистістю, що має потребу в саморозвитку. Тому виховання зорієнтоване на розвиток внутрішнього світу учня, на міжособове спілкування, діалог, на допомогу в особистісному зрості.

Гуманістичне виховання Заходу представлено авторськими системами Р. Штайнера (1961-1925 рр., Німеччина), Монтесорі (1870-1952 рр., Італія, Нідерланди) С. Френе (1896-1966 рр., Франція) та Іншими. У центрі цих систем перебуває особистість, її цінності, особиста свобода, вміння прогнозувати і контролювати власне життя. Унікальна цілісна особистість прагне до максимальної реалізації своїх можливостей (самоактуалізації). Вона відкрита для сприймання нового досвіду, здатна на усвідомлений і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях.

У нашій країні ідеал гуманістичного виховання блискуче реалізував у 50-60 роках ХХ століття В. О. Сухомлинський. Уся освітня система керованої ним Павлівської школи була орієнтована на творення щастя кожного вихованця, доброго ставлення до дітей, створення умов для індивідуально-творчого розвитку кожної особистості. «Виховання полягає в тому, – стверджував він, – щоб уміло, розумно, мудро, тонко, сердечно торкнутися до кожної з тисячі граней, знайти ту, яка, якщо її як перлину шліфувати, засяє неповторним сяйвом людського таланту, а це сяйво принесе людині особисте щастя. Відкрити в кожній людині її, лише її неповторну грань, – у цьому мистецтво виховання».

Розвиваючи дитячу індивідуальність, В. О. Сухомлинський надавав великого значення людяності. У «Школі радості» вихованці опанували ази людяності. Вони вчилися бачити горе, сум, печаль, тривогу, відчай, радість людей, що їх оточували у повсякденному житті, робили благородні вчинки – допомагали цим людям із внутрішніх спонукань, переживаючи при цьому глибоке почуття задоволення. Так дитина вчилася співпереживати, розуміти іншу людину і оцінювати саму себе.

Предметом виховання у школі була людина – дитина, підліток, юнак, духовний світ конкретної дитини, джерела і розумового, морального, емоційного, фізичного, естетичного розвитку. Кожен педагог повинен був глибоко, до тонкощів знати індивідуальність кожного учня, стверджувати гуманну основу виховання, що розцінювалося як найважливіша риса педагогічної культури вчителя.

Реалізація мети і завдань виховання спричиняє необхідність дотримання наукового підходу до організації виховного процесу, тобто врахування об'єктивних закономірностей його перебігу, взаємодії системи чинників, що його детермінують.

Найголовнішими принципами гуманістичного виховання учня є:

1. Принцип безперервного загального розвитку особистості. Цей принцип є провідним, тому що всі інші принципи, в основі яких лежить закономірність – орієнтація на розвиток особистості, підпорядковуються йому, забезпечуючи внутрішні і зовнішні умови його реалізації.

2. Принцип культуровідповідності виховання. Принцип визначає відношення між вихованням і культурою як середовищем, у якому виховується учень, а також відношення між вихованням і учнем як людиною культури.

3. Принцип включення особистості в діяльність вимагає реального включення вихованця у діяльність.

4. Принцип природовідповідності виховання. Він ґрунтується на врахуванні багатогранної природи дитини: анатомо-фізіологічних, психологічних, вікових, генетичних, національних, регіональних та інших особливостей.

5. Принцип індивідуально-особистісного виховання. Принцип означає визнання кожного вихованця активним суб'єктом виховного процесу.

6. Принцип ціннісно-сислової спрямованості виховання. Принцип спрямований на створення умов для здобуття кожним вихованцем смислу своєї життєдіяльності. Особистісні смисли, за О.М.Леонтьєвим, виражають пристрастність Індивідуальної свідомості, її особливу суб'єктність.

7. Принцип діалогічного (полісуб'єктного) підходу. Цей принцип обумовлений тим, що лише в умовах суб'єкт-суб'єктних відносин, взаємодії, співробітництва і партнерства можливий гармонійний розвиток особистості.

8. Принцип індивідуально-творчого підходу. Він передбачає створення умов для творчого розвитку особистості в атмосфері співробітництва і співтворчості.

9. Принцип комплексності передбачає встановлення у вихованні тісної

взаємодії і поєднання навчального та виховного процесів, зусиль найрізноманітніших інституцій – сім'ї, школи, громадських спілок, дитячих, молодіжних самодіяльних об'єднань, релігійних організацій, усіх причетних до виховання і самовиховання.

10. Принцип наступності та безперервності означає проходження ряду етапів, протягом яких поступово ускладнюються й урізноманітнюються зміст та напрями розвитку тих утворень, які загалом складають цілісну систему характеристик особистості.

Принципи виховання втілюються на виховному процесі. Оскільки виховний процес є системою, то і принципи, які відображають його загальні закономірності, теж є системою. Принципи застосовуються не ізольовано, не по чергово, а одночасно, комплексно. Серед принципів немає головних і другорядних, вони всі рівнозначні. Принципи виховання не є порадою, рекомендацією. Вони вимагають обов'язкового і повного втілення у практику. Водночас принципи не є готовими рецептами, керуючись якими вихователь може досягти високих результатів. Успіх практичної реалізації принципів залежить від спеціальних знань, досвіду, майстерності, особистості педагога.

Введення підростаючого покоління в систему цінностей демократичного (громадянського) суспільства передбачає формування у нього основ громадянської культури.

Громадянська культура – це глибоке усвідомлення своя належності до певної держави, почуття громадянської гідності, відповідальності й обов'язку, здатність рішуче відстоювати суспільно-державні цілі в складних ситуаціях.

Визначальними характеристиками громадянської культури є: патріотизм, правова свідомість, політична освіченість, моральність, трудова активність.

Патріотизм (гр. patriotes – співвітчизник; той, хто любить свою Батьківщину, відданий своєму народові, готовий заради них на жертви й подвиги). Дослідники розрізняють два поняття патріотизму – конституційний та етнонаціональний.

Конституційний патріотизм – дотримання рамок конституції держави, де поняття Батьківщини базується на всьому комплексі ідей, що лягли в основу основного документа держави.

Етнонаціональний патріотизм – це любов до Батьківщини, бажання створити суверенну державу й проголосити свою незалежність; захист свасі Вітчизни від будь-якої агресії, Іноземного панування, підтримка знедолених народів.

Із змістової точки зору патріотичне виховання школярів у сучасних умовах – це, насамперед, становлення національної свідомості, належності до рідної землі, народу. Цей процес має два етапи, що відповідно вказують на різні рівні засвоєння національних цінностей. На першому етапі здійснюється етнічне самоусвідомлення на основі засвоєння рідної мови, родинних звичаїв, традицій, національної міфології, фольклору, мистецтва; народних поглядів, переконань, ідеалів, загальноприйнятих норм поведінки тощо. На другому етапі – громадсько-патріотичне самоусвідомлення, в процесі якого відбувається включення учнів у активну творчу діяльність, спрямовану на розбудову власної держави, її впорядкування і зміцнення; вивчення історії Вітчизни, героїки минулих епох, трудових подвигів, подвижництва в ім'я вільного життя, її культурної спадщини; відновлення різних елементів української культури у власній життєдіяльності; встановлення дружніх партнерських відносин з представниками інших країн та народів, культивування кращих рис української ментальності, розвитку самобутності кожної особистості тощо.

Правосвідомість – це сукупність правових поглядів людей, що віддзеркалюють їхню оцінку чинного права, існуючого суспільного і державного ладу, а також відповідність дій, вчинків окремих громадян нормам права.

Виховання правосвідомості учнів передбачає: засвоєння системи знань з питань держави й права; виховання поваги до законів своєї держави, глибокої переконаності в необхідності дотримання чинного законодавства; уміння визначати форми й способи своєї участі в житті суспільства, співпрацювати з

демократичними інститутами, спілкуватися з органами влади; захищати й підтримувати закони та права людини.

Школярі одержують знання про державне, адміністративне, трудове, громадянське, сімейне, кримінальне та інше право, готуються до виконання громадянських функцій стосовно держави, праці, сім'ї, власності тощо.

Центральне питання змісту правової культури – усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю; визнання та забезпечення прав людини як єдиної норми для всіх людей.

Інтелектуальна культура включає інтерес до роботи з книгою і новини інформаційними технологіями; розвинення розумових сил, мислення, здатність здійснювати саморегуляцію інтелектуальної діяльності.

Розумові сили (розум) – це сукупність індивідуальних здібностей до накопичення знань, оволодіння основними розумовими операціями, інтелектуальними уміннями.

Накопичення певного фонду знань є важливою умовою інтелектуальної і активної пізнавальної діяльності. Без запасу систематизованих знань не може розвиватися жодна цінна якість розуму. Накопичення певного фонду знань учнем передбачає перш за все оволодіння конкретним навчальним матеріалом фактами, термінологією, символами, іменами, назвами, датами, поняттями різного роду (загальними, частковими, конкретними, абстрактними), зв'язками і залежностями, які існують між ними і знаходять відображення у правилах, законах, закономірностях, формулах. До знань відносять також уявлення про галузі і способи застосування цих знань, а також володіння методами їх використання.

Для оволодіння основними розумовими операціями необхідно оперувати методикою аналізу, синтезу, порівняння, класифікації. Нагадаємо коротко основні характеристики цих операцій Аналіз – це уявне розкладання цілого на складові частини або уявне виділення окремих його частин, синтез – уявне об'єднання частин предметів або окремих сторін явищ, їх ознак і властивостей; порівняння – встановлення подібності чи відмінності між предметами або явищами за однією

чи кількома ознаками, виділеними в певній послідовності; класифікація (систематизація) – розподіл предметів чи явищ за групами залежно від подібності або відмінності між ними.

Оволодіння інтелектуальними вміннями – це оволодіння навчальними вміннями, або вміннями навчальної діяльності. Нам уже відомо, що навчальні вміння поділяються на загальні, які використовуються під час вивчення будь-яких навчальних дисциплін, і спеціальні, які є необхідними для оволодіння знаннями з окремої галузі чи певної навчальної дисципліни.

До загальних навчальних умінь належать: а) уміння читати (виразно, свідомо, з правильною вимовою слів, звуків, з інтонацією, темпом, урахуванням жанру і стилю тексту, читати швидко текст за рахунок великого зорового охоплення); б) уміння слухати (зосереджуватися на змісті розповіді, пояснення, лекції чи запитань учителів, відповідей, повідомлень, чи доповідей учнів; довготривалу концентровану увагу, вміння аналізувати, рецензувати й оцінювати прослухане повідомлення); в) уміння усно формулювати і викладати свої думки (відповідати на запитання, переказувати зміст прочитаного чи почутого, словесно описувати картину, малюнок, спостереження, висловлювати свої думки за темою, ставити питання за текстом і под.); г) уміння писати (оволодівати технікою письма та писемною мовою, правильно списувати з дошки, з книжки, описувати побачене, писати під диктовку, писати твір на задану або на вільну тему, використовувати різні стилі викладу); д) уміння працювати з книжкою (вміти знайти книгу, визначити її загальний зміст, використовувати різні форми запису прочитаного; уміння користуватися книгами різного призначення: науковою, художньою, довідковою літературою, періодикою, словниками).

До спеціальних навчальних умінь, як вже зазначалось, відносять: уміння читати карти, ноти, технічні креслення, мати обчислювальні навички з математики, вміння слухати музичні твори, уміння записувати числа, формули, нотні знаки, користуватися словниками під час вивчення іноземних мов та інші.

Мораль як форма суспільної свідомості є зводом правил, норм, вимог, які регулюють відношення і взаємодію людей їх поведінку.

Поведінку людини оцінюють за ступенем відповідності певним правилам. Ці правила дозволяють оцінити вчинок і прийти до єдиної думки: добре чи погано вчинила людина. Правило, що має загальний характер, тобто поширюється на переважну кількість однакових вчинків, називають моральною нормою. Норма визначає, як людина повинна чинити в тій чи іншій конкретній ситуації. Саме вони можуть спонукати людину до певних вчинків і дій, а можуть і забороняти їх.

Залежно від сфер відносин між людьми (професійна, сімейна, міжнародна та інші) норми об'єднуються в групи і регулюються фундаментальними джерелами тієї чи іншої сфери – моральними принципами. Так, норми взаємин у педагогічному середовищі регулюються принципами гуманізму, демократизму та ін.; між представниками різних національностей – принципами взаємоповаги, партнерства.

Поняття моралі, що мають загальний характер, тобто охоплюють не окремі відношення, а всі сфери взаємин, спонукають людину скрізь і всюди керуватись ними, мають назву «моральні категорії». До них належать такі категорії, як справедливість, доброта, обов'язок, гідність, честь, щастя та інші. Суспільство виробляє зразок моральної поведінки – моральний ідеал, до якого повинні прагнути всі, вважаючи його розумним, красивим, корисним.

Моральні правила, норми, принципи, категорії. Ідеали виступають як форма суспільної моральної свідомості, індивідуальна мораль з позицій науково-матеріалістичної концепції детермінована суспільством, однак людина вільна у виборі норм поведінки і повинна відповідати за свій вибір.

Моральна культура особистості – це засвоєння моральних норм, принципів, категорій, ідеалів суспільства на рівні власних переконань, дотримання їх як звичних форм особистої поведінки.

Структуру моральної культури особистості складають знання, почуття, відношення, поведінка. Тому змістом виховної роботи вчителя, класного керівника по становленню моральної культури учнів є формування у них системи моральних знань, почуттів, ставлень, поведінки.

Моральний розвиток особистості проходить три стадії (Л. Кольберг). На до моральному – дитина виконує вимоги, боячись покарання. На конвенційному рівні дотримання моралі визначається намаганням належати групі, суспільству, відповідати їх вимогам з метою самозбереження. Третій рівень морального розвитку автономний: людина добровільно обирає моральну поведінку, бо переконана, що жити їй потрібно згідно норм, прийнятих нею за власної волі

Вітчизняна психологія і педагогіка трактують процес морального розвитку аналогічно. Відмінністю є те, що розвиток розуміють не як спонтанний, генетичний рух, а як результат соціального і педагогічного впливу.

Зміст морального виховання учнів передбачає утвердження принципів загальнолюдської моралі – правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших добродійностей на національному ґрунті.

В Україні здавна висувались надзвичайно високі вимоги до морального ставлення людини: до себе – порядність, чесність, совісність, правдивість, справедливість, працелюбність, гідність, честь, дотримання слова, вірність (громадянська, товариська і подружня); до інших людей – повага до старших, свого родоводу, тактовність, толерантність, ствердження гуманних стосунків, гостинність; до праці – повага, любов до вільної праці, чесна праця, шана праці, побожне ставлення до хліба, відданість отчій землі. Ці ідеї, ідеали, погляди, норми поведінки, збагачені тисячолітнім досвідом мудрості народу, несуть могутній моральний потенціал, який слугує успішному засвоєнню загальнолюдських цінностей учнями.

Екологія(гр. oikos – дім, родина) – наука, що вивчає закономірності існування, формування і функціонування біологічних систем усіх рівнів – від організму до біосфери та їх взаємодії із зовнішніми умовами. Це – «наука про організми у власному середовищі». У сучасній науці поняття «екологія» характеризується єдністю біологічного, соціального, економічного, технічного, гігієнічного факторів життя людей. Тому *екологічна культура особистості* – це сформована система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії людини, суспільства і природи; відповідальність за природу

як національну і загальнолюдську цінність – основу життя; готовність до природоохоронної діяльності.

Формування екологічної культури школярів здійснюється яку навчальному процесі, такі у позакласній діяльності. Педагогічною наукою визначені основні принципи екологічного виховання учнів і формування їх екологічної культури. До них належать; принцип міждисциплінарного підходу, що вимагає точного визначення місця і ролі кожного предмета в загальній системі екологічної освіти; взаємне погодження змісту, форм і методів роботи; логіка розвитку провідних Ідей і понять, їх постійне вивчення і поглиблення; принцип систематичності і безперервності вивчення екологічного матеріалу, що реалізується за умови урахування ступенів навчання (початкової, базової, повної загальної середньої освіти), вікових та індивідуальних особливостей учнів; принцип єдності інтелектуального і емоційно-вольового компонентів у вивченні і поліпшенні учнями навколишнього середовища; принцип взаємозв'язку глобального, національного і регіонального розкриття екологічних проблем у навчальному процесі.

У позакласній роботі екологічне виховання здійснюється за напрямками:

- озеленення населених пунктів і внутрішнє озеленення школи;
- лісорозведення і охорона лісів;
- боротьба з ерозією ґрунтів;
- охорона водоймищ і рибних запасів,
- охорона і приваблювання птахів;
- відновлення ареалів лікарських рослин;
- турбота про збереження великих та малих річок, очищення джерел.

Природоохоронна діяльність здійснюється у таких формах: шкільні лісництва, садівництва, мисливські господарства, зелені і голубі патрулі, санітарні загони захисту довкілля, групи «швидкої допомоги» звірам і птахам, натуралістичні гуртки, клуби, наукові товариства, екологічні експедиції та екскурсії, екологічні стежки та інших.

Підвищенню ефективності екологічного виховання сприяє його тісний зв'язок з традиційним народним вихованням любові до природи. Народна виховна мудрість з колиски плекала в кожній дитині відчуття гармонії природи і людини.

В умовах ринкової економіки, коли від людини вимагається надійне, якісне і відповідальне ставлення до виконання праці, трудове виховання школярів набуває особливого значення. Не випадково у більшості країн світу трудова підготовка учнів стає невід'ємною складовою навчально-виховного процесу.

Трудова складова в українському вихованні з давніх-давен виступала як досить суттєва педагогічна тенденція. Наш народ завжди вважав працю, трудову діяльність першоосновою буття людини, нації. Трудове виховання дітей здійснювалося шляхом створення умов, які сприяли ранньому залученню дітей до справжньої продуктивної праці, формуванню особистості трудівника, господаря.

Провідні представники педагогічної думки бачили в праці велику перетворювальну силу, яка забезпечує прогресивний розвиток як суспільства в цілому, так і кожної людини зокрема. Праця учня, включена до системи освіти, є умовою всебічного розвитку особистості, дієвим фактором його громадянського становлення, засобом підготовки до життя.

Трудове виховання в сучасній школі – це педагогічна діяльність, спрямована на формування в учнів готовності до праці в умовах ринку. Вона передбачає:

1. Розвиток в учнів широкого діапазону індивідуальних і соціальних мотивів трудової діяльності (моральних, матеріальних, пізнавальних, естетичних та інших); мотивів результативного і процесуального плану діяльності.

2. Допомогу педагога учневі у визначенні суб'єктивних цілей праці, що відповідають мотивам його діяльності і особистим можливостям.

3. Формування у школярів умінь враховувати умови праці, необхідні для успішного досягнення визначених цілей зовнішні (особливості навколишнього середовища) і внутрішні (наявність знань, умінь, навичок, трудового досвіду, здібностей тощо).

4. Педагогічну підтримку у найповнішому прояві власного «Я» (самореалізації).

5. Спеціальне навчання самоконтролю, самооцінки і самокорекції власної трудової діяльності.

Змістову основу трудового виховання школярів складають такі види праці.

1. Трудова діяльність учнів, що пов'язана з навчальними заняттями. У початкових класах діти виготовляють навчальні посібники: таблиці, діаграми, картини, гербарії, колекції, у середніх і старших класах – створюють різні механізми, діючі моделі, стенди і под. Вони працюють на пришкольніх ділянках, у теплицях, садках, куточках живої природи, де вирощують квіти, доглядають за птахами, тваринами.

Значне місце у трудовому вихованні і навчанні займають уроки праці в початкових класах, заняття у навчальних майстернях в середніх класах і навчально-виробнича практика в старших класах.

2. Праця по самообслуговуванню. Вона включає працю в сім'ї, догляд за своїми речами, прибирання класу і навчальних кабінетів, ремонт наочних посібників, інвентарю, меблів, упорядкування книжок у шкільній бібліотеці тощо. Всі учні-залучаються до суспільно-корисної праці з благоустрою шкільної території, озеленення вулиць, доріг, населених пунктів, збирання лікарських рослин вторинної сировини і под.

3. Продуктивна праця передбачає участь школярів у створенні матеріальних цінностей. У процесі цієї праці учні вступають у виробничі відношення, пізнають смисл економічних понять і категорій, у них розвиваються професійні інтереси, нахили, потреби у праці.

Українська школа має багатий досвід включення учнів у продуктивну працю. У нових умовах вона прагне зберегти і зміцнити традиційні форми організації продуктивної праці учнів та створити нові, що дозволяють здійснити трудове виховання на основі різних форм власності.

Естетична культура – це здатність особистості до повноцінного сприймання, правильного розуміння прекрасного у мистецтві і дійсності, прагнення й уміння будувати своє життя за законами краси.

Естетична культура містить у собі такі компоненти: естетичне сприймання – здатність виділяти в мистецтві і житті естетичні якості, образи і переживати естетичні почуття; естетичне почуття – емоційні етапи, що викликані оцінним ставленням людини до явищ дійсності і мистецтва; естетичні потреби – потреби у спілкуванні з художньо-естетичними цінностями, в естетичних переживаннях; естетичні смаки – здатність оцінювати витвори мистецтва, естетичні явища з позицій естетичних знань і ідеалів; естетичні ідеали – соціальне та індивідуально-психологічно зумовлені уявлення про досконалу красу у природі, суспільстві, людині, мистецтві; художні уміння, здібності в галузі мистецтва.

Естетична культура формується в процесі художньо-естетичного виховання, є його метою. Завдання і зміст художньо-естетичного виховання визначаються обсягом поняття «естетична культура»: розвиток естетичних смаків, почуттів, потреб, знань, ідеалів, вироблення художньо-естетичних умінь, творчих здібностей.

Естетичне виховання здійснюється комплексом засобів. Велике значення має матеріальна база школи, декоративне оформлення приміщень, благоустрій пришкольньої садиби, оформлення кабінетів і лабораторій, коридорів, інших приміщень. У навчальному процесі естетичному вихованню сприяє викладання всіх навчальних предметів. Будь-який урок, семінар, лекція має естетичний потенціал. Цьому слугує і творчий підхід до вирішення пізнавальної задачі, і виразність слова учителя та учнів, і відбір та оформлення наочного і роздаткового матеріалу, і акуратність записів і креслень на дошці і в зошитах.

Предмети естетичного циклу: література, образотворче мистецтво, музика забезпечують учням елементарні знання і навички практичної творчості, естетичної поведінки.

У позакласній роботі естетичне виховання проводиться в різних творчих об'єднаннях учнів (хорових колективах, оркестрах народних інструментів, хореографічних, фольклору, образотворчого мистецтва тощо); творчих об'єднаннях школярів, які пов'язані з відродженням народних ремесел і декоративно-прикладної творчості (рушникарства, килимарства, різьбярства та

інших ремесел); у художніх гуртках, студіях, клубах, театрах тощо. Естетичному вихованню учнів сприяють екскурсії на природу, вечори і ранки, присвячені життю і творчості видатних українських і зарубіжних композиторів та виконавців (наприклад, «Пісні про Батьківщину», «Музика українських композиторів», «Музика ХХІ століття» і под.), конференції з образотворчого мистецтва («Українське образотворче мистецтво», «Шедеври світового образотворчого мистецтва», «Мистецтво і життя»), експедиції (фольклорні, етнографічні), виставки, свята та інше.

Фізична культура – це сформований спосіб життя людини, що спрямований на зміцнення здоров'я, загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь.

Зміст роботи по вихованню фізичної культури школярів включає діяльність, що забезпечує:

1. Морфологічне і функціональне удосконалення організму, закріплення його стійкості перед несприятливими умовами зовнішнього середовища, попередження захворювань та охорону здоров'я.

2. Формування та вдосконалення основних рухових якостей. Здатність людини до виконання багатьох дій забезпечується високим і гармонійним розвитком усіх фізичних якостей: сили (здатності долати зовнішній опір або протидіяти йому за рахунок мускульних зусиль), витривалості (здатності виконувати роботу тривалий час), спритності (здатності швидко засвоювати нові рухи й успішно діяти в умовах, що змінюються), швидкості (здатності виконувати рухи за мінімальний час).

3. Формування життєво важливих рухових умінь і навичок бігу, стрибків, плавання, ходіння на лижах.

4. Виховання стійкого інтересу і потреби у систематичних заняттях фізичною культурою. В основі здорового способу життя лежить постійна внутрішня готовність особистості до фізичного самовдосконалення. Для формування такої готовності необхідно організувати дитячу рухливість, моторику

у правильних формах, дати їй розумний вихід. Інтерес і задоволення, які учні одержують у процесі фізичних вправ, поступово переходять у звичку систематично займатися ними, яка потім перетворюється у постійну потребу.

5. Набуття необхідного мінімуму знань у галузі гігієни й медицини, фізичної культури і спорту. Учні повинні мати чітке уявлення про режим дня, гігієну харчування, сну, значення фізичної культури і спорту для зміцнення здоров'я і підтримки високої працездатності, про гігієнічні правила занять фізичними вправами, гігієнічні вимоги загартування. Водночас вони оволодівають прийомами самоконтролю за своєю працездатністю, втомлюваністю, загальним почуттям.

Основними засобами виховання фізичної культури учнів є фізичні вправи, природні та гігієнічні чинники.

Туризм – це прогулянки, екскурсії, походи і мандрівки, які організують для ознайомлення учнів з рідним краєм, природними, історичними та культурними пам'ятниками нашої країни. В них учні фізично загартовуються, вчаться бути витривалими, набувають досвіду колективного життя і діяльності, відповідального ставлення до природи.

Спорт, на відміну від фізичної культури, завжди пов'язаний із досягненням максимальних результатів в окремих видах фізичних вправ. На тренуваннях і особливо на змаганнях учні долають значні фізичні та нервові навантаження, виявляють і розвивають рухові й морально-вольові якості.

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. У чому ви вбачаєте взаємозв'язок між поняттями «моральне виховання», «етика», «мораль»?
2. Розкрийте завдання морального виховання, вкажіть на компоненти і взаємозв'язок між ними.
3. Які фактори визначають зміст морального виховання? У чому проявляється зв'язок між загальнолюдськими і національними морально-духовними цінностями?

4. Проаналізуйте логічні зв'язки між загальнолюдськими, національними моральними цінностями і менталітетом.
5. Проаналізуйте основні шляхи, форми і засоби, які впливали на формування ваших моральних якостей.
6. У чому сутність прояву національної гідності особистості, які фактори впливають на її формування?
7. Охарактеризуйте систему діяльності сім'ї і школи, спрямованої на формування патріотизму вихованців.
8. У чому ви вбачаєте зв'язок між правовим вихованням і формуванням дисциплінованості особистості? Складіть програму виховання дисциплінованості дитини в сім'ї.
9. Визначте сутність і завдання статевого виховання в сім'ї та школі.
10. Розкрийте сутність і завдання естетичного виховання в системі всебічного гармонійного розвитку особистості.
11. Розмежуйте сутність понять «естетична освіта», «естетична культура», «естетичні почуття», «естетичні ідеали», «естетична діяльність».
12. Чи тотожні поняття «естетичне виховання» і «художня освіта»? Чи є взаємозв'язок між ними?
13. Вкажіть на основні шляхи реалізації завдань естетичного виховання. Які з них, на ваш погляд, є найбільш дієвими і реальними?
14. Розкрийте сутність основних форм естетичного виховання. Які форми є найбільш ефективними?
15. Що ви відносите до засобів естетичного виховання?
16. Назвати основні поняття, проблеми і завдання естетичного виховання.
17. Які є принципи естетичного виховання в українській школі?

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

З-поміж названих відповідей виберіть одну правильну і обґрунтуйте її (усно):

1. Завдання естетичного виховання - це:
  - а) створення умов, які б сприяли формуванню емоційної сфери учнів;
  - б) художньо-естетична освіта та художньо-естетичне виховання;

- в) пропаганда мистецтва, формування естетичних ідеалів, розвиток естетичних ідеалів, розвиток естетичних почуттів та творчих здібностей;
  - г) залучення до надбань національної та світової культури, формування естетичних смаків та ідеалів, розвиток естетичних почуттів та ставлень.
2. Завдання морального виховання учнів наступні:
- а) моральні знання, переконання, ставлення особистості до себе, оточуючих, природи і діяльності;
  - б) вимоги, норми і категорії моралі, що регулюють поведінку людей;
  - в) розвиток моральної свідомості, вироблення і розвиток моральних почуттів, формування і закріплення стійких вмінь, навичок і звичок моральної поведінки;
  - г) всебічний гармонійний розвиток особистості через сімейне виховання і освітньо-виховну діяльність загальноосвітньої школи.
3. Результат естетичного виховання, що виявляється у сформованості в людини естетичних знань, смаків, ідеалів, здібностей до естетичного сприймання явищ дійсності, творів мистецтва, потребі вносити прекрасне в оточуючий світ, оберігати природну красу, це – :
- а) загальна культура особистості;
  - б) естетичні почуття;
  - в) естетична свідомість;
  - г) естетична культура.
4. Розумове виховання – це ...:
- а) систематичне навчання учнів, побудоване на принципах розвиваючого навчання;
  - б) розвиток інтелектуальних можливостей людини;
  - в) процес розвитку розуму, пізнавальних інтересів, здібностей дітей, озброєння їх знаннями, вміннями, навичками;
  - г) процес формування пізнавального інтересу.

5. Система наукових знань про процеси і результати взаємодії людини, суспільства і природи; відповідальне ставлення до природи як до національної і загальнолюдської цінності; готовність до природоохоронної діяльності, це – :
- а) екологічна культура;
  - б) екологічна свідомість;
  - в) зміст екологічного виховання;
  - г) екологічна освіта.
6. Розкрийте зміст поняття «екологічна культура особистості»:
- а) це система наукових знань, поглядів щодо взаємозв'язків тварин, рослин, мікроорганізмів, людей між собою і з природним середовищем;
  - б) це система повсякденної поведінки, яка відповідає нормам і правилам життя у природі, що характеризується умінням знаходити правильний тон у спілкуванні з природою;
  - в) це засвоєння особистістю моральних норм, принципів, категорій, ідеалів суспільства щодо взаємин людини з природою;
  - г) це сформована система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії людини, суспільства і природи; відповідальність за природу як національну і загальнолюдську цінність – основу життя.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

1. Проаналізуйте систему естетичного виховання під впливом якої ви перебували у своїй школі.
2. Змодельуйте систему естетичного виховання у школі вашої мрії, виходячи з позиції: «Якби я був директором школи».
3. Проаналізуйте основні шляхи, форми і засоби, які впливали на формування ваших моральних якостей.
4. У чому сутність прояву національної гідності особистості, які фактори впливають на її формування?
5. Охарактеризуйте систему діяльності сім'ї і школи, спрямовану на формування патріотизму вихованців.

6. Якими факторами зумовлена актуальність проблем екологічного виховання?
Змодельуйте систему роботи школи з екологічного виховання дітей.

IV. Творче завдання:

Розробіть педагогічну задачу на розв'язання актуальних проблем виховання сучасних підлітків.

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

Розробити два плани-конспекти виховних заходів за напрямками виховної роботи в сучасній загальноосвітній школі (напрямки за власним вибором студента).

Практичне заняття №8. РОДИННЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Мета: ознайомлення студентів зі значенням родинного виховання у становленні особистості; визначення педагогічних умов успішного виховання дітей у сучасній сім'ї; розвиток педагогічного мислення майбутніх учителів.

Опорні поняття: сім'я, функції сім'ї, методи сімейного виховання, засоби сімейного виховання, взаємозв'язок розвитку дитини і особливостей сім'ї, зміст сімейного виховання, авторитет батьків, мікроклімат сім'ї, благополучна сім'я, неблагополучна сім'я, сім'ї соціального ризику, неповна сім'я.

План:

1. Сім'я як мікросередовище дитини, вплив сім'ї на формування і розвиток.
2. Зміст, методи сімейного виховання, їх особливості.
3. Умови успішного виховання дітей у сім'ї.

Література:

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна»XXI ст.). – К.: Радуга, 1999. – 61 с.
2. Бех І.Д. Духовні цінності розвитку особистості / Педагогіка і психологія №4 (14) 1997, науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії пед. наук України. – С.124-129
3. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Науково-методичний посібник. – К.: МАУП, 2000. – 312с.

4. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.
5. Кравець В.П. Психолого-педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя / В. П. Кравець. – Тернопіль, 1997. – 180 с.
6. Купина Н. М. Погляд на сучасну сім'ю / Н. М. Купина // Освітянин, 2002. – № 1. – С. 20-22.
7. Макаренко А. С. Книга для батьків[лекції про виховання дітей] / А.С.Макаренко. – К.: Радянська школа, 1972. – 336с.
8. Матюша І.К. Гуманізація виховання і навчання в загальноосвітній школі. Навчальний посібник / І. К. Матюша. – К., – 1995. – 160 с.
9. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.
- 10.Постовий В. Г.Сім'я і родинне виховання: Концепція // В. Г. Постовий та ін. – Рідна школа. – 1996. – № 11- 12.
- 11.Практикум з педагогіки[За ред. О.А.Дубасенюк та А.В.Іванченка]. – К.: ІСДО, 1996. – 432 с.
- 12.Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1978. – 376 с.
- 13.Сухомлинський В. О. Мікроклімат вашого дому / В. О. Сухомлинський // Вибр. Твори: В 5 т. – Т.5. – К.: Радянська школа, 1977.
14. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232с.
15. Фіцула М. Виховання почуття відповідальності у дітей в умовах сім'ї // Директор школи. – 1999. - №7. – С.2-8.
- 16.Фіцула М.М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – К.: Академія. 2006. – 542 с.
- 17.Чечет В.В. Педагогіка сімейного виховання: Учебно-методическое пособие. – Мн., 1998. – 256 с.

Теоретичний блок.

Сім'я - невелика соціальна група, до якої входять поєднані шлюбом чоловік і жінка, їх діти (власні або усиновлені), кровні родичі, інші особи, пов'язані родинними зв'язками з подружжям. Сім'я функціонує на основі суспільного побуту, економічного, морально-психологічного укладу, виховання дітей, взаємної моральності. Вона забезпечує соціалізацію людини, самореалізацію особистості, захист від проблем, сприяє формуванню особистості з усталеною поведінкою.

Життєдіяльність сім'ї реалізується через основні її функції: матеріально-економічну (бюджет сім'ї, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, набуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил); житлово-побутову (забезпеченість житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту); репродуктивну (продовження людського роду); комунікативну (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрісімейне спілкування, взаємостосунки сім'ї з мікро- і макросередовищем, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом); виховну (формування особистості дитини, передача їй соціального досвіду); релактивну (організація вільного часу та відпочинку).

Сім'я є також персональним середовищем життя і розвитку дитини, яке зумовлює спосіб життя та її соціальне існування. Особливості цього характеризують параметри: соціально-культурний. Стосується освітнього рівня батьків, їх участі у суспільному житті. Рівень культури сім'ї визначається повагою до особистості дитини, усвідомлення впливу сімейної атмосфери на її формування, урахуванням цього при спілкуванні; соціально-економічний. Означає матеріальну забезпеченість сім'ї, завантаженість батьків на роботі; техніко-гігієнічний. Характеризує умови проживання, забезпеченість житлом, особливості способу життя; демографічний. Виражається в структурі та чисельності сім'ї.

Родинне виховання - це виховання дітей в сім'ї батьками, родичами, опікунами або особами, що замінюють батьків. Специфічною особливістю родинного виховання є те, що воно здійснюється в контексті життя самої сім'ї, на основі

внутрішніх стосунків, трудових та опікунських обов'язків і родинно-побутової культури. Його визначальна роль обумовлена, як ми вже зазначали, глибинним впливом на весь комплекс фізичного і духовного життя дитини.

Метою родинного виховання є формування якостей і властивостей особистості, які допомагають гідно долати труднощі й перепони, що трапляються на життєвому шляху. Досвід численних поколінь засвідчує, що до таких якостей і властивостей належить фізичне здоров'я, розвинутий інтелект, працьовитість, моральність, духовність, готовність до сімейного життя. Саме вони й складають головну мету родинного виховання.

Зміст родинного (сімейного) виховання: моральне, розумове, трудове, естетичне, екологічне, статеве, фізичне. Реалізуючи ці напрямки змісту, особливу увагу слід приділити вихованню у дітей любові до батьків, рідних, рідної мови, культури свого народу; поваги до людей; піклування про молодших і старших, співчуття і милосердя до тих, хто переживає горе; шанобливого ставлення до традицій, звичаїв, обрядів, до знання свого родоводу, історії народу.

Методи сімейного виховання - це способи, шляхи, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований педагогічний вплив батьків на свідомість і поведінку дітей. Вони не вирізняються від розглянутих вище загальних методів виховання, але мають свою специфіку: надзвичайно важливу роль у вихованні дітей відіграє особистий приклад батьків, їх авторитет; впливна дитину є більш індивідуалізованим і здебільшого ґрунтується на її конкретних вчинках.

Всіма батьками використовуються: переконання (пояснення, настанова, порада, розповідь, навіювання та інші); вправи і привчання, організація різних доручень і обов'язків дітей, режиму їх навчання, праці та відпочинку; заохочення (похвала, подарунки, цікава для дітей перспектива), покарання (позбавлення задоволень, відмова від дружби).

Сімейна педагогіка обережно підходить до покарання дітей і не схвалює методів, які шкодять фізичному і психічному здоров'ю дитини і принижують людську гідність.

Вибір методів залежить від педагогічної культури родини, її уявлення про цінності, розуміння мети виховання, ролі батьків у становленні особистості дитини, стилю взаємин всієї та іншого. Тому методи несуть на собі яскравий відбиток виховних пріоритетів родини: одна хоче виховати покірність, і тому її методи спрямовані на те, щоб дитина безвідмовно виконувала вимоги дорослих; інша вважає більш важливим виховання самостійності, вияв ініціативи і, природно, знаходить для цього відповідні методи.

Різноманітними є *засоби* вирішення виховних завдань всієї. Серед них: слово, фольклор, праця, домашній побут, духовний і моральний клімат родини, символи, атрибути, реліквії всієї та інше.

Сім'я є різновіковим колективом. Структура її багато в чому залежить від звичаїв, культурних і національних традицій, моральних та правових норм. У межах її формується система стосунків між старшими та молодшими, батьками і дітьми, що визначає психологічний клімат в сім'ї. Тут формується світогляд дитини, ставлення до навколишнього світу. Спільне ведення домашнього господарства впливає на рівень матеріальної забезпеченості, можливості самореалізації особистості, її смаки, уподобання, ціннісні орієнтації, культуру. У сім'ї дитина набуває вмінь і навичок в різних сферах суспільного життя, насамперед, навичок людського спілкування. Поступово в неї формується досвід сімейного життя, ставлення до родини. Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, в якій саме живе дитина, залежить, яким змістом наповнюється процес формування її особистості. Умовно сім'ї поділяють на благополучні та неблагополучні.

Благополучна сім'я- сім'я з високим рівнем внутрісімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем, її благополуччя забезпечується гуманністю у взаєминах, вмінням любити і поважати одне одного. У ній існує висока координованість дій при вирішенні внутрісімейних проблем, взаємоповага та взаєморозуміння формують позитивну моральну атмосферу. Дитина почуває себе рівноправною в сімейному колективі: її люблять, але не балують, залучають до сімейної праці, водночас враховують її особисті інтереси

та потреби. Матеріальна забезпеченість та освітній рівень батьків сприяють зміцненню дружби між батьками та дітьми, їх бажано проводити разом вільний час, у довірливому спілкуванні вирішувати всі питання сімейного життя. Діти існують поради батьків, наслідують їх особистий приклад. У нормальній сімейній атмосфері дитина росте доброзичливою, гуманною, спокійною та оптимістичною. В неї формуються такі цінні соціальні якості, як доброта, взаємоповага, почуття впевненості. Сучасні благополучні сім'ї мають і певні особливості: деякі батьки намагаються не стільки «формувати» особистість дитини, дисциплінувати її, скільки допомагати в індивідуальному розвитку, добиватися емоційної єдності, розуміння, співчуття; в інших батьків мета – підготувати дитину до життя за допомогою тренування її волі, навчання на їх погляд необхідним та корисним навичкам. Є батьки, які, крім цього, ще й прагнуть жорстко контролювати не тільки поведінку, а й внутрішній світ дитини, її думки, бажання тощо. Це призводить до глибоких сімейних криз, конфліктів, втрати навіть зовнішніх ознак благополучної сім'ї. Душевний дискомфорт змушує дитину шукати притулку в різних соціальних середовищах.

Неблагополучна сім'я – сім'я, яка через суб'єктивні або об'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини. До неблагополучних належать: сім'ї, де батьки - алкоголіки, наркомани - ведуть аморальний спосіб життя. У таких сім'ях формування дитини спотворюється. Вона народжується слабкою, хворобливою, страждає на нервово-психічні захворювання, росте без турботи, опіки, не має найнеобхіднішого; асоціальні. Члени сім'ї конфліктують з морально-правовими нормами суспільства, схильні до правопорушень; сім'ї конфліктні. У них відбуваються постійні конфлікти між батьками, батьками і дітьми, що проявляються у сварках, суперечках, взаємних образах, грубоствах, навіть бійках. Виникають такі сім'ї через брак у взаємостосунках між батьками взаєморозуміння, взаємодопомоги, щирості, морально-емоційної вихованості. Тут панують грубість, чвари, взаємні погрози, стійке незадоволення, що призводить до сімейної кризи. У дітей формуються підвищена збудливість, страх,

невпевненість у своїх силах. Нестачу позитивних емоцій вони компенсують пошуком їх у вуличних компаніях, бродяжництві, вживанні алкоголю, наркотиків; *сім'ї неповні*. У них дитину виховує один з батьків, переважно матір. Виникають вони здебільшого внаслідок: розлучень подружжя, смерті одного з батьків, позбавлення батьківських прав тощо. У таких сім'ях спілкування з дітьми збіднене, часто вони відчують труднощі побутового характеру, психологічний дискомфорт, тому нерідко їм не вистачає врівноваженості, доброзичливості, натомість виявляють надмірну роздратованість, байдужість; сім'ї зовні благополучні. Систематично припускаються серйозних прорахунків у сімейному вихованні через низьку педагогічну культуру та неосвіченість (сім'ї, де взаємостосунки з дітьми є формальними; відсутня єдність у вимогах до дитини, наявні бездоглядність, надмірна батьківська любов або суворість у вихованні, застосовуються фізичні покарання тощо); *сім'ї соціального ризику*. Це - соціально незахищені сім'ї, які потребують соціальної допомоги та підтримки (малозабезпечені, багатодітні, з дітьми-інвалідами, батьками-інвалідами, неповні). Вони не можуть повноцінно виконувати свої функції повноцінно.

Отже, педагогічне середовище розвитку дитини створюється в процесі сімейного виховання, залежить від типу сім'ї. Розуміння цього педагогами сприяє поглибленню зв'язків з нею, пошуку можливостей щодо колекції сімейного виховання, підвищення педагогічної культури батьків, захисту дитини від несприятливого впливу неблагополучної сім'ї».

Педагогічні умови успішного сімейного виховання: сім'я – міцний і дружний колектив; інтереси членів сім'ї перебувають у гармонійній єдності з інтересами суспільства; повна сім'я – важлива умова успішного виховання дітей; єдність вимог з боку батька і матері; наявність у батьків почуття відповідальності за виховання дітей; дотримання батьками норм і правил співжиття; атмосфера взаємного довір'я, дружби, доброзичливості; використання порад А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського у сімейному вихованні

Важливою умовою ефективної навчально-виховної роботи є співробітництво школи і сім'ї, яке передбачає належний рівень педагогічної культури батьків.

Саме цьому підпорядковані програми школи молодих батьків та педагогічної культури молодії сім'ї, які спираються на систему перевірених досвідом багатьох поколінь найважливіших сімейних цінностей (здоров'я, любов та взаємоповага членів сім'ї, матеріальне благополуччя і духовність). Ці програми ґрунтуються на особистісно-орієнтовному підході, найбільш коректному та ефективному в роботі з сім'єю, який враховує конкретні життєві та індивідуальні особливості. Відповідно орієнтовані й програми з етно- та родинної педагогіки. Тісний взаємозв'язок школи та сім'ї може розвиватися завдяки педагогічній освіті батьків і залученню їх до виховної роботи

Рівень педагогічної освіченості батьків залежить від традицій у сім'ях, в яких вирости вони, набутих знань, життєвого досвіду, здатності до саморозвитку. Майже завжди, на сучасному етапі особливо, у зв'язку з переходом до нового типу суспільства, утвердження нових суспільних, етичних цінностей, а також із процесами глобалізації, одним із свідчень якого є Інтернет, педагогічна освіченість батьків нерідко відстає від реальної педагогічної ситуації, суспільних потреб, очікувань дитини.

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Які основні функції сім'ї?
2. Що таке родинне виховання?
3. У чому виявляється специфіка сім'ї як педагогічної системи?
4. Які особливості розвитку сучасної сім'ї?
5. Яка мета і які завдання родинного виховання?
6. Який зміст виховання в сучасній сім'ї?
7. Які є методи сімейного виховання?
8. Які є засоби виховання в родині?
9. Які традиції виховання склалися в українській родині?
10. Назвіть принципи, якими повинні керуватися батьки у вихованні своїх дітей.
11. Назвіть основні умови успішності виховання дитини в сім'ї.

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

З-поміж названих відповідей виберіть одну правильну і обґрунтуйте її (усно):

1. Що є визначальним у вихованні в сім'ї?

- а) авторитет батьків;
- б) традиції сім'ї;
- в) приклад життя батьків;
- г) співпраця з педагогами школи.

2. Суть сімейного виховання в:

- а) організації структури сім'ї та життя дитини;
- б) організації сім'ї як колективу;
- в) авторитеті дорослих членів родини;
- г) організації всіх напрямів виховання.

3. Слово, фольклор, праця – це:

- а) засоби сімейного виховання;
- б) методи сімейного виховання;
- в) форми сімейного виховання;
- г) зміст сімейного виховання.

4. Сім'ї соціального ризику – це:

- а) соціально незахищені сім'ї, які потребують соціальної допомоги та підтримки;
- б) сім'ї, у яких через суб'єктивні або об'єктивні причини втрачено виховні можливості;
- в) сім'ї з високою координаністю дій при вирішенні внутрісімейних проблем;
- г) сім'ї, в яких на перше місце висувається ідея збагачення, бажання виховати у дітей прагматизм.

5. Перспективним для новітнього родинного виховання в Україні є:

- а) відродження високого статусу української родини;
- б) непорушний авторитет батьків;
- в) любов до дітей;
- г) відданість обов'язку виховання дітей;

- д) повага до батьків, предків;
- е) родинно-побутові традиції, звичаї;
- є) співробітництво зі школою;
- ж) всі відповіді правильні.

6. До індивідуальних форм роботи вчителя з батьками належать:

- а) педагогічні консультації, відвідування сім'ї учня, пропаганда сімейного виховання, виконання батьками педагогічних доручень;
- б) батьківські збори, «екран успішності», педагогічний лекторій;
- в) університет педагогічних знань, науково-практичні конференції, батьківська школа;
- г) бесіда, приватна розмова, обмін думками, виконання спільного доручення.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

1. Скласти програму виховної роботи: а) з неблагополучною сім'єю; б) з батьківською громадськістю класу.
2. Скласти запитання для бесіди з учнями з метою вивчення його сім'ї.
3. Визначити стиль стосунків у сім'ї за схемою у таблиці:

Стиль стосунків у сім'ї	Позитивні риси	Негативні риси	Суть стилю
Авторитарний			
Демократичний			
Ліберальний			

4. Доведіть, що сім'я має вирішальне значення у вихованні людини.
5. Перерахуйте актуальні на сьогоднішній день проблеми сімейного виховання.
6. Чи впливає на виховання дитини її місце в сім'ї (молодша вона чи старша за віком)?

IV. Творче завдання:

Написати твір на тему: «Пошук ідеальної сім'ї».

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

Описати традиції сімейного виховання у Вашій родині (або ті, які Ви хочете започаткувати у своїй сім'ї). Підготуватися до обґрунтованого виступу на занятті.

Практичне заняття №9. ПОЗАКЛАСНЕ ТА ПОЗАШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

Мета: усвідомлення студентами сутності понять «позакласна виховна робота» та «позашкільна виховна робота»; з'ясування вимог до організації та проведення найбільш поширених форм позакласної виховної роботи; розвиток педагогічного мислення і творчості майбутніх учителів.

Опорні поняття:позакласна виховна робота, позашкільна виховна робота, форми позакласної виховної роботи, позашкільні навчально-виховні заклади, диспут, класна година, етична бесіда, колективна творча справа, колективне планування.

План:

1. Сутність позакласної та позашкільної виховної роботи класного керівника.
2. Характеристика основних форм організації позакласної виховної роботи.
3. Вимоги до організації та проведення позакласної виховної роботи.

Література:

1. Виховні бесіди. 5-8 класи / Л. Шелестова, Ю. Царенко. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. –128 с.
2. Друзь З.В. Виховні технології в сучасній школі / З.В.Друзь. – Кривий Ріг: КДПУ, 2005. –256 с.
3. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч. посібник / С.Г.Карпенчук. – К.: Вища школа, 2005. – С. 215 – 240.
4. Кобзар Б. С. Проблеми виховання в позашкільних закладах / Б. С. Кобзар, Н. Ф. Харінко. – К., 1969.
5. Кондрашова Л. В. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навчальний посібник / Л. В. Кондрашова, О. О. Лаврентьєва, Н. І. Зеленкова. – Кривий Ріг : КДПУ, 2008 – 187 с.
6. Концепція позакласної виховної роботи в загальноосвітній школі. – К., 1991.

7. Рожков М.И. Теория и методика воспитания: учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / М.И.Рожков, Л.В.Байбородова. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. – 384 с.
8. Сазонов В.П. Организация воспитательной работы в классе / В.П.Сазонов. – М.: Академия, 2000. – 158 с.
9. Сорока Г.І. Організація виховної роботи: планування, аналіз, методичне забезпечення / Г.І.Сорока. – Х.: Основа, 2005. – 128 с.
10. Суходольська Л. В. Методика виховної роботи /Л. В. Суходольська, М. М. Фіцула. – Тернопіль, 1998.
11. Фридман Л.М. Изучение личности учащихся и ученических коллективов / Л.М.Фридман Т.А.Пушкина, И. Д.Каплунович. – М.:Просвещение, 1988. – 207с.
12. Школа класного керівника/ М. Голубенко. – К.: Шкіл. світ, 2005. – 128 с.

Теоретичний блок.

Позакласна і позашкільна виховна робота є невід’ємною складовою всієї системи освіти та виховання молодого покоління. Треба розрізнити поняття «позакласна виховна робота» і «позашкільна виховна робота».

Позакласна виховна робота – це здійснення в позаурочний час різноманітної діяльності учнів під керівництвом учителів-вихователів школи,.

Позашкільна виховна робота – це також здійснення в позаурочний час діяльності школярів у позашкільних дитячих виховних закладах під керівництвом педагогічних працівників цих закладів. Вона теж спрямована на розвиток інтелектуальних можливостей вихованців, задоволення їхніх інтересів і потреб.

Позашкільні навчально-виховні заклади – широкодоступні заклади освіти, які дають дітям та юнацтву додаткову освіту, спрямовану на здобуття знань, умінь і навичок за інтересами, забезпечують потреби особистості у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля. До них належать палаци, будинки, станції, клуби й центри дитячої, юнацької творчості, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтва, студії, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади.

Такі заклади можуть бути комплексними і профільними. *Комплексний* – творчі об'єднання за інтересами (гуртки, секції, ансамблі, театри тощо). *Профільний* – забезпечує умови для розвитку природних нахилів та інтересів дітей і підлітків, задоволення їх потреб з певного напрямку діяльності. Усі вони працюють за річним планом, навчальний рік у них починається, як правило, 10 вересня поточного року і закінчується 26 травня наступного року.

Набір учнів відбувається як на безконкурсній основі, так і за конкурсом, умови якого виробляє сам заклад. Навчально-виховний процес здійснюється диференційовано, відповідно до індивідуальних можливостей дітей та з урахуванням їх вікових особливостей.

Палаці та будинки дитячої творчості організують гуртки (наукові, технічні, мистецькі, спортивні тощо), творчі колективи художньої самодіяльності (хори, оркестри, ансамблі пісні й танцю, театральні колективи та ін.), клуби любителів природи.

Центри і станції юних техніків проводять серед школярів роботу в галузі техніки, організуючи гуртки радіотехнічні, авіамоделльні, фотолюбителів, телемеханіки та інші.

Центри і станції юних натуралістів мають на меті виховання в учнів любові й інтересу до природи, формування у них умінь і навичок дослідницької роботи. Працюють гуртки юних городників, тваринників, садоводів, механізаторів сільського господарства та ін.

Центри та станції юних туристів організують подорожі школярів за межі постійного проживання для відпочинку і вивчення рідного краю та інших країн. Подорожі можуть бути пішохідними, лижними, автомобільними, авіаційними, велосипедними, водними, залізничними, комбінованими.

Дитячі спортивні школи готують на базі всебічного фізичного розвитку кваліфікованих спортсменів. У таких школах працюють секції з окремих видів спорту, а в них – навчальні групи за статтю, віком і ступенем спортивної підготовки учнів.

У позашкільній виховній роботі використовують масові, групові та індивідуальні форми виховання дітей. У цих закладах читають лекції про досягнення науки і техніки, організують зустрічі з діячами науки, техніки, мистецтва, проводять виставки дитячої творчості, олімпіади, огляди, конкурси та ін. Групові форми виховної роботи зосереджують учнів на діяльності гуртків, секцій, клубів, студій та ін. Індивідуальна форма роботи передбачає виконання школярами творчих індивідуальних завдань, заняття з навчання гри на музичних інструментах, образотворчу діяльність у художніх школах тощо.

Організатором підготовки і проведення позакласних виховних заходів є класний керівник разом з іншими педагогічними працівниками школи. Він же одночасно є й ініціатором залучення учнів свого класу до участі в роботі гуртків, секцій та ін., які діють у позашкільних виховних закладах.

Є різноманітні форми і види позакласної виховної роботи. Щодо змісту можна виділити такі основні її *напрями*: а) робота, спрямована на моральне виховання учнів, формування у них національної гідності; б) освітньо-виховна робота; в) заняття з праці та техніки; г) заняття з різних видів мистецтва; д) фізкультурно-оздоровча робота; е) розважально-ігрова робота.

Залежно від кількості учасників розрізняють колективну, групову та індивідуальну форми позакласної виховної роботи.

За способами проведення виділяють вербальні, наочні і практичні види позакласної виховної роботи.

Позакласна виховна робота з учнями будується, в основному, на загальнопедагогічних принципах національного виховання: народності, природовідповідності, культуровідповідності, гуманності, демократичності, безперервності, етнічності, диференційованого та індивідуального підходу, послідовності, систематичності, поліваріантності форм і методів виховання, інтегративності. До цього варто додати специфічні принципи, які є основою організації позакласної виховної роботи: добровільності, інтересу, самодіяльності.

У системі виховної роботи є чимало різноманітних *позакласних форм роботи* з учнями. Назвемо лише частину з них: бесіди, зустрічі, екскурсії,

прогулянки, обговорення книг, читацькі конференції, культпоходи в кіно, театр, на виставки, диспути, класні години, тематичні або розважальні вечори та ранки, свята, змагання, колективні творчі справи, турніри, виставки, конкурси, спартакіади та багато інших. Учителі-вихователі знаходяться у невинному пошуку, відпрацьовують усе нові і нові форми.

Розглянемо вимоги до організації та проведення найбільш поширених форм позакласної роботи.

Класна година – форма позакласної виховної роботи, яка реалізується у продуктивному спілкуванні класного керівника з учнями на умовах педагогіки співробітництва з метою формування у них соціальної зрілості.

Щоб досягти ефективності класної години, класному керівникові напередодні її проведення потрібно поставити перед собою низку запитань і відповісти на них: «Якою вона буде? Кому потрібна класна година – педагогу чи учням? Які очікуються результати?» Треба відповісти і на такі організаційні запитання: «Як обрати тему класної години? Як підготуватися до неї? Чи потрібно скласти план? Кого залучати до підготовки?»

У процесі підготовки і проведення класних годин необхідно дотримуватися таких правил:

- проводити класні години систематично;
- не влаштовувати на класних годинах педагогічних «розборок» випадків життєдіяльності учнів, що накопичилися впродовж певного часу;
- виносити на розгляд питання, які цікавлять учнів, сприяють задоволенню їхніх інтересів;
- скласти план проведення класної години;
- добирати для класної години цікавий матеріал, який спонукав би учнів до вільного висловлювання своїх думок;
- забезпечувати мажорний тон у спілкуванні учнів на класній годині;
- заохочувати учнів до вільного висловлювання своїх думок, не дорікати їм за помилковість суджень;

- враховувати особливості соціально-психічного розвитку дітей певного віку;
- створювати умови для психічного і соціального розвитку школярів у процесі вільного спілкування;
- навчати учнів ставити запитання, слухати відповіді, спілкуватися, виховувати у них терпимість і толерантність;
- поважати думки всіх вихованців, з розумінням ставитись до нестандартних і незручних думок і суджень;
- залучати всіх учнів до розмови, не залишати поза увагою несміливих;
- вивчати інтереси учнів для визначення наступних тем класних годин;
- не обмежувати проведення класних годин стінами класної кімнати.

Проводити їх у музеях, на природі, за місцем праці батьків та ін.

Етична бесіда – форма виховної роботи, спрямована на формування в учнів умінь і навичок моральної поведінки, оволодіння загальнолюдськими і національними морально-духовними цінностями.

Зрозуміло, що в ідеалі моральні норми та вміння мають закладатися в сім'ї. Та, на жаль, сім'ї доволі неоднорідні з погляду психолого-педагогічної культури, багато з них не готові до ефективної роботи з морального виховання своїх дітей. До того ж система виховання, що діяла раніше, ґрунтувалася на засадах партійно-класової моралі, не визнаючи загальнолюдські та національні моральні цінності. Ось чому в системі освітньо-виховної роботи школи питання набуття учнями теоретичних знань моралі, що ґрунтується на загальнолюдських і національних духовних цінностях, має посісти провідне місце. Адже людяність особистості визначається передусім її моральним багатством. Шкільні знання здобуваються завдяки особливостям людської пам'яті.

На жаль, у школі дотепер немає головної дисципліни – науки про мораль. Тому класному керівникові доводиться виконувати функцію навчителя моральності, належно систематизувавши цей процес на весь період навчання учнів. Важливу роль тут може відіграти бесіда. В основі бесіди лежить прийом діалогу. У процесі етичних бесід відбувається узагальнення дитячих

спостережень, особистих вражень і переживань, знань морально-етичних норм. На основі первинного матеріалу відбувається поступове сходження до нових моральних якостей.

У системі підготовки й проведення етичних бесід слід дотримуватися таких методичних правил:

- підготовка до бесіди має тривати 5-6 днів;
- тема бесіди залежить від віку учнів, рівня розвитку первинного колективу, стилю взаємин у колективі, соціально-економічних умов у суспільстві;
- продумувати логічно доцільний план бесіди, виділяти опорні моральні поняття, які мають стати основою формування у школярів моральних умінь і звичок;
- тривалість бесіди залежить від віку учнів: 1-4-ті класи – 26-30хв., 6-7-мі – 30-40 хв., 8-11-ті – до 45 хв.;
- проведення бесіди має такі основні етапи: підготовчий, власне бесіда, наступна діяльність школярів, оцінка вчителем рівня сформованості моральних норм і навичок;
- залучення всіх дітей до висловлення власних думок щодо певних моральних понять;
- необхідно стимулювати школярів до виявлення активності під час бесіди;
- використовувати цікавий матеріал, педагогічні ситуації, які б спонукали школярів до активної емоційно-розумової діяльності;
- визначати для учнів, з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей, конкретні завдання для підготовки до бесіди, які б викликали у них інтерес;
- після завершення бесіди класний керівник має уважно проаналізувати особливості впливу бесіди на поведінку вихованців, класного колективу;
- давати домашні завдання, залучати учнів до колективної роботи над матеріалом, що стосується теми бесіди (пошуків нових матеріалів, прикладів, підготовки тематичних газет, альбомів та ін.).

У розвитку школярів настає такий період, коли вони не задовольняються інформацією класного керівника про правила та норми поведінки. Зростає рівень

соціального розвитку юнаків і дівчат, формуються такі важливі якості, як самооцінка, критичність, соціальна активність, прагнення самостійно розібратися у складних обставинах дії моральних категорій, з'являється здатність до критичного мислення. Тому старшокласники більш схильні до участі у такій цікавій формі позакласної роботи, як диспут.

Диспут – це усний публічний спір при обговоренні наукових, політичних, моральних та інших проблем з метою пошуків істини.

У системі виховання школярів під спором (суперечкою) розуміють будь-яке зіткнення думок, розбіжність у поглядах на певне коло питань, проблем, словесну боротьбу, коли кожен з опонентів відстоює свою правоту. Є й інші слова для означення цієї форми спілкування: дискусія, дебати.

На характер суперечки впливає багато факторів: тема диспуту, його мета, соціально-моральна значимість предмета суперечки, кількість учасників, а також – форми і методи проведення. Предметом суперечки в учнівському диспуті найчастіше бувають загальнолюдські та національні моральні цінності, які по-справжньому цікавлять школярів. На характер диспуту впливає кількість осіб, які беруть у ньому активну участь.

Виділяють три основні види диспуту: суперечка-монолог (людина сперечається сама з собою, це так звана внутрішня суперечка); суперечка-діалог (полемізують дві особи). Суперечка-діалог може бути масовою (беруть участь усі учасники) і груповою (сперечається група учнів у присутності всіх учасників).

Розрізняють організовані та неорганізовані (стихійні) диспути. Класний керівник передусім має турбуватися про залучення учнів до організованого диспуту. Всі старшокласники повинні пройти цю школу соціального становлення, щоб здобути належний досвід і згодом брати участь у стихійних диспутах з розрахунком на успіх.

Ефективність диспуту залежить певною мірою від кількості учасників. Оптимальною є група з 15-20 осіб. Вони мають бути членами одного колективу, добре знати один одного, зважати на особливості темпераменту та характеру.

Диспут вимагає значного інтелектуального й емоційного напруження. З цього погляду важливо створювати позитивну емоційну атмосферу в колективі, члени якого вступили в суперечку. Дискутуючи, старшокласники мають змогу виявити свою ерудицію в різних галузях знань, надбання соціального досвіду, рівень володіння моральними цінностями, переконаннями. Тому диспут – це не лише з'ясування істини, а передусім – своєрідний шлях і засіб для «гімнастики розуму і почуттів». Учасники диспуту мають змогу утвердити свою позицію в колективі, піднятися ще на одну сходинку соціальної зрілості. Важливо, щоб у підготовці та проведенні диспуту брали участь усі учні. Тут не варто допускати поділу вихованців на «акторів» і «глядачів». Головне завдання класного керівника – створити оптимальні умови для активної соціальної й інтелектуальної діяльності кожного юнака і кожної дівчини.

При виборі теми диспуту необхідно потурбуватися, щоб предмет розмови був досить серйозним, спонукав учасників до роздумів, до бажання віднайти істину.

Визначивши тему майбутнього диспуту, класний керівник спільно з учнями має сформулювати коло питань, які є предметом дискусії. Їх має бути небагато (5-6). Між ними має чітко проглядатися належний логічний зв'язок. Необхідно, щоб формулювання питань спонукало учасників до неоднозначності висловлювання думок.

Наступний етап у підготовці диспуту – добір літератури. Адже учасники мають виявити знання і бути переконливими. Стихійного соціального досвіду для цього не досить. Диспут проходить ефективно, коли учні збагачуються певними науковими уявленнями про проблеми, які обговорюються, добирають яскраві факти, щоб аргументувати свої судження. Вихідним матеріалом для диспуту можуть слугувати результати анкетування учнів із визначеної теми, письмові твори, результати тестування. Класний керівник рекомендує літературу до диспуту.

Тема диспуту, питання, що пропонуються для обговорення, список рекомендованої літератури оприлюднюються на плакаті-запрошенні за 2-3 тижні

до диспуту. Учитель-вихователь упродовж цього часу зі своїми помічниками організовує учнів на опрацювання рекомендованої літератури, постійно підтримує інтерес до проблем диспуту.

Успіх диспуту залежить від низки факторів. По-перше, потрібно завчасно створити в учнівському колективі психологічне передчуття чогось цікавого, привабливого і підтримувати його до початку диспуту. А сам диспут має проходити так, щоб ці передчуття справдилися. По-друге, слід подбати про створення неординарної обстановки цього дійства: прибрана кімната, квіти, музика, демонстрування слайдів тощо. По-третє, перед диспутом учні повинні відпочити від занять.

Не варто обмежувати диспут суворими часовими рамками. Його тривалість залежить від теми, ситуації, активності та емоційного стану учасників. По-четверте, хід диспуту, його результативність багато в чому залежать від ведучого. На перших етапах доцільно, щоб ведучим був класний керівник. Адже це – початок школи соціального досвіду і самоутвердження учнів у колективі.

Класний керівник має показати методiku проведення диспуту, безпосереднього керівництва ходом суперечки, але ні в якому разі не виявляти зверхності, менторства. Він виконує роль рівноправного учасника диспуту. З часом функція ведучого передається одному із членів колективу. По-п'яте, поведінка учасників диспуту, їхнє внутрішнє розкріпачення залежать і від стилю спілкування. Тому навіть розміщення учнів за столами має сприяти демократичності заходу (столи поставлені колом, ведучий сидить у цьому ж колі).

Важливо, щоб учні добре знали правила диспуту і дотримувалися їх. Ці правила варто написати на плакаті, завчасно пояснити їх зміст вихованцям і вивісити на видному місці в кімнаті, де проходитиме диспут. Прикладом може бути таке оголошення:

Пам'ятай і дотримуйся правил диспуту:

- перш ніж сперечатися, з'ясуй тему диспуту;

- сперечайся чесно та щиро. Не спотворюй і не перекручуй думок і слів свого опонента;
- починаючи суперечку, зрозуміло і повно вислови свої судження та положення, які маєш захищати, або правильність яких маєш доводити;
- пам'ятай, що переконливим доказом, кращим засобом заперечення є точні й аргументовані факти;
- доводячи і заперечуючи, говори зрозуміло, просто, чітко, точно;
- з розумінням і повагою стався до думок своїх співрозмовників;
- якщо довели помилковість твоїх суджень, думок, май мужність визнати правоту опонентів;
- не переривай виступу опонента на півслові. Дочекайся, поки він висловить свою думку, а тоді починай полеміку;
- будь терпимим і толерантним у взаєминах з учасниками диспуту;
- закінчуючи виступ, сформулюй висновки;
- у ході суперечки концентруй увагу не на особистості опонента, а на суті його думки;
- чітко дотримуйся встановленого регламенту;
- говори не від імені абстрактного колективу, а лише від себе;
- головне в диспуті – аргументи, факти, докази, логіка. Міміка, жести, вигуки не заміняють головного;
- якщо не маєш власної думки або приховуєш її, краще не бери участі в суперечці.

Керівник диспуту несе відповідальність за його успіх. Він має уважно слухати тих, хто виступає, фіксувати думки учасників, спрямовувати їх у потрібне русло, намагатися, щоб виступи опонентів не виходили за межі диспуту чи конкретного питання, відчувати настрій кожного учасника, стимулювати інтелектуальну активність вихованців, вчасно, логічно і доцільно генерувати ідеї, думки, стежити за логічною послідовністю диспуту.

Починати диспут доречно зі вступного слова ведучого, в якому він називає тему, основні аспекти проблеми, що розглядається. Щоб залучити вихованців до розмови, варто повідомити їм цікавий факт, певну життєву ситуацію, яка б спонукала до роздумів і бажання висловлюватися.

Ведучий не повинен задовольнятися виступами лише активних учасників. Є вихованці, які через особливості свого темпераменту (флегматик, меланхолік) соромляться виступати, борються з ваганнями; їм важко подолати гальмівні установки. Тому треба час від часу запрошувати таких учнів до висловлювання думок щодо того чи іншого питання, підбадьорювати їх.

Керівнику диспуту мають бути притаманні тактовність, делікатність, толерантність. Не варто обривати висловлювання учасників на півслові чи дорікати їм за судження, навіть, якщо вони помилкові. Головне – цінувати самостійність і активність думки, сміливість оприлюднити і відстояти її.

Ведучий у кінці диспуту має підбити підсумки, подякувати всім за участь, активність і самостійність у судженнях, окремо виділити найцінніші положення і проблеми, щодо яких вдалося дійти згоди, закликати учнів до подальших роздумів щодо порушених питань. Буває, що час диспуту затягнувся, учні виявляють значну активність, не всі питання розглянули. За згоди учасників можна запропонувати продовжити розмову іншим разом.

Під час диспуту можна вдаватися до так званих емоційних пауз і послухати пісню, вірш. Але ці паузи не повинні переводити думки учасників у інше русло, відволікати від головної проблеми.

Чільне місце в системі позакласної виховної роботи загальноосвітніх навчально-виховних закладів посідають колективні творчі справи (КТС). Головним їх організатором є класний керівник.

Методика організації колективних творчих справ є результатом багаторічних творчих пошуків педагогів. Систематизував і дав наукове обґрунтування цій методиці дослідник І.П. Іванов.

Колективна творча справа – це вияв життєво-практичної соціальної турботи про поліпшення умов суспільного життя. Це сукупність певних дій,

спрямованих на загальну користь. Це справа колективна, оскільки в її плануванні, підготовці, проведенні, обговоренні беруть участь усі члени колективу. Це творча справа, оскільки на кожній стадії її здійснення всі вихованці разом із вихователем мають змогу виявити свої творчі можливості у пошуку засобів, методів, прийомів, які б забезпечили успіх.

Колективні творчі справи є важливим фактором розв'язання виховних завдань.

1. Виховні завдання, які висуваються педагогами у процесі КТС, розв'язуються непомітно: члени колективу визначають ці завдання і вони стають для них вимогами до самих себе.

2. У процесі КТС одночасно розв'язується багато виховних завдань морального, фізичного, трудового, розумового, естетичного рівнів.

3. КТС розвивають у єдності три сторони особистості: пізнавально-світоглядну (знання, переконання, погляди, ідеали), емоційно-вольову (почуття, інтереси, потреби), дійову (вміння, навички, здібності, риси характеру).

4. Участь вихованців у підготовці та проведенні КТС якнайкраще сприяє їх залученню до активної соціальної діяльності, а отже, створює оптимальні умови для набуття соціального досвіду.

Колективні творчі справи різняться передусім пізнавально-практичною спрямованістю на розвиток кожної особистості зокрема і творчого колективу загалом. Виділяють такі групи КТС: суспільно-політичні, трудові, пізнавальні, художньо-естетичні, спортивно-оздоровчі.

Процес підготовки та проведення колективних творчих справ має кілька етапів.

1. Попередня робота вчителів-вихователів. Визначаються виховні завдання КТС; шляхом бесіди, розповіді педагог має захопити учнів цікавістю, привабливістю, перспективністю майбутньої справи. Тут не може бути менторського тону, нав'язування вихованцям власної думки щодо теми КТС. Це має бути доброзичлива, цікава товариська розмова.

2. Колективне планування. Вихованці разом із педагогом складають план майбутньої КТС. При цьому враховується думка окремих груп дитячого колективу і окремих вихованців, визначаються можливі виконавці тих чи інших доручень, обговорюються альтернативні варіанти.

3. Підготовка КТС. Створений проект справи уточнюється організаційною групою; визначаються мікрогрупи, які працюватимуть над виконанням конкретних доручень як складових колективної справи; проводяться періодичні обговорення процесу підготовки, переглядається і перевіряється рівень готовності мікрогруп до участі у справі, коригуються дії мікрогруп і окремих вихованців. Дуже важливо на цьому етапі враховувати інтереси і творчі можливості учнів, підбадьорювати їх, додавати впевненості у власних силах, допомагати оволодіти методами і прийомами виконання тих чи інших завдань. Цей етап є головним, оскільки вимагає від кожного члена колективу напруженої діяльності.

4. Проведення КТС. Це головний етап роботи. На цій стадії кожен член колективу має можливість виявити свої творчі здібності, показати результати колективної творчої діяльності.

5. Колективні підсумки. Цей етап передбачає ретельний аналіз усього ходу підготовки і проведення КТС з метою позитивної оцінки дій мікрогруп, окремих членів колективу, виявлення утруднень, помилок, які були на всіх етапах, визначення шляхів подолання труднощів і недоліків у подальшій роботі.

У розвитку школярів настає період, коли їх вже не задовольняє інформація класного керівника про правила і норми поведінки. Із зростанням рівня їх соціального розвитку формуються такі важливі якості, як самооцінка, критичність, соціальна активність, прагнення самостійно розібратися у складних моральних питаннях, здатність до філософського осмислення дійсності. Тому старшокласники більш схильні до участі у диспутах – усних публічних обговореннях наукових, політичних, моральних проблем з метою пошуку істини.

Зустрічі з відомими людьми. Мета їх може бути різною: профорієнтаційна (запрошують представників різних професій, викладачів вищих навчальних

закладів), розвиток моральних, громадянських якостей (зустрічі з ветеранами війни, праці, спорту, мистецтва) тощо.

Обговорення книг, читацькі конференції. Влаштовують їх для пропаганди художньої та науково-популярної літератури серед учнів, активізації їх самостійності в оцінних судженнях, думках. Під час підготовки до них учні працюють над виступами з певних проблем (на матеріалі одного або кількох творів, творчості письменника, літературної або наукової проблеми). На конференції учні виступають з доповідями, повідомленнями, в яких висловлюють своє ставлення до твору або проблеми, ставлять інсценівки або переглядають уривки кінофільму. Підбиваючи підсумки, вчитель зосереджує їх увагу на найважливіших аспектах проблеми.

Виставки. Їх присвячують досягненням учнів в гуртках дитячої творчості та на уроках праці, у сфері образотворчого мистецтва, результатам краєзнавчих, туристичних походів. Екскурсоводи-школярі демонструють експонати, відповідають на запитання, організують обмін досвідом.

Масові свята. Організують як дні, тижні, місячники підвищеної уваги до поезії, музики, театру, кіно, дитячої книги тощо. У них беруть участь всі учні школи. Під час таких свят традиційно відбуваються зустрічі з письменниками, художниками, композиторами.

Змагання. Спрямовані вони на стимулювання інтересів, здібностей учнів, сприяють підвищенню їх активності. Фізкультурно-спортивні змагання (класні, шкільні, міжшкільні) пропагують спорт, здоровий спосіб життя. Їх оздоровчо-виховний ефект залежить від ретельної підготовки, врахування можливостей, стану здоров'я кожної дитини.

Конкурси, олімпіади. Проводять для виявлення талантів, розвитку творчих можливостей дітей. Конкурси (дитячого малюнка, художніх робіт, технічних конструкцій), олімпіади (з навчальних предметів) організують за певним графіком, заздалегідь повідомляють про це учнів. Переможців оголошують публічно, відзначаючи їх успіхи на урочистій лінійці.

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Визначте основні функціональні обов'язки класного керівника та його права.
2. Розкажіть про основні напрямки і форми роботи класного керівника.
3. У чому ви вбачаєте відмінність між позакласною і позашкільною виховною роботою класного керівника?
4. Розкрийте методiku підготовки та проведення таких форм виховної роботи: етичних бесід, диспутів, колективних творчих справ.
5. Які особливості планування виховної роботи класного керівника?
6. Які форми виховної роботи сприяють формуванню таких важливих якостей як самооцінка, критичність, соціальна активність, прагнення самостійно розібратися у складних моральних питаннях, здатність до філософського осмислення дійсності?

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

З-поміж названих відповідей виберіть одну правильну і обґрунтуйте її (усно):

1. Форма позакласної виховної роботи, яка сприяє виявленню талантів, розвитку творчих можливостей учнів:
  - а) змагання;
  - б) конкурси;
  - в) масові свята;
  - г) читацькі конференції.
2. Усний публічний спір при обговоренні наукових, політичних, моральних та інших проблем з метою пошуків істини - це:
  - а) конкурс;
  - б) дискусія;
  - в) бесіда;
  - г) диспут.
3. Позашкільний навчально-виховний заклад, який забезпечує умови для розвитку природних нахилів та інтересів дітей і підлітків, задоволення їх потреб з певного напрямку діяльності, називається:
  - а) комплексним;

- б) профільним;
  - в) спеціалізованим;
  - г) диференційованим.
4. Центри і станції юних натуралістів мають на меті:
- а) фізичний розвиток і спортивну підготовку учнів;
  - б) вивчення рідного краю та інших країн;
  - в) виховання в учнів любові й інтересу до природи;
  - г) художньо-естетичне виховання учнів.
5. Робота, яку проводить класний керівник у позаурочний час, що спрямована на задоволення інтересів і запитів вихованців, розвиток їхніх інтелектуальних можливостей, називається:
- а) позашкільна вихована робота;
  - б) організаційно-методична робота;
  - в) позакласна виховна робота;
  - г) психолого-педагогічна робота.
6. Тривалість проведення бесіди з дітьми середнього шкільного віку становить:
- а) 26-30 хвилин;
  - б) до 46 хвилин;
  - в) 30-40 хвилин;
  - г) 20-30 хвилин.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

1. Складіть професіограму вашого класного керівника.
2. Опишіть особливості виховної роботи вашого класного керівника.
3. Запропонуйте тематику етичних бесід для учнів старшого і середнього шкільного віку.
4. Запропонуйте тематику 5-6 диспутів із системою запитань.
5. Сформулюйте умови успішної діяльності класного керівника в класному колективі.
6. Які, на вашу думку, методи та форми виховної роботи дають найбільший ефект в діяльності класного керівника на сучасному етапі розвитку української

національної школи?

7. Як ви вважаєте, чи потрібна в школі окрема посада класного керівника?
8. Які вимоги до організації позакласної роботи Вам хотілось би запам'ятати? Чому?
9. Що потрібно знати Вам, як майбутньому педагогу про позакласну виховну роботу в 1-шу, 2-гу ... чергу? Складіть список на основі засвоєного матеріалу. Обґрунтуйте свій вибір.
10. Які, на вашу думку, форми виховної роботи дають найбільший ефект у діяльності класного керівника з сучасними школярами?
11. Назвіть можливі форми виховної роботи, які можуть допомогти вихователю у розкритті захоплень, здібностей школярів.

IV. Творче завдання:

Складіть конспект позакласного виховного заходу на тему (за власним вибором) в певному класі (за власним вибором).

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

Охарактеризувати систему сучасних педагогічних цінностей.

Модуль 2. ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ. ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Змістовий модуль 3. ТЕОРІЯ ОСВІТИ І НАВЧАННЯ (ДИДАКТИКА)

Практичне заняття №10. СУТЬ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ, ЙОГО СТРУКТУРА

Мета: сформувати у студентів: чітке уявлення про суть процесу навчання, його структуру та вміння аналізувати різні дидактичні концепції; розвивати пізнавальний інтерес у майбутніх педагогів; виховувати прагнення до самовдосконалення на прикладі великих педагогів минулого.

Опорні поняття: дидактика, дидактичні концепції, навчання, процес навчання, навчальний процес, компоненти процесу навчання.

План:

1. Суть процесу навчання як системи.
2. Сутність компонентного складу процесу навчання.

3. Контроль, регулювання, оцінювання результатів навчального процесу

Література:

1. Бондар В. І. Дидактика: Підруч. для студ. пед. вузів / В. І. Бондар.– К.: Либідь, 2005.– 263 с.
2. Бондар В. І. Дидактика / В.І. Бондар. – К., 2005.
3. Закон України «Про освіту». // Освіта. - 1996. - 21 серпня.
4. Закон України «Про загальну середню освіту» //Освіта України. - 1999.-23 червня.
5. Малафіїк І. В. Дидактика. – К., 2003 – 254 с.
6. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник / Н.Є. Мойсеюк. 5-те видання, доповнене і перероблене. – К., 2007. – 656 с.
7. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К., 2006.

Теоретичний блок.

Суть процесу навчання як системи. Латинське слово «processus» означає рух уперед, просування вперед. Поняття «навчання» сучасною дидактикою трактується як упорядкована взаємодія учителя та учнів, спрямована на досягнення завдань освіти. Поняття «процес навчання», «навчальний процес» пов'язані з розвитком навчання у часі та просторі й означають послідовність його актів.

У творах стародавніх і середньовічних мислителів під поняттями «навчання», «процес навчання» розуміли, головним чином, викладання, метою якого є учень. На початку ХХ століття до поняття «процес навчання» входили вже дві складові – викладання і учіння. Викладання трактувалось як діяльність учителів, спрямована на організацію навчального процесу, засвоєння навчального матеріалу учнями, а уміння – як діяльність учнів щодо засвоєння запропонованих знань.

У сучасних умовах, коли школа повинна давати знання, вчити мислити, всебічно виховувати і розвивати учнів, ці поняття уточнюються.

Під поняттям *викладання* сьогодні розуміють упорядковану діяльність

педагога, спрямовану на реалізацію цілей навчання (освітніх завдань); забезпечення управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів, їх вихованням і розвитком.

Під поняттям *учіння* – процес, у ході якого на основі пізнання, вправління та набутого досвіду виникають нові форми поведінки і діяльності, змінюються набуті раніше.

Зрозуміло, що протікання процесу навчання неможливе без взаємодії, співробітництва, партнерства між педагогами і учнями, їх діяльностями. Взаємодія передбачає безпосередні контакти учителя й учня, співробітництво, партнерство – контакти, дія яких може поширюватись у часі та просторі. Наприклад, виконання учнями домашніх завдань, проведення самостійних спостережень, досліджень тощо. У будь-якому варіанті головним є те, щоб ці контакти сприяли стимулюванню, активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, її організації. і це досить суттєво: без інтересу до навчального предмета, навчального матеріалу учень не працюватиме ні на уроці, ні вдома.

У такому випадку вважатимемо, що: *процес навчання* – це динамічна взаємодія (співробітництво, партнерство) учителя та учнів, у ході якої здійснюється стимулювання і організація активної навчально-пізнавальної діяльності школярів з метою засвоєння системи наукових знань, умінь, навичок, розвитку і всебічної вихованості особистості.

Визначальними умовами навчання як діяльності є мета освіти і завдання (навчальні, виховні, розвиваючі) навчальної діяльності, потреби і мотиви навчально-пізнавальної діяльності школярів, зміст матеріалу, який підлягає засвоєнню учнями. Ці умови взаємопов'язані й взаємозалежні. Цілі навчання визначають його зміст. Потреби і мотиви навчальної діяльності суттєво впливають на активність учнів, їх ставлення до навчальної праці і зрештою на результати навчання. В свою чергу мотиви формуються в процесі навчання, залежать від його організації, методів і прийомів навчання, засобів і змісту навчального матеріалу. Цілі навчання зумовлюють також характер діяльності вчителя й учнів, форму, методи, засоби навчання. Результат навчання залежить

від результату взаємодії всіх складових компонентів процесу.

Усе це свідчить про те, що процес навчання є складною цілісною системою. Найважливішими, його структурними компонентами є: цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольно-регулювальний і оцінно-результативний.

Навчання має двосторонній характер і зумовлює необхідність тісної взаємодії учителя та учнів на всіх етапах навчальної роботи, починаючи з постановки її цілі і закінчуючи оцінюванням знань. Якщо на одному з цих етапів в той чи інший учень «не включається» в навчально-пізнавальну діяльність, його навчання припиняється.

Виділення окремих структурних компонентів процесу навчання дає чітке уявлення про те, як потрібно підходити до його організації. Ця організація містить: постановку цілей навчання, визначення завдань навчальної роботи, збудження потреби учнів в оволодінні навчальним матеріалом, чітке визначення його змісту, залучення учнів до пізнавальної діяльності з метою його осмислення, засвоєння тощо.

Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання не обмежується тим, що викладаючи матеріал, учитель використовує певні методичні прийоми. Це завдання вирішується і при визначенні цілі навчання, завдань навчальної роботи, і при формуванні мотиваційної сфери учнів, і при структуруванні змісту навчальних занять та Ін.

Компоненти процесу навчання характеризують певний етап (цикл) взаємодії педагога й учнів. Схема показує зміну процесу в часі, його постійний рух, розвиток, тобто динамізм.

Процес навчання в сучасних умовах є безперервним, таким, що вказує на єдність усіх ступенів навчання, наступність етапів навчальної роботи. Саме тому його називають перманентним.

Одним з визначальних компонентів процесу навчання є його ціль. *Ціль навчання* – це ідеальне мисленнєве передбачення кінцевого результату процесу навчання, це те, до чого прагнуть педагог і учні. Загальну мету освіти, як уже було

зазначено, визначає суспільство. Вона відображається у державних документах, а потім конкретизується в програмах з окремих навчальних предметів, підручниках, навчальних посібниках для учителів, дидактичних матеріалах для учнів. Крім загальної мети, цілей навчання з окремого предмета, до кожного заняття учитель визначає завдання.

Організація процесу навчання насамперед пов'язана з чітким визначенням його цілей, а також усвідомленням і прийняттям їх учнями. Цільові установки навчання спричиняють розуміння школярами суті і способів організації навчально-пізнавальної діяльності, суттєво впливаючи на її активізацію.

Як у процесі навчання, так і при проведенні кожного навчального заняття реалізуються три основні групи взаємопов'язаних цілей. До першої з них належать цілі навчальні: оволодіння знаннями, вміннями, навичками; до другої – цілі розвиваючі: розвиток інтелектуальної, емоційно-вольової, діяльнісно-поведінкової сфери особистості; до третьої – цілі виховні: формування наукового світогляду, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури тощо. Це означає, що проектуючи проведення навчального заняття, педагог повинен чітко визначити завдання навчання, розвитку та виховання. При цьому він конкретизує рівень, на якому здійснюватимуться цільові установки: загальне ознайомлення з новою темою, засвоєння теоретичного аспекту матеріалу, що вивчається, формування практичних умінь і навичок, перевірка знань тощо.

Стимулювання процесу навчання (стимуляційно-мотиваційний компонент). Оволодіння навчальним матеріалом, розвиток і виховання особистості у процесі навчання відбувається лише за умови прояву її високої активності у навчально-пізнавальній діяльності. Організована діяльність, у якій людина бере участь без бажання, практично не розвиває її. Ось чому правильно кажуть: можна силою привести коня до води, але не можна присилувати його пити. І людину, як зазначав Л. В. Занков, не можна силою змусити вбирати знання, здобувати освіту. Ідея визначальної ролі активності особистості у її власному розвитку і

необхідності стимулювання цієї активності у процесі навчання стала загальноновизнаною.

Але коли учень сам тягнеться до знань, освіти. Тоді, коли ним рухають внутрішні спонукання до навчальних дій або навчальної діяльності в цілому, тобто мотиви. У ролі мотивів можуть виступати потреби, інтереси, переконання, установки, цінності та ідеали. До навчання учня спонукає не один мотив, а ряд мотивів різної властивості. Кожен з них виступає у взаємодії з іншими, отже, учіння має полімотивований характер.

У практичній педагогіці вся багатогранність мотивів навчальної діяльності учнів об'єднується у три взаємопов'язані групи.

1. Безпосередньо-спонукальні мотиви, основані на емоційних проявах особистості, на позитивних чи негативних емоціях яскравість, новизна, цікавість, зовнішньо привабливі атрибути; цікаве викладання, привабливість особистості вчителя; бажання отримати похвалу, нагороду (за виконане завдання), боязнь одержати негативну оцінку, покарання, страх перед учителем, батьками, небажання буй об'єктом обговорення у класі.

2. Перспективно-спонукальні мотиви ґрунтуються на розумінні значущості знання взагалі; навчального предмета зокрема: усвідомлення світоглядного, соціального, практично-прикладного значення предмета, тих чи інших конкретних знань і вмінь: зв'язок навчального предмета з майбутнім самостійним життям (вступ до інституту, вибір професії, створення сім'ї і под.); сподівання на отримання а перспективі нагороди; розвинуте почуття обов'язку, відповідальності.

3. Інтелектуально-спонукальні мотиви базуються на одержанні задоволення від самого процесу пізнання; інтерес до знань, допитливість, намагання розширити свій культурний рівень, оволодіти певними вміннями і навичками, захопленість самим процесом вирішення навчально-пізнавальних задач тощо.

Серед інтелектуально-спонукальних мотивів особливе місце посідають пізнавальні інтереси і потреби. Прийнято вирізняти рівні пізнавального інтересу і

відповідно до них визначати шляхи і створювати умови його формування (Г.І. Щукіна). Нижчий, елементарний рівень пізнавального інтересу обумовлюється увагою до конкретних фактів, знань, описів, дій за зразком. Другому рівневі властивий інтерес до залежностей, причинно-наслідкових зв'язків, до їх самостійного встановлення. Третій, вищий рівень виявляється в інтересі до глибоких теоретичних проблем у творчій діяльності з метою засвоєння знань. Сформованість вищого рівня пізнавального інтересу свідчить про наявність пізнавальної потреби.

Мотивація учіння – це система стійких мотивів, що визначає конкретну активну навчально-пізнавальну діяльність учня. Первинне уявлення про перевагу тих чи інших мотивів учіння у певній їх ієрархії можна отримати шляхом спостереження за ставленням учня до учіння. Це ставлення вчителі-практики зазвичай називають активністю. Активність визначає ступінь входження учня у предмет його діяльності: готовність виконувати навчальні завдання, намагання виконувати діяльність самостійно, свідоме виконання завдань, систематичність учіння, намагання підвищити свій освітній рівень тощо.

Змістовий компонент навчального процесу. Зміст навчання у загальноосвітній школі визначається навчальними програмами і підручниками. Проте при підготовці до занять учителю необхідно добре продумати, яким саме буде зміст кожного заняття, і що повинен засвоїти учень.

Які ж конкретні кроки робить педагогу цьому напрямку? Передусім необхідно визначити обсяг фактичного матеріалу, що відображає ознаки і властивості предметів, явищ, процесів; виділити узагальнені результати їх пізнання: поняття, закони, принципи, основи і світоглядні ідеї, провідні наукові теорії, моральні й естетичні ідеали, методи дослідження і наукового мислення, з якими людина у тій чи іншій формі вступає у взаємодію (сприймання, відтворення, перетворення). По-друге, проаналізувати пізнавальні завдання, що спрямовані на засвоєння знань та інтелектуальний розвиток школярів. Усі вказані компоненти створюють систему знань, навичок і вмінь, якими повинні оволодіти учні.

При визначенні змісту навчальних занять необхідно з'ясувати спосіб викладання програмного матеріалу: розбивати його на окремі теми чи використати методику вивчення укрупненими блоками, коли на одному занятті вивчається одразу дві-три і більше споріднених тем, які закріплюються на наступних уроках.

Попередньо визначивши зміст навчальних занять, шляхи його вивчення, учитель доводить до свідомості учнів тему нового матеріалу, головні питання, які необхідно засвоїти, звертає увагу на практичні уміння і навички, які передбачається виробити. Це дає змогу зорієнтуватися в роботі, концентрує увагу на головному, активізує навчально-пізнавальну діяльність учнів.

Організація навчально-пізнавальної діяльності учнів (операційно-діяльнісний компонент). Нам відомо, що процес учіння є своєрідним процесом самостійного «відкриття» учнем уже відомих у науці знань. «Коли говорять, – писав психолог С.Л. Рубинштейн, – що людина як індивід не відкриває, а лише засвоює вже здобуті людством знання..., то це, власне, означає лише те, що вона не відкриває їх для людства, а особисто для себе повинна все-таки відкрити або навіть «перевідкрити». Людина досконало володіє лише тим, що сама здобуває власною працею». У цьому розумінні учень опановує суб'єктивно нове, тобто те, що йому не відоме, але вже пізнане наукою, відоме іншим людям. Уміння вимагає повного «розпредмечування знань» або компактного «відтворення» тих мисленнєвих і практичних операцій і дій, які колись здійснювалися в процесі наукового дослідження (пізнання) явищ або предметів. Процес цей має три взаємопов'язані стадії (етапи).

На першій стадії відбувається сприймання, осмислення і запам'ятовування матеріалу, що вивчається, або засвоєння теоретичних знань.

На другій стадії засвоюються навички і вміння практичного застосування знань, що вимагає проведення спеціальних тренувальних вправ.

На третій стадії здійснюється повторення, поглиблення і закріплення знань, удосконалення практичних умінь і навичок.

Розглянемо детальніше кожну з названих стадій.

1. Засвоєння теоретичних знань. Засвоєнням знань називається навчально-пізнавальна діяльність учнів, спрямована на свідоме і міцне оволодіння знаннями, способами виконання навчальних дій.

2. Організація вправ на застосування знань у практичній діяльності та формування умінь і навичок. Важливість даного етапу в процесі оволодіння новим матеріалом виявляється не тільки в тому, що знання потрібні людині для практичної діяльності та її духовного розвитку, а й у тому, що формування практичних умінь і навичок сприяє глибшому осмисленню матеріалу, який вивчається, розвитку кмітливості та творчих здібностей.

3. Повторення, узагальнення і систематизація вивченого матеріалу з метою поглиблення знань та удосконалення практичних умінь та навичок. Вихідною основою стадії повторення, узагальнення і систематизації є положення про те, що питання є не прямою, а кривою лінією, яка безмежно наближається до спіралі. Це означає, що оволодіння знаннями не зводиться до одного пізнавального акту, суть знання не розкривається одразу всією своєю багатогранністю, а потребує подальшої розумової і практичної діяльності з метою глибшого його засвоєння.

Такою є система і суть навчально-пізнавальної діяльності на різних етапах оволодіння матеріалом, що підлягає вивченню. Відсутність одного з етапів, тобто порушення цілісності системи, веде до низького результату навчально-пізнавальної діяльності. Лише здійснення учнями повного циклу навчально-пізнавальних дій забезпечує глибоке і міцне оволодіння програмним матеріалом, їх розумовий і загальний розвиток, формування наукового світогляду, всебічну вихованість.

Контроль і регулювання навчально-пізнавальної діяльності (контрольно-регулювальний компонент). Значну регулятивну роль у навчанні відіграє здійснення контролю за якістю оволодіння виучуваним матеріалом і спонукання учнів до самоконтролю. Контроль здійснюється за допомогою усних, письмових, лабораторних та інших практичних робіт, шляхом проведення опитування, заліків та екзаменів. Самоконтроль реалізується у вигляді самоперевірок учнями ступеня засвоєння вивченого матеріалу, правильності виконання вправ шляхом зворотних

дій, оцінки реальності отриманих відповідей у задачах тощо. Контроль і самоконтроль забезпечують функціонування зворотного зв'язку в навчальному процесі – одержання учителем інформації про ступінь труднощів, типові недоліки, що викликає необхідність внесення змін до методів, форм, засобів навчання.

Суть регулювання навчально-пізнавальної діяльності полягає і в тому, щоб на кожній стадії навчання стежити за її відповідністю цільовим установкам і завданням процесу навчання. Адже залежно від конкретних завдань навчання і особливостей матеріалу, що вивчається, на різних етапах процесу навчально-пізнавальної діяльності учнів матиме різний характер: в одному випадку головним буде осмислення і засвоєння теоретичних знань, в іншому – тренувальні вправи щодо застосування їх на практиці, ще в іншому – узагальнення і систематизація знань і под. Усе це впливає на загальну структуру навчального процесу і висуває на перший план то одну, то іншу групу навчальних завдань – пізнавальних дій.

Регулювання важливе і для врахування індивідуальних особливостей та здібностей школярів. Учням, які виявляють здібності в навчанні, дають складніші або додаткові навчальні завдання з метою сприяння їхньому розумовому розвитку. Учням, які відчують труднощі, педагоги приділяють більше уваги, допомагають їх подолати.

Оцінювання і самооцінювання результатів навчального (оцінно-результативний компонент). Оцінювання педагогами і самооцінювання учнями досягнутих у процесі навчання результатів є важливим стимулом навчання можуть сприяти формуванню мотиву, який тісно пов'язаний з інтересом до учіння, почуттям задоволення від успіхів, радістю від подолання труднощів і досягнення мети. Оцінювання і самооцінювання дозволяють, установити відповідність досягнутих у процесі навчання результатів поставленим цілям і завданням навчання, відзначити успіхи учнів, виявити недоліки у їхній навчальній роботі, встановити причини відхилень, проектувати нові завдання.

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Що називається дидактикою?
2. Що є об'єктом і предметом дидактики?
3. Які завдання вирішує дидактика?
4. Охарактеризуйте проблеми, які розв'язує сучасна дидактика.
5. Що спільного і відмінного між дидактикою і предметними методиками?
6. У чому особливості традиційної дидактичної системи?

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

З-поміж названих відповідей виберіть одну правильну і обґрунтуйте її (усно):

1. Дидактика – це:
  - а) наука про закономірності формування особистості;
  - б) галузь педагогіки, яка розробляє теорію освіти і навчання;
  - в) частина педагогіки, що вивчає процес виховуючого навчання;
  - г) складова процесу навчання, виховання і розвитку особистості.
2. Науково-теоретична функція дидактики передбачає:
  - а) впровадження інноваційних технологій навчання;
  - б) визначення сутності процесу навчання, його форм, закономірностей тощо;
  - в) конструювання педагогічної діяльності суб'єктів викладання;
  - г) розробка змісту, методів, форм навчання відповідно до поставлених цілей.
3. Об'єктом дослідження дидактики є:
  - а) моральні якості особистості;
  - б) форми виховного впливу на особистість;
  - в) педагогічні явища і факти навчального процесу;
  - г) взаємозв'язки вчителя і учня у навчальному процесі.
4. Основними категоріями дидактики є:
  - а) освіта, навчання, викладання, знання, уміння, навички;
  - б) організація навчання, методика навчання, педагогічна діяльність;
  - в) сприймання, усвідомлення, осмислення, засвоєння, застосування;
  - г) узагальнення, систематизація, класифікація, аналіз, синтез.
5. Система набутих в процесі навчання знань, умінь і навичок, способів мислення – це:

- а) викладання;
- б) навчання;
- в) освіта;
- г) наукове пізнання.

6. Більш повно можна визначити учіння як:

- а) процес створення мотивів навчальної діяльності учнів;
- б) оволодіння сумою знань;
- в) сприймання навчального матеріалу;
- г) вивчення змісту навчальних предметів.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

Поясніть наступні висловлювання:

- а) Б.І. Кант «Уміння складають ознаки таланту»;
- б) А. Фаранж «Знання – настільки дорогоцінна річ, що їх корисно добувати з будь-якого джерела»;
- в) В. Вернадський «Не у масі здобутих знань полягає краса і могутність розумової діяльності, навіть не в їх системності, а у широкому яскравому пошуку».

IV. Творчі завдання:

Проаналізувати дидактичні концепції Я.А. Коменського, Й. Песталоцці та Й. Гербарта. Розкрити їх значення для сучасної школи та учительства.

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

Проаналізувати основні ідеї гуманістичної дидактики.

Практичне заняття №11.ЗМІСТ ОСВІТИ ЯК ФУНДАМЕНТ БАЗОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Мета:розширити, поглибити та закріпити знання, отримані студентами на лекції щодо факторів та вимог формування змісту освіти; розвивати педагогічне мислення майбутніх учителів; формувати моральні переконання студентів-педагогів.

Опорні поняття: зміст освіти, об'єктивні і суб'єктивні фактори, гуманістична спрямованість, інтегративність, полікультурність змісту освіти.

План:

1. Сутність змістового компонента навчального процесу.
2. Фактори і вимоги до формування змісту освіти.
3. Наукові вимоги до формування сучасного змісту шкільної освіти.

Література:

1. Бондар В. І. Дидактика: Підруч. для студ. пед. вузів / В. І. Бондар.– К.: Либідь, 2005.– 263 с.
2. Бондар В. І. Дидактика / В.І. Бондар. – К., 2005.
3. Закон України «Про освіту». // Освіта. - 1996. - 21 серпня.
4. Закон України «Про загальну середню освіту» //Освіта України. - 1999.-23 червня.
5. Малафійк І. В. Дидактика. – К., 2003 – 254 с.
6. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник / Н.Є. Мойсеюк. 5-те видання, доповнене і перероблене. – К., 2007. – 656 с.
7. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К., 2006.

Теоретичний блок.

Зміст загальної середньої освіти – це частина культури. соціального досвіду суспільства, яка використовується в навчальному процесі для вирішення завдань навчання, виховання і розвитку особистості До складу людської культури входять. 1) вже здобуті суспільством знання про природу, саме суспільство, мислення, техніку і способи діяльності, 2) досвід здійснення відомих способів діяльності, який втілюється в уміннях і навичках особистості, що засвоїла цей досвід; 3) досвід творчої, пошукової діяльності щодо вирішення нових проблем, які виникають перед суспільством; 4) досвід ставлень до світу, самого себе, тобто система емоційної, вольової, моральної, естетичної вихованості.

Зміст загальної середньої освіти – це не сукупність складових, а деяка «критична маса», яка забезпечує систему загальнонаукових знань, умінь і

навичок, системне мислення, загальний світогляд, ціннісні орієнтації Імпульси до самоосвіти, саморозвитку.

До сучасного змісту освіти входить чотири основні компоненти: досвід пізнавальної діяльності, зафіксований у формі знань; досвід виконання відомих способів діяльності – у формі умінь діяти за зразком, досвід творчої діяльності – у формі умінь приймати нестандартні рішення в нових ситуаціях; досвід ставлень до навколишньої дійсності – у формі ціннісних орієнтацій.

Досвід пізнавальної діяльності особистості включає систему знань про природу, людину, суспільство, мислення, виробництво та засоби діяльності, засвоєння яких забезпечує формування у свідомості учнів наукової картини світу

Знання є основним елементом змісту загальної середньої освіти. Вони відображають узагальнений досвід пізнання дійсності, накопичений людством у процесі соціально-історичної практики. Без знань неможлива жодна цілеспрямована дія.

розвиток розумових здібностей і пам'яті, волі, емоцій особистості, її потреб, інтересів, здібностей; виховних завдань – формування наукового світогляду, моральної, трудової, естетичної, екологічної, фізичної та ін. культури.

Плануючи зміст, методи і форми навчання, учитель повинен забезпечити вирішення всього комплексу домінуючих завдань системи уроків з даної теми, а також конкретного уроку. При аналізі результатів навчання в полі його зору знаходиться не лише вирішення завдань формування знань і умінь, а й ефективність розвиваючих і виховних впливів проведеного уроку чи їх системи щодо даної теми. Таким чином, даний принцип через основні завдання опосередковано впливає на всі наступні компоненти процесу навчання.

Практична реалізація принципу здійснюється шляхом дотримання таких окремих правил навчання:

Ясне розуміння цілей і завдань майбутньої роботи – необхідна умова спрямованості та логіки навчання; покажіть їх учням, поясніть важливість і значення, розкрийте перспективи.

Навчайте так, щоб учень розумів, чому, що і як потрібно робити, і ніколи

механічно не виконував навчальних дій, попередньо і глибоко їх не усвідомивши.

Принцип науковості. Принцип науковості є важливим принципом навчання в сучасній школі. У ст. 9 Закону України «Про освіту» стверджується, що «заклади освіти України незалежно від форм власності відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер..». Принцип вимагає, щоб зміст освіти знайомив учнів з об'єктивними науковими фактами, поняттями, законами, теоріями всіх основних розділів відповідної навчальному предмету галузі науки; наближався до розкриття сучасних досягнень перспектив розвитку в майбутньому.

Фактори і вимоги до формування змісту освіти. Визначення змісту освіти завжди викликає труднощі історія педагогіки показує, що при вирішенні цієї проблеми допускалося чимало помилок, внаслідок чого зміст то відставав від сучасного стану науки, то виявлявся перевантаженим, то зменшував можливості навчання як засобу розвитку й формування особистості.

Що ж необхідно відбирати з конкретного змісту всіх видів і галузей діяльності? Це залежить від ряду факторів. Першим і головним є система потреб (соціальних і особистісних), яка нерозривно пов'язана з системою цілей (соціальних – вимоги суспільства до загальної освіти, особистісних – формування основних сторін особистості) На нинішньому етапі реформування української школи, коли освіта повинна стати основою побудови нової демократичної держави, культурного та духовного відродження, становлення демократичного суспільства і ринкових відносин, виникає необхідність поєднання суспільних і особистісних інтересів. Насамперед слід зробити освіту особистісно-значимою, необхідною і привабливою для кожної людини, не послаблюючи при цьому орієнтацію на задоволення суспільних потреб.

До об'єктивних факторів, що впливають на зміст шкільної освіти, належать соціальні та наукові досягнення. Проміжок часу від появи нового наукового відкриття або нової соціальної ідеї до початку її систематичного вивчення в школі, як показали спеціальні дослідження, невпинно скорочується. Якщо для вивчення телеграфу в школі потрібно було 60 років після винаходу Морзе, для

еволюційного вчення Дарвіна – 56 років, радіо (Попов) – 40, то з транзистором учні познайомилися вже через 10 років після його винаходу, синтезом інсуліну, дослідженнями космосу за допомогою штучних супутників, біонікою, космічною біологією, сучасними зразками різноманітної техніки – через 4-5 років. Упродовж останнього десятиріччя цей термін зменшився настільки, що відображення нових ідей обмежується лише термінами виходу навчальних книг.

Вимоги до змісту освіти в середній загальноосвітній школі визначаються державною стратегією розвитку загальної середньої освіти. Зміст освіти сучасної української школи має два аспекти – національний і загальнолюдський. Загальними, принциповими положеннями, що лежать в основі його розробки, є: а) гуманізація, що передбачає оптимальне співвідношення гуманітарних і природничих дисциплін, наповнення всіх курсів «олюдненими» знаннями, формування гуманістичного типу мислення, особистісно-зорієнтованого світорозуміння, оптимістичних поглядів на проблеми людського життя, розуміння учнями його суті, утвердження людини як найвищої соціальної цінності; б) диференціація змісту, що забезпечує альтернативні можливості для одержання освіти відповідно до індивідуальних потреб та здібностей; в) науковість, що виявляється у відповідності запропонованих для вивчення у школі знань новітнім досягненням наукового, соціального і культурного прогресу; г) інтеграція навчальних курсів як засіб цілісного розуміння та пізнання світу; д) оптимальне поєднання теоретичних і практичних компонентів, що передбачає необхідність підготовки учнів до застосування засвоєних теоретичних знань на практиці; е) оптимальне поєднання класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки; ж) органічний зв'язок з національною історією культурою, традиціями, з) широке застосування нових педагогічних, інформаційних технологій.

Для визначення змісту шкільної освіти неабияке значення має суб'єктивний фактор, зокрема методологічні позиції вчених. Наріжним каменем різних позицій і поглядів з питань зміну освіти є те, як той чи інший учений трактує питання розумового розвитку учнів під впливом навчальної роботи. Через це розглянемо найбільш відомі теорії освіти, які розроблялися в педагогіці і помітно вплинули на

зміст шкільної освіти.

Наукові вимоги до формування змісту освіти. Розвиток людської особистості значною мірою залежить, як ми вже зазначали, від оволодіння суспільним досвідом, основу якого складають наукові знання, уміння і способи творчої діяльності, емоційно-ціннісні ставлення до оточуючої дійсності. Це зумовлює необхідність забезпечення повноцінної освіти підростаючих поколінь, постійного удосконалення її змісту. Аналіз великої кількості вітчизняних і зарубіжних джерел дозволяє виділити систему наукових вимог до формування змісту шкільної освіти. Основними з них є:

1. Провідна роль у визначенні змісту освіти для підростаючого покоління належить меті й завданням виховання, які ставить суспільство перед школою. Мету загальної середньої освіти в нашій країні визначено законом України «Про освіту». У ст. 35 стверджується: «Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення».

Це означає, що зміст освітньої роботи школи повинен забезпечувати інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності.

2. Гуманістична спрямованість змісту загальної середньої освіти відповідає сучасним потребам та можливостям особи; пріоритету загальнолюдських цінностей, здоров'ю людини, її вільному розвитку.

3. Науковість змісту освіти передбачає занесення до змісту освіти лише тих фактів і теоретичних положень, які є сталими в науці, матеріалу, що відповідає сучасному стану науки, її новітнім досягненням; чіткість висновків з питань розвитку природи і суспільства. Це означає, що в кожній темі, що вивчається, мають бути виділені відповідні світоглядні, моральні, естетичні, екологічні ідеї.

4. Полікультурність полягає у поєднанні гуманітарної, природничо-

математичної освіти і трудової підготовки, класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, забезпечення органічного зв'язку з національною історією, культурою, традиціями.

5. Світський характер освіти. Закон України «Про освіту» підкреслює світський характер освіти в школі. Загальноосвітня школа формує в учні в науковий світогляд. Зміст освіти передбачає можливість розкриття перед учнем реальності об'єктивного світу, його суперечливості, пізнаваності. Досягнувши повноліття і ставши дорослим, вихованець сам може зробити власний світоглядний вибір.

6. Інтегративність, що означає орієнтацію на інтегральні курси, пошук нових підходів до структурування знань як засобу цілісного розуміння та пізнання світу.

7. Єдність змістової і процесуальної сторін навчання при формуванні і структуруванні змісту навчального матеріалу, що передбачає наявність у всіх навчальних предметах пізнавальної і практичної перетворювальної діяльності. Навчання у цьому зв'язку є не тільки способом одержання знань і формування умінь та навичок, а й засобом озброєння учнів методами здобування нових знань, самостійного набуття вмінь та навичок.

Відповідність основних компонентів загальної освіти структурі базової культури особистості. Ці компоненти представлені, як вже зазначалось, у вигляді досвіду пізнавальної, практичної, творчої діяльності і досвіду ставлень особистості.

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Яким вимогам має відповідати зміст освіти?
2. Які об'єктивні і суб'єктивні фактори впливають на зміст шкільної освіти?
3. Яким чином забезпечується єдність і взаємозв'язок загальної, політехнічної, професійної освіти?

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

1. Сукупність закладів, які забезпечують вирішення освітньо-виховних завдань:

- а) освітній простір;
  - б) структура освіти;
  - в) система освіти;
  - г) зміст освіти.
2. Визначити зміст освіти – означає дати відповідь на запитання:
- а) кого навчати?
  - б) для чого навчати?
  - в) як навчати?
  - г) чого навчати?
3. Документ, який визначає перелік навчальних предметів, їх розподіл за роками навчання, тижневу і річну кількість годин, називається ...:
- а) навчальний план;
  - б) навчальна програма;
  - в) державний стандарт освіти;
  - г) календарний план.
4. Зміст освіти – це:
- а) перелік навчальних предметів, які вивчаються у закладі освіти;
  - б) система наукових знань, практичних умінь та навичок, засвоєння яких закладає основи для розвитку учня;
  - в) сукупність знань, які кожен учень може обирати для свого розвитку;
  - г) система практичних умінь і навичок, що становить основу конкретних видів діяльності.
5. Зміст освіти залежить від:
- а) потреб суспільства;
  - б) педагогічних намірів;
  - в) методів і засобів навчання;
  - г) індивідуальних можливостей учнів.
6. Освітній стандарт - це:
- а) документ, який визначає склад навчальних предметів;
  - б) план роботи вчителя;

- в) норма оцінки об'єкта;
- г) мета навчального процесу.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

Запропонуйте шляхи гуманізації змісту сучасної шкільної освіти зі свого предмету.

IV. Творчі завдання:

Запропонуйте додатковий матеріал до змісту освіти зі свого предмету для вивчення його старшокласниками на факультативних заняттях. Обґрунтуйте свою пропозицію.

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

Розкрити сучасні тенденції реалізації змісту освіти у сучасній школі.

Практичні заняття №12-13. МЕТОДИ І ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ТА АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Мета: конкретизувати теоретичні знання студентів отримані на лекції щодо класифікацій методів навчання у сучасній школі, формувати вміння визначати дидактичну доцільність використання вчителем різних методів навчання на уроці, розвивати аналітичне мислення студентів.

Опорні поняття: метод навчання, прийом навчання, засіб навчання, класифікація методів навчання.

План:

1. Метод навчання як шлях організації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці.
2. Основи сучасних класифікацій методів навчання.
3. Характеристика простих та складних засобів навчання.

Література:

1. Бондар В. І. Дидактика: Підруч. для студ. пед. вузів / В. І. Бондар.– К.: Либідь, 2005.– 263 с.
2. Бондар В. І. Дидактика / В.І. Бондар. – К., 2005.

3. Закон України «Про освіту». // Освіта. - 1996. - 21 серпня.
4. Закон України «Про загальну середню освіту» //Освіта України. - 1999.-23 червня.
5. Малафійк І. В. Дидактика. – К., 2003 – 254 с.
6. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник / Н.Є. Мойсеюк. 5-те видання, доповнене і перероблене. – К., 2007. – 656 с.
7. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К., 2006.

Теоретичний блок.

Поняття про методи навчання. *Метод*(від гр, *methodos*) – шлях до чогось, спосіб пізнання. *Метод навчання*– шлях навчально-пізнавальної діяльності учнів до результатів, визначених завданнями навчання.

Процес навчання реалізується шляхом взаємодії діяльності учителя (викладання) і діяльності учня (учіння). Учитель здійснює різноманітні спроби, які допомагають учням засвоїти навчальний матеріал, сприяє активізації навчального процесу, учень сприймає, осмислює, запам'ятовує тощо цей матеріал. Метод при цьому виступає як упорядкована взаємодія, співробітництво, партнерство. Це дозволяє зробити висновок про те, що під методом навчання слід розуміти спосіб упорядкованої, взаємопов'язаної діяльності учителя й учнів, спрямованої на досягнення завдань процесу навчання.

Методи навчання є одним з найважливіших компонентів навчального процесу. Без відповідних методів діяльності неможливо реалізувати цілі і завдання навчання, досягнути відповідних результатів.

У процесі навчання зв'язок методу з іншими компонентами взаємозворотний: метод є похідним від цілей, завдань, змісту, форм навчання; водночас він суттєво впливає на можливості їх практичної реалізації. Навчання прогресує настільки, наскільки дозволяють йому рухатись уперед застосовані методи.

У структурі методів виділяються прийоми. Прийом – це елемент методу. Елементи методів є не звичайною сумою окремих частин цілого, а системою, об'єднаною логікою дидактичного завдання. Зокрема, якщо певний спосіб

навчання педагог використовує на уроці тільки для того, щоб зосередити увагу на якомусь питанні змісту матеріалу. то цей спосіб відіграватиме роль дидактичного прийому. А якщо спосіб навчання використовується для з'ясування суті питання, для розкриття змісту матеріалу, то це вже буде не прийом, а метод. Метод є способом діяльності, що охоплює увесь її шлях. *Прийом*– це окремий крок, фазова дія в реалізації методу.

Метод навчання має дві складові частини: об'єктивну і суб'єктивну. Об'єктивна частина методу обумовлена тими постійними положеннями, які обов'язково присутні у будь-якому методі, незалежно від того, який учитель його використовує. У ній відображені найзагальніші вимоги законів і закономірностей, принципів і правил, а також ціль, завдання, зміст, форми навчальної діяльності. Суб'єктивна частина методу обумовлена особистістю педагога, його творчістю, майстерністю; особливостями учнів; конкретними умовами. Питання про співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в методі вирішене не до кінця: одні автори вважають, що метод є лише об'єктивним утворенням, інші, навпаки, – творінням педагога. Безперечним є те, що об'єктивна частина дозволяє дидактам розробляти теорію методів, рекомендувати педагогам шляхи їх ефективної реалізації. З іншого боку, саме методи є сферою прояву високого педагогічного мистецтва.

Класифікація методів навчання. Метод навчання є досить складним утворенням, має багато сторін, за кожною з яких методи можна групувати в системи. На цій підставі створюються класифікації методів.

Класифікація методів навчання– це впорядкована за певною ознакою й система. Дидактами розроблено десятки класифікацій методів навчання. Учителю потрібні лише ті, які узгоджуються з практикою навчання і є основою для її ефективності.

Процес навчання є триєдиним, надзвичайно рухливим процесом. Для того, щоб відображати цю багатогранність і динамізм, урахувати зміни, які постійно відбуваються у практиці застосування методів, не можна класифікувати методи єдино і незмінно. Цілісний навчальний процес у сучасній школі здійснюється за

допомогою цілого ряду класифікацій, які в єдності відображають завдання і зміст дидактичних методів. При цьому кожна класифікація методів ґрунтується на одній або кількох істотних ознаках, проте всі класифікації зводяться до системи.

Методологія цілісного підходу до взаємопов'язаної діяльності вчителя і учнів у навчанні передбачає виділення груп методів навчання:

- методи організації і самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності;
- методи стимулювання і мотивації учіння;
- методи контролю і самоконтролю у навчанні;
- бінарні методи навчання.

Усвідомлення вчителем суті й особливостей цілісної класифікації методів дозволить йому здійснити цілісну процедуру їх вибору.

I. Методи організації і самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності

Перша підгрупа – методи навчання *за джерелом передачі в сприймання інформації* (С.І. Перовський, Є Я Голант, Д. О. Лордкіпарідзе та ін.). У класифікації виділяються методи: словесні, наочні, практичні, роботи з книгою, відеометод.

Словесні методи; розповідь, бесіда, лекція.

Розповідь – це монологічний виклад навчального матеріалу, який використовується для послідовного, систематизованого, дохідливого, емоційного повідомлення знань. Здебільшого розповідь використовується для викладу описового навчального матеріалу, зокрема даних про географічне положення і природні умови тієї чи іншої країни; фактів і прикладів з історії наукових відкриттів у курсах біології, хімії, фізики, математики, короткої біографії письменника тощо.

У чистому вигляді розповідь використовується рідко. Найчастіше вона містить міркування учителя, аналіз фактів, прикладів, тобто поєднується з поясненням матеріалу, який вивчається.

Бесіда – діалогічний метод викладу навчального матеріалу. Суть бесіди в тому, щоб за допомогою цілеспрямованих і вміло поставлених питань спонукати учнів до актуалізації (пригадування) вже відомих знань і досягти засвоєння нових

знань шляхом самостійних роздумів, висновків і узагальнень. Метод найчастіше застосовується тоді, коли нова тема є порівняно не складною, а в учнів уже склалися про неї певні уявлення або усталилися життєві спостереження, які дозволяють осмислити і засвоїти знання евристичним шляхом. За призначенням виділяють бесіди вступні або організаційні, повідомлення нових знань (сократичні, евристичні та ін.); синтезуючі або закріплюючі; контрольнo-корегуючі.

Лекція. Від інших методів словесного викладу вона відрізняється; а) більш чіткою структурою; б) логікою викладу навчального матеріалу; в) великим обсягом інформації, яка повідомляється; г) системним характером викладу знань. Предметом шкільної лекції здебільшого є опис складних систем, явищ, об'єктів, процесів, наявних між ними зв'язків і залежностей, головним чином, причинно-наслідкового характеру. Очевидно, що лекція доречна лише у старших класах, коли учні вже мають необхідний для сприймання і осмислення матеріалу лекцій рівень підготовки. Лекція використовується для викладу більшого за обсягом матеріалу, займає цілий урок, а інколи і здвоєні уроки.

Наочні методи: демонстрація, ілюстрація.

Демонстрація. Метод полягає у наочно-чуттєвому ознайомленні учнів з явищами, процесами, об'єктами в їх природному вигляді. Використовується для розкриття динаміки явищ, які вивчаються, а також для ознайомлення із зовнішнім виглядом предмета, його внутрішньою будовою та ін. При цьому увага учнів концентрується на суттєвих властивостях предметів, явищ, процесів. Слово відіграє супровідну роль і служить для аналізу ходу спостереження та його результатів. Велику дидактичну цінність має демонстрація реальних предметів, явищ або процесів, що протікають у природних умовах (спостереження за погодою); демонстрація натуральних предметів у діяльній сфері (досліди у шкільній теплиці); демонстрація штучних об'єктів у природному середовищі (копія механізму). Штучні замітники натуральних об'єктів відіграють важливу роль при вивченні всіх предметів. Вони дозволяють ознайомитися з конструкцією, принципами дії (рельєфом місцевості, будовою квітки, розрізом

геометричної фігури), провести безпосередні виміри, визначити певні характеристики.

Ілюстрація передбачає показ і сприймання предметів, процесів і явищ у їх символічному зображенні за допомогою карт, плакатів, портретів, фотографій, малюнків, схем, репродукцій тощо.

II. Методи стимулювання і мотивації уміння.

Перша підгрупа – *методи стимулювання інтересу до навчання*. Дослідження психологів свідчать, що інтерес, як фактор, що стимулює діяльність, у всіх його видах і на всіх етапах розвитку обов'язково характеризується: 1) позитивною емоцією щодо діяльності («я люблю цю працю»), 2) наявністю пізнавальної сторони цієї емоції («мені цікаво працювати»), 3) наявністю безпосереднього мотиву, який впливає з самої діяльності (Г. І. Щукіна). Звідси очевидно, що у процесі навчання важливо забезпечити виникнення позитивних емоцій щодо навчальної діяльності, його змісту, форм і методів реалізації. Емоційний стан людини, завжди пов'язаний з подивом, співчуттям, радістю, гнівом. Тому важливо до процесів сприймання, осмислення, запам'ятовування підключити глибокі внутрішні переживання особистості.

Для вирішення цього завдання учителі застосовують різні прийоми; створення ситуації новизни, актуальності, морального переживання, цікавості, подиву, образності та ін. Вони є першим кроком до формування пізнавального інтересу. Другим кроком є спеціальні методи.

Пізнавальні ігри. Пізнавальні (дидактичні) ігри – це спеціально створені ситуації, що моделюють реальність, з якої учням пропонується знайти вихід. Пізнавальний інтерес отримується завдяки грі, в якій учень виступає активним учасником.

Метод пізнавальних ігор застосовувався ще в стародавніх дидактичних системах. До нього повернулися в середині 80-х років, коли в школу почали проникати ЕОМ, які дозволяють моделювати складні ситуації. Навчальні ігрові програми у комплексі з технічними засобами вирішують проблеми:

– збудження і підтримки інтересу до навчання;

- здобування знань за рахунок власних зусиль у процесі захоплюючого змагання з машиною;
- оперативного контролю і корекції якості навчання.

Арсенал ігор великий – різноманітні математичні, лінгвістичні ігри, ігри-мандрування, ігри типу електронних вікторин, ігри з тематичними наборами «Юний хімік», «Конструктор», «Умілець» та ін.

В останні десятиліття популярними стали симуляційні ігри (лат. simulate – прикидатися). Пропонується, наприклад, відтворити засідання парламенту, порівнюючи свої дії і висновки з діями депутатів. Це допомагає учням з'ясувати і зрозуміти мотиви прийняття тих чи інших законопроектів. Гра «бізнес-клуб» допомагає з'ясувати економічну, суспільну, етичну основу комерційної діяльності. У рольовій грі здійснені ведучі, виконавці, експерти, глядачі. Вона містить пояснення змісту й умов гри, підготовку дійових осіб до виконання своїх ролей, ведучого, учнів-експертів ін. Метод інсценізації може мати різні форми, наприклад, форму завчасно підготовленого діалогу, форму театралізованого відтворення подій, які мають життєве підґрунтя або є гіпотетичними. Метод генерації ідей нагадує «мозкову атаку», коли учасники разом «накинулися» на важку проблему і висловлюють (генерують) власні ідеї вирішення.

Навчальна дискусія поступово входить у практику нашої школи. У навчальних закладах західного світу вона давно й успішно забезпечує позитивні результати там, де інші методи виявляються менш ефективними. Суть даного методу полягає в обміні поглядами з конкретної проблеми, створенні ситуації пізнавальної дискусії. Для обговорення використовуються факти боротьби різних наукових точок зору з тією чи іншою проблемою. Наприклад, учні висловлюють різні думки щодо причин зміни клімату на Землі, різні концепції походження людини і под. Ситуація протилежних думок, наукової дискусії мимоволі привертає їхню увагу до теми. На цій основі виникає більший інтерес як до теми, так і до процесу навчання.

III. Методи контролю і самоконтролю у навчанні.

Головною функцією цих методів є контроль-регулювальна. Це означає,

що контроль не повинен відокремлюватися від навчального процесу, а бути компонентом, який виконує навчальні, виховні, розвиваючі, спонукальні функції.

Метод усного контролю. Усний контроль здійснюється шляхом індивідуального і фронтального опитування. При індивідуальному опитуванні вчитель ставить перед одним учнем декілька запитань, при фронтальному – серію логічно пов'язаних між собою питань перед усім класом. Правильність відповідей визначається учителем, коментується. За підсумками контролю виставляються оцінки.

Метод письмового контролю. Здійснюється за допомогою контрольних робіт, творів, переказів, диктантів, письмових заліків тощо, які можуть бути короткочасними (15-20 хв.) або тривати протягом усього уроку. Письмовий контроль відрізняється також глибиною діагностики (поверховий зріз чи ґрунтовний аналіз). Метод лабораторного контролю спрямований на перевірку вмінь учнів користуватися лабораторним обладнанням (амперметром, вольтметром, термометром, психрометром та ін.), яке використовується на уроці. До контрольних лабораторних робіт включають; письмові та графічні роботи; розв'язання експериментальних задач, які потребують проведення дослідів.

Метод машинного (програмованого) контролю. Здійснюється за допомогою електронно-обчислювальної техніки і контролюючих програм. За допомогою комп'ютера можна здійснити найоб'єктивніший контроль при вивченні всіх навчальних предметів. Програми для контролю здебільшого складаються за методикою контрольних запрограмованих вправ. Відповіді набираються цифрами або у вигляді формул. Відповідно розвитку і насиченню комп'ютерами шкіл цей метод набуватиме більшої ваги. Проте машина не може врахувати психологічні особливості учня, своєчасно надавати йому допомогу при ускладненні – не може повністю замінити учителя.

Метод тестового контролю. Може бути безмашинним і машинним. В основу такого контролю закладено *тести* – спеціальні завдання, виконання (чи невиконання) яких свідчить про наявність (або відсутність) у школярів певних

знань, умінь.

Метод самоконтролю. Передбачає набуття учнями уміння самостійно контролювати ступінь засвоєння навчального матеріалу, знаходити допущені помилки, неточності, визначати способи ліквідації виявлених прогріхів навчання.

Методи та прийоми розвитку мотиваційної сфери учнів. *Мотив* – це те, що спонукає людину до дії, те, заради чого вона її здійснює. У сучасній психології цим терміном позначають ряд причин, що викликають активність індивіда: інтерес, цільові установки, емоції, ідеали, потреби та ін.

Психологи встановили, що мотиви залежать від природних біологічних даних і соціального середовища.

До властивостей мотивів можна віднести їх здатність до: зміни; розширення; перебудови; активізації; зникнення; підсилення або послаблення.

До функцій мотивів належать: спонукальна; організуюча; смислоутворююча; утилітарна; захисна; самовираження.

Формами прояву мотивів можуть бути: активність суб'єкта; прийняття пропозиції працювати; використання додаткової літератури; виконання додаткових доручень; готовність до участі.

Психологи стверджують, що мотивами можуть виступати потреби, емоції почуття, установки й ідеали. Для планування діяльності з розвитку мотиваційної сфери учнів викладачі повинні знати про ті потреби, які має кожна людина від народження, та методи впливу на мотиваційну сферу учнів. До складу таких потреб входять:

- потреба в пізнанні, яка проявляється в бажанні людини ставити питанням шукати на них відповіді;
- потреба в самовираженні, реалізація якої спирається на знання, уміння в навички;
- потреба в оцінюванні себе, яке проявляється в порівнюванні себе з іншими та прагненні до самовдосконалення;
- потреба в соціальних зв'язках, яка виражається у прагненні спілкуватися

іншими;

- потреба в безпеці, задоволення якої пов'язане із прагненням до стабільності й самозахистом;

- фізіологічні потреби, які проявляються в забезпеченні їжею, водою, одягом та ін.

Перші чотири види потреб можуть стати в нагоді вчителю під час планування пізнавальної діяльності суб'єктів навчання, як і поради, які дають учені щодо вибору прийомів стимулювання як основного методу впливу на мотиваційну сферу тих, хто навчається. До переліку таких прийомів вони включають:

- урахування інтересів і нахилів;

- підтримку успіхів – хвалить за конкретну діяльність конкретну людину, не скупіться на теплі та вдячні слова, зізнайтеся в тому, що здивовані її діями і в захопленні від учинків;

- прагнення зробити діяльність цікавою, підтримку суперництва, застосування різноманітних методів організації пізнавальної діяльності;

- опертя на бажання, створення умов для вибору форм діяльності на занятті, змісту та форми домашнього завдання, видів та форм контролю тощо;

- надання учню шансу проявити себе;

- співпереживаючу критику.

За Ю.Красовським, позитивна критика може бути: підбадьорувальною, критикою-аналогією, критикою-надією, критикою-схваленням, критикою-стурбованістю, критикою-співчуттям, критикою-подивом, критикою-іронією, критикою-докором, критикою-зауваженням, критикою-вимогою, критикою-побоюванням, критикою-пом'якшенням та ін.

Е.Браверман до найважливіших мотивів пізнавальної діяльності, особливістю яких є спрямованість на набуття узагальнених способів дій та самовдосконалення особистості, відносить:

- пізнавальний, пов'язаний з інтересом до нового, невідомого;

- мотив «саморозвиток», дія якого проявляється в бажанні якомога більше

знати та вміти, розвивати свій розум, підіймати культурний рівень;

- мотив «досягнення», дія якого проявляється в бажанні отримати гарні результати своєї діяльності, перемогти у змаганні;

- мотив «професійно-життєве самовизначення», дія якого пов'язана з прагненнями досягти вершин у майбутній професії;

- комунікативний мотив, дія якого пов'язана з бажанням учня спілкуватися, співробітничати, взаємодіяти;

- емоційний мотив, який породжується позитивними емоціями, – радістю, подивом, азартом та ін.;

- зовнішній мотив, пов'язаний з отриманням винагороди, схвалення від інших людей. Його можна викликати жестом, поглядом, словами співчуття, обіцянками винагородити за якісне та швидке виконання завдання;

- мотив «позиція», пов'язаний із громадянською відповідальністю за справу, почуттям обов'язку.

Мотивація є дуже сильним фактором впливу на успішність учнів. Залучаючи їх до навчальної діяльності, учитель повинен знати, що учень може:

- сприймати її як таку, що не відповідає його цілям;
- намагатися уникнути її через неприємності, з якими він може зіткнутися під час її виконання;

- проявляти до неї незначний інтерес;
- брати участь у ній з великим бажанням, бо вважає її цікавою та по-сильною.

Поняття про засоби навчання. *Засоби навчання* – це різноманітні матеріали і знаряддя навчального процесу, завдяки яким більш успішно і за коротший час досягаються визначені цілі навчання.

До засобів навчання належать: підручники, навчальні посібники, дидактичні матеріали, технічні засоби (ТЗН), обладнання, станки, навчальні кабінети, лабораторії, ТБ та інші засоби масової комунікації. Засобами навчання можуть також слугувати реальні об'єкти, виробництво, споруди.

Дидактичні засоби, як і методи, форми, є частиною педагогічної системи.

Вони виконують такі основні функції: інформаційну, засвоєння нового матеріалу, контрольну. Вибір засобів навчання залежить від дидактичної концепції, мети, змісту, методів і умов навчального процесу.

В науці немає загальноприйнятої класифікації дидактичних засобів. Ми послуговуємося класифікацією польського дидакта В.Оконя, в якій засоби навчання розташовані відповідно до наростання можливості замінювати дії учителя й автоматизувати дії учня.

Прості засоби. 1. Словесні: підручники, навчальні посібники тощо. 2. Прості візуальні засоби: реальні предмети, моделі, картини.

Складні засоби. 1. Механічні візуальні пристрої: діаскоп, мікроскоп, кодоскоп та інші. 2. Аудіальні засоби: програвач, магнітофон, радіо. 3. Аудіовізуальні; звуковий фільм, телебачення, відео. 4. Засоби, які автоматизують процес навчання: лінгвістичні кабінети, комп'ютери, інформаційні системи, телекомунікаційні мережі.

Прості засоби навчання. Прості словесні і візуальні (наочні) засоби навчання мають давню історію. Головними з них є підручники, навчальні посібники.

Підручник – це навчальна книга, яка детально відображає зміст освіти, навчальну інформацію, що підлягає засвоєнню. Цю інформацію він передає не тільки у вигляді тексту, а й у фотографіях, малюнках, схемах.

Другою не менш важливою функцією підручника є функція управління пізнавальною діяльністю учнів. Апарат організації засвоєння навчального матеріалу складається з двох частин: допоміжних знань, які включені до основного навчального матеріалу, і завдань, вправ, питань та іншого, що повинно забезпечити процес засвоєння знань. Саме тому вчені трактують підручник як Інформаційну модель навчання, як своєрідний сценарій навчального процесу, який відображає теорію і методику процесу навчання. Саме з цих позицій підручник повинен відображати зміст і цілі навчання, визначати систему пізнавальних дій з матеріалом, форми навчання і способи контролю.

Прості візуальні засоби (наочні засоби) допомагають повноцінному

розкриттю і засвоєнню змісту навчального матеріалу. Інколи вони слугують самостійним джерелом інформації.

Основною функцією засобів наочності є ілюстрація, допомога у найбільш повному, глибокому розумінні і сприйнятті того чи іншого предмета або явища.

Наочні засоби, що використовуються у процесі навчання, поділяються на два види: зображення предметів і явищ, самі предмети, макети, моделі, що діють.

До першого виду відносять схеми, діаграми, малюнки, картини, репродукції, креслення, фотографії, карти, глобуси, ноти. Ці засоби використовуються тоді, коли предмети, явища, процеси, що вивчаються на уроках, не можна продемонструвати безпосередньо. Наприклад, при викладанні географії учням не можна безпосередньо показати пустелю, океан, гори, вулкан, якщо їх немає поблизу; при викладанні історії – різні типи суспільно-економічних формацій; при викладанні літератури – особистість письменника і под. У таких випадках учнів знайомлять з предметами, явищами, процесами не прямо, а за допомогою зображень.

До другого виду належать реальні предмети: живі або засушені рослини, живі або законсервовані тварини, гербарії, колекції, прилади, інструменти, апарати, вироби, будь-яке виробництво, моделі (наприклад, мотор, парова машина), макети, що діють, (наприклад, пластична репродукція земної поверхні, рельєф місцевості).

Об'єктивна необхідність використання наочних посібників у процесі навчання обумовлена їх великим впливом на процес розуміння і запам'ятовування: при дослідній перевірці ефективності запам'ятовування темпу встановлено, що при слуховому сприйманні засвоюється – 15 % інформації, при зоровому – 25 %, а в комплексі, тобто при зоровому і слуховому одночасно, – 65%.

Дослідження фізіологів показали, що 80% інформації людина одержує через зоровий аналізатор. Пропускна здатність каналів прийому й обробки інформації по лінії «вухо-мозок» дорівнює 50000 біт/с, а по лінії «око-мозок» – 50000000 біт/с.

Ці дані дозволяють зробити висновок про необхідність обов'язкового поєднання учителем словесних і несловесних (зорових, наочних) методів навчання.

Складні засоби навчання. *Технічні засоби навчання* (ТЗН). Основними функціями ТЗН є забезпечення інформаційної насиченості навчально-виховного процесу, усвідомленого засвоєння науково-теоретичних знань. ТЗН мають змогу долати часові і просторові межі, проникати у глибинну сутність явищ і процесів, показувати явища у розвитку, динаміці, реалістично відображати дійсність; емоційно забарвлювати інформацію.

Вчений-дидакт А.Хуторський розглядає засоби навчання як обов'язків елемент оснащення освітнього процесу, складову навчального середовища, знаряддя діяльності вчителя та учнів, якими вони користуються як разом, так і окремо. Пропонується класифікувати засоби навчання за дев'ятьма різними ознаками. Наприклад, можна класифікувати засоби навчання за відношенням до технологічного прогресу на традиційні (наочні посібники, музеї, бібліотеки), сучасні (засоби масової інформації, мультимедійні засоби навчання, комп'ютери), перспективні (веб-сайти, локальні та глобальні комп'ютерні мережі). Засоби навчання вчений умовно поділяє на такі групи: натуральні об'єкти, зображення та відображення, опис предметів та явищ, технічні засоби навчання (ТЗН). Зупинимось докладніше саме на останній групі. За А.Хуторським [27, с. 402] до технічних засобів навчання належать діапроектори, кінопроектори, кодоскопи, шкільні радіовузли, телевізори, відеомагнітофони, комп'ютери, калькулятори тощо, а також засоби нових інформаційних технологій – комп'ютерні мережі, інтерактивне відео, засоби медіаосвіти, навчальні комплекси на базі комп'ютерної техніки. Аналогічне тлумачення ТЗН, як множини технічних пристроїв, наведено у посібнику з методики навчання фізики О.Бугайова.

Однак, більш широко розповсюдженим на практиці є інший підхід до визначення ТЗН. За Г. Коджаспіровою [17, с.24], технічні засоби навчання (ТЗН) – це сукупність технічних пристроїв з дидактичним забезпеченням, які використовуються у навчально-виховному процесі для подання та обробки

інформації з метою його оптимізації. Таким чином, термін технічні засоби навчання об'єднує два поняття: технічні пристрої (апаратура) та дидактичні засоби навчання (носії інформації), які відтворюються за допомогою цих пристроїв. В англійських джерелах ТЗН називають аудіовізуальними засобами, які у свою чергу поділяються на апаратуру (hardware) та програмне забезпечення (software).

Отже, всю множину означень, ТЗН можна розділити на дві групи. До першої групи належать визначення, в яких до ТЗН відносять тільки апаратуру. Другу групу складають визначення, в яких під ТЗН розуміють сукупність специфічних навчальних посібників (комп'ютерних програм, відеофільмів, діафільмів тощо) і відповідної апаратури для відтворення закладеної в цих посібниках інформації. Специфічні навчальні посібники несуть функціональне навантаження як дидактичні інформаційні засоби. На нашу думку, такі визначення слід вважати більш обґрунтованими, саме тому, що ні названі дидактичні інформаційні засоби, ні відповідна їм апаратура не використовуються одне без одного.

У більш загальному вигляді ТЗН є «зряддями», «інструментами» навчальної діяльності, а їх основні функції - представлення інформації, керування процесом навчання, навчально-пізнавального пошуку і контроль за його ходом. Від інших засобів навчання (навчально-наочних посібників, вербальних засобів навчання, лабораторного обладнання) вони якісно відрізняються способом реалізації цих функцій: процес пред'явлення навчальної інформації та її споживання учнем передбачає додаткову ланку – технічний пристрій перетворення інформації.

Найбільш вдалим, на наш погляд, є класифікація всіх найбільш поширених ТЗН за способом пред'явлення інформації за трьома класами: візуальні, аудіальні та аудіовізуальні. Разом з тим, безперервний розвиток насамперед комп'ютерної техніки, призводить до внесення доповнень як до переліку апаратних засобів, так і до переліку носіїв навчальної інформації. Обравши за основу класифікацію А. Смирнова, пропонуємо доповнити її сучасними дидактичними засобами.

Класифікація технічних засобів навчання за способом подання інформації

Дидактичні інформаційні засоби (носії інформації)	Спосіб подання інформації	Апаратні засоби (кодуючі та декодуючі пристрої)
Діафільм, діапозитив, транспарант, епіоб'єкт, німий фільм, комп'ютерний слайд-фільм, освітній веб-сайт, <i>flash-анімації, інфографіка, фотострічки, ментальні карти, інтерактивний плакат, візуальний словник, візуальний довідник з фізики і техніки</i>	Візуальний	Діапроектор, епіпроектор, графопроектор, кінопроектор, відеопроектор, комп'ютер, інтерактивна дошка
Фотодокумент, фонохрестоматія, фонодиктант, музичний запис, <i>навчальна Internet-радіопередача.</i>	Аудіальний	Магнітофон, механічний програвач, лазерний програвач, комп'ютер, мережа Internet.
Кінофільм, відеофільм, телефільм, мультимедійний засіб, освітній веб-квест, <i>мультискрипт, відеохрестоматія, електронний підручник, авторський навчальний фільм.</i>	Аудіовізуальний	Кінопроекційна система, відеопроекційна система, комп'ютерна система, веб-камера.

Нові способи подання інформації, які з'являються у медіаджерелах, поступово входять до методичного арсеналу вчителів-практиків, тому далі пропонується короткий опис окремих нових дидактичних інформаційних засобів.

Однією з популярних форм розповсюдження ідей за допомогою візуальних образів у сучасних засобах масової інформації є *інфографіка*. Зазвичай під цим терміном розуміється

Рис1. Приклад інфографіки

візуальне представлення інформації, даних і знань. Це такі зображення, в яких використовується комплексна інформація, необхідна для швидкого подання великої кількості даних. Інфографіку активно використовують в абсолютно різних галузях: науці, статистиці, журналістиці та освіті. Загалом, це досить універсальний засіб для поширення концептуальної інформації.

Основна мета інфографіки – інформування. При цьому частіше цей інструмент виступає як доповнення до текстової інформації, яка охоплює тему в повному обсязі і містить деякі пояснення. Якщо говорити про стиль передачі інформації, то він може бути дуже різним. Все залежить, в першу чергу, від того, яку мету переслідує автор. Інфографіка – це не інформація плюс графіка, це інформаційна графіка. Тобто, малюнок – не прикраса, не ілюстрація (ця роль теж може бути, але вона вторинна), а, перш за все, спосіб повідомлення. Цей спосіб обирається тоді, коли з його допомогою інформацію може бути передано більш ефективно. У цьому принципова відмінність інфографіки від альтернативних текстових форматів з малюнками. Для останніх, графіка – це спосіб зробити елементи тексту (або весь текст) простішими для сприйняття і привабливішими зовні. Тобто, візуальний ряд не несе ніякого або майже ніякого змісту, але виконує службову функцію по відношенню до тексту. У інфографіки ж малюнок – частина повідомлення, невід’ємна і часом більш важлива, ніж сам текст.

Іще одним з нових мультимедійних засобів подання інформації є *мультискрипт*. Цей засіб подання інформації значно спрощує навігацію у великих за обсягом відеоматеріалах, дозволяє оперативну та з високою точністю обрати потрібний користувачеві фрагмент відеозапису. Мультискрипт (рис.2) складається з трьох блоків: програвач відеофрагментів (1), стенограма (2), зміст (3). Для початку перегляду необхідно натиснути кнопку «Play» (4), яка розташована під вікном відео програвача. Обрання фрагменту для перегляду можна здійснити трьома способами:

- за допомогою курсору (5), який розташовано під програвачем відео файлів;
- натиснувши область екрану з розташованим фрагментом тексту в блоці «Стенограма» (6);

- активувавши заголовок у блоці «Зміст» (7).

Дії всіх блоків синхронізовано, якщо відбувається перегляд обраного користувачем фрагменту запису, у двох інших блоках відображаються відповідні фрагмент стенограми та заголовок тематичного блоку.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій надає можливість практично кожному вчителю (користувачеві) створити особисту радіостанцію у навчальних цілях: для проведення *навчальної Internet-радіопередачі* не потрібна ліцензія, а тільки інсталяція декількох програм та відповідне їх налаштування. Для організації радіопередач (наприклад, під час проведення тижня з пермета) можна пристосувати практично кожний комп'ютер, який підключено до мережі Internet. Самий простий спосіб налагодити передавання з власного комп'ютера. Для цього потрібно встановити безкоштовну програму-сервер (утиліта SHOUTcast від компанії Nullsoft), плагін Nullsoft SHOUTcast Source DSP та програвач аудіофайлів Winamp. Автор передачі обирає кількість слухачів, розсилає їм посилання на трансляцію, готує зміст самої радіопередачі. Прямого ефіру при такій організації досягти важко, тому що серверу потрібен деякий час для кодування та передачі сигналу, а комп'ютерам адресатів радіопередачі необхідно час для декодування. Тому ми вважаємо раціональнішим наступний алгоритм організації Internet-мовлення: автор записує навчальну передачу на електронний носій, зберігає на комп'ютері у форматі MP3, а потім розміщує на спеціалізованому сервері. Якщо використовувати сайт www.rpod.ru, то слухачі можуть прослухати передачу з безпосередньо з браузера або за допомогою RSS та програвача iTunes. До переваг цього способу організації радіомовлення можна віднести можливість слухача звернутися до запису в будь-який час, збереження файлів та відтворення за необхідністю без обов'язкового підключення до мережі Internet. Викладачеві такий спосіб організації надає можливість створювати навчальну базу радіопередач. Для успішної передачі бажано використовувати не вбудований у гарнітуру мікрофон, а достатньо якісну (конденсаторну) модель або окрему зовнішню звукову плату.

Система засобів навчання разом з навчально-методичною літературою,

програмним забезпеченням курсу будь-якого предмета складає *навчально-методичний комплекс*(НМК).

Ураховуючи те, що жоден з видів дидактичних засобів не спроможний забезпечити розв'язання всіх поставлених завдань навчання в рамках уроку, визначення складу засобів навчання, необхідних для комплексного застосування під час досягнення цілей уроку, є важливою ланкою в системі роботи вчителя. Комплекс дидактичних засобів навчання до кожного уроку – величина змінна, залежить від рівня розвитку інформаційних технологій, поставлених цілей і методів їх досягнення, змісту навчального матеріалу, особливостей психічного розвитку учнів класу, закономірностей сприймання, переробки та запам'ятовування інформації, рівня підготовки вчителя.

Природа наділила людину п'ятьма органами відчуттів для сприймання оточуючого її світу. З них найбільшу пропускну здатність має зоровий аналізатор. Психологами доведено (Н. Маслоу), що сприйняття певного природного об'єкта буде більш повним, інформація про нього буде краще запам'ятовуватися за умов участі в цьому процесі якомога більшої кількості різних видів аналізаторів. Дотримання цих вимог психологічної науки обумовлює необхідність включення до комплексу дидактичних засобів уроку тих видів, які б залучали одночасно зір і слух (комбіновані ТЗН) до сприйняття інформації, викликали тактильні відчуття (роздатковий матеріал) і по можливості впливали на органи смаку та нюху.

Підвищення ефективності уроку за рахунок використання комплексу обґрунтовано підібраних дидактичних засобів вимагає від учителя таких дій:

- визначення комплексу засобів навчання, необхідних для розв'язання поставлених завдань і цілей;
- визначення вимог педагогічної ергономіки, яким повинні відповідати засоби навчання та весь комплекс у цілому;
- визначення методики використання кожного засобу, що входить до комплексу, у рамках конкретного етапу уроку.

При цьому слід мати на увазі: відповідність підібраних засобів навчання провідній і супутнім цілям уроку; правомірність використання конкретного

засобу на певному етапі уроку; ефективність використання цих засобів навчання в даному класі; компетентне застосування засобів у різних видах діяльності, що заплановані на уроці.

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Що розуміють під методами і засобами навчання?
2. Чим пояснюється різноманітність підходів до класифікації методів навчання?
Яка класифікація, на Ваш погляд, більш практична?
3. Розкрийте сутність і прийоми застосування основних груп методів навчання.
4. Покажіть, як впливають мета і зміст навчальної роботи на вибір методів навчання, підкріпіть свою відповідь прикладами.

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

З-поміж названих відповідей виберіть одну правильну і обґрунтуйте її (усно):

1. Образний, динамічний, емоційний виклад інформації про різні явища і події:
  - а) лекція;
  - б) розповідь;
  - в) бесіда;
  - г) диспут.
2. Зазначте більш суттєвий варіант дефініції методу навчання:
  - а) форма взаємодії суб'єктів навчання;
  - б) сукупність прийомів навчання;
  - в) спосіб досягнення навчальної мети;
  - г) засіб ефективного розв'язання завдань навчання.
3. Бесіда, що будується на питаннях, які потребують чітких, однозначних відповідей:
  - а) евристична;
  - б) контрольна;
  - в) репродуктивна;
  - г) катехізисна.
4. Що називається методами навчання?

- а) способи взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів, спрямовані на навчання, розвиток та виховання останніх;
  - б) взаємозв'язок вчителя та учня з метою передачі знань останньому;
  - в) закономірності, що обумовлюють організацію навчання;
  - г) логічна категорія, що відображає засоби організації пізнавальної діяльності учнів.
5. Учитель сформулював проблему і продемонстрував учням шлях її розв'язання. Який метод навчання він використав?
- а) дослідницький.
  - б) пояснювально-ілюстративний;
  - в) частково-пошуковий;
  - г) проблемний;
6. Засобом навчання називається:
- а) те, за допомогою чого вчитель навчає а учень навчається;
  - б) складова частина методу навчання, його елемент;
  - в) технічне обладнання;
  - г) способи засвоєння знань, умінь, навичок.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

1. Чому неможливо знайти універсальний метод навчання, який можна було б використовувати в різних умовах і ситуаціях?
2. Чому в навчальних програмах і підручниках немає конкретних рекомендацій про те, які саме методи навчання необхідно використовувати?
3. Визначте переваги і вади класифікації методів навчання за джерелом знань.
4. Дайте порівняльну характеристику сучасним засобам навчання.

IV. Творчі завдання:

1. Визначте переваги і вади класифікації методів навчання за рівнем пізнавальної діяльності учнів.
2. Визначте переваги і вади класифікації методів навчання за логікою засвоєння навчальної інформації.

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

Створіть дидактичний засіб (наочність) навчання до уроку за своїм фахом.

Практичне заняття №14. УРОК – ОСНОВНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Мета: трансформація теоретичних знань студентів щодо вимог, типів і структури сучасного уроку; розвиток педагогічної рефлексії майбутніх учителів виховання у них поваги до педагогічних здобутків вчителів сучасної школи

Опорні поняття: урок, типологія і структура уроків, вимоги до уроку, сучасні методи, етапи уроку, фронтальна форма організації навчальної діяльності (ОНД), групова форма ОНД, індивідуальна форма ОНД, нестандартний урок.

План:

1. Вимоги до сучасного уроку в школі.
2. Типи уроків, їх структура.
3. Порівняльний аналіз відмінностей різних типів уроків.
4. Поняття про нестандартні уроки.

Література:

1. Бондар В. І. Дидактика: Підруч. для студ. пед. вузів / В. І. Бондар.– К.: Либідь, 2005.– 263 с.
2. Кузьмінський А. І. Педагогіка: Підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко – 3-тє вид., випр. – К.: Знання - Прес, 2008. – 447 с.
3. Малафійк І. В. Дидактика: Навчальний посібник / І. В. Малафійк. – К.: Кондор, 2005. – 398с.
4. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник [5-те видання, доповнене і перероблене] / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.
5. Педагогіка: Навч. посібник / [В.М.Галузяк, М.І.Сметанський, В.І.Шахов]. – Вінниця: РВВ ВАТ «Вінолбдрукарня», 2000. – 200 с.
6. Підласий І. П. Педагогіка: Новий курс: [Підручник для студ. вищ. навч. закладів] / І.П. Підласий: В 2 кн. - М.: Гуманіст. вид. Центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 1: Загальні основи. Процес навчання. - 469 - 507 с.
7. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с.

Теоретичний блок.

Загальні вимоги до уроку. У сучасній школі класно-урочна форма є головною (основною), її ключовим компонентом є урок. Урок – це «відрізок» навчального процесу, який є закінченим у смисловому, часовому й організаційному відношенні.

Над удосконаленням уроку працює багато теоретиків і практиків усього світу. Вироблені загальні вимоги до уроку, які має знати кожен педагог і дотримуватися їх повсякчас. З-поміж загальних вимог, яким повинен відповідати сучасний урок, виділяються такі:

1. Побудова уроку на основі закономірностей навчально-виховного процесу.
2. Оптимальне поєднання і реалізація на уроці всіх дидактичних принципів і правил.
3. Забезпечення умов для продуктивної пізнавальної діяльності учнів з урахуванням їхніх інтересів, нахилів і потреб.
4. Встановлення міжпредметних зв'язків, усвідомлених учнями.
5. Зв'язок з раніше засвоєними знаннями й уміннями, опора на досягнутий рівень розвитку школярів.
6. Стимулювання й активізація розвитку всіх сфер особистості.
7. Логічність і емоційність усіх етапів навчально-пізнавальної діяльності.
8. Ефективне використання педагогічних засобів.
9. Зв'язок з життям, особистим досвідом учнів.
10. Формування практично-необхідних знань, умінь, навичок, раціональних прийомів мислення та діяльності.
11. Формування вміння вчитися, потреби постійного поповнення своїх знань.
12. Діагностика, прогнозування, проектування і планування кожного уроку.

До *дидактичних (освітніх) вимог* належать: а) чітке визначення освітніх завдань кожного уроку; б) раціональне визначення змісту уроку з урахуванням соціальних і особистісних потреб; в) упровадження новітніх технологій пізнавальної діяльності; г) раціональне поєднання різноманітних форм і методів

навчання; г) творчий підхід до побудови структури уроку; д) поєднання різних форм колективної діяльності з самостійною діяльністю учнів; е) забезпечення оперативного зворотного зв'язку; дієвого контролю й управління.

До *розвиваючих вимог* належать: а) формування і розвиток в учнів позитивних мотивів навчально-пізнавальної діяльності, творчої ініціативи й активності; б) вивчення й урахування рівня розвитку та психічних властивостей учнів, проектування «зони найближчого розвитку»; в) стимулювання нових якісних змін в інтелектуальному, емоційному, соціальному розвитку учнів.

Виховні вимоги до уроку включають: а) визначення виховних можливостей навчального матеріалу, діяльності на уроці; б) постановку і формування виховних завдань, зумовлених цілями і змістом навчальної роботи; в) формування в учнів життєво необхідних якостей: старанності, відповідальності, ретельності, охайності, самостійності, працездатності, уважності, чесності та ін.

Крім перерахованих вимог до уроку, в педагогічній літературі виділяються й інші вимоги: організаційні, психологічні, управлінські, санітарно-гігієнічні, етнічні та ін.

Основні вимоги до уроку. Володіння інформацією про кожний елемент уроку як системного утворення дає підстави для визначення основних вимог до планування, проведення та результатів уроку. При цьому вчитель має пам'ятати, що перш ніж обрати форму заняття та спланувати його, він повинен чітко уявляти:

- у рамках якої концепції працює, яка ієрархія цілей реалізується при даному підході до навчання;
- які принципи регулюють навчально-виховний процес, побудований відповідно до обраної педагогічної концепції;
- який зміст, форми та методи організації пізнавальної діяльності учнів конкретизують провідну ідею, що лежить у основі обраного підходу;
- які засоби та в якій послідовності найбільшою мірою забезпечують досягнення поставлених цілей;
- яку функцію виконує кожне конкретне заняття (урок) у системі навчальних

заходів, за допомогою яких реалізуються основні цілі.

Крім цього, під час конструювання, організації та проведення уроку необхідно дотримуватися певних вимог. У педагогічній науці можна знайти різні підходи до визначення їх складу. У систематизованому вигляді вимоги до уроку сформульовані у працях В. Онищука, який виділяє такі їх групи:

1. *Виховні вимоги*, які передбачають реалізацію виховних функцій навчання:

- єдність морального, етичного, трудового виховання, формування світогляду, політичної культури школяра;

- формування ініціативи, відповідальності, сумлінності, працелюбства;

- вироблення звички до систематичної праці, дисципліни тощо.

2. *Дидактичні вимоги*, які полягають:

- у реалізації принципів навчання;

- у чіткому визначенні мети, завдань навчання. Учитель має знати, якого рівня навчальних компетентностей повинні досягти учні на певному занятті (глибина, усвідомленість, міцність, обсяг, уміння працювати самостійно, за зразком, алгоритмом або творчо);

- в організації роботи (вибір змісту, методів, прийомів, визначення структури заняття, його матеріальне обладнання, темп і ритм тощо);

- у забезпеченні зворотного зв'язку, що дозволяє вчителю впливати на хід навчального процесу, коригувати його.

3. *Психологічні вимоги*. Учитель повинен урахувати психологічні особливості учнів, їх реальні навчальні можливості, стимулювати позитивне ставлення учнів до навчально-пізнавальної діяльності, формувати позитивну мотивацію. Важливою є й налаштованість учителя на проведення заняття, що потребує зібраності, уважності, самоконтролю, самовладання, контакту з класом тощо.

4. *Гігієнічні вимоги* спрямовані на забезпечення на уроці умов, що не зашкоджують здоров'ю учнів. Вони пов'язані не тільки з дотриманням режиму провітрювання, норм освітлення, розміру і розміщення парт, а й створенням позитивного мікроклімату в класі. Так, перш за все школярів можна попередити,

якщо уникати одноманітності в навчальній роботі, монотонного викладу, репродуктивної діяльності та ін.

5. *Дотримання правил з техніки безпеки* учнями і вчителем є необхідним елементом процесу навчання, їх перелік передбачений вимогами до оформлення й обладнання навчального кабінету. Виконання вимог щодо поведінки учнів у класі регламентується інструкцією з техніки безпеки, про ознайомлення з якою вони засвідчують у відповідному журналі.

6. *Вимоги до організації домашнього завдання.* Домашня навчальна робота – це форма організації самостійного індивідуального вивчення школярами навчального матеріалу в позаурочний час. Метою домашніх завдань може бути і закріплення знань, набутих на уроці, і їх узагальнення, і систематизація; оформлення результатів засвоєння (у вигляді таблиць, малюнків); самостійне засвоєння певних питань програми; застосування отриманих знань при розв'язанні задач; виконання творчих робіт; надолуження прогалин у знаннях, підготовка до наступного уроку. Різноманітність підходів до визначення можливої мети домашніх завдань і шляхи реалізації кожної із зазначених цілей дають підстави для усвідомлення значення домашньої роботи для учнів, що полягає у сприянні розвитку їх самостійності, вихованні відповідальності, розвитку навичок навчальної праці, привчанні до самоконтролю, вихованні волі, індивідуалізації навчальної роботи учнів.

Нестандартні уроки. На небезпечну тенденцію зниження інтересу учнів до занять, яка з'явилась у нашій школі ще в середині 70-х років, масова практика відреагувала нестандартними уроками, головною метою яких є пробудження й утримання інтересу школярів до навчальної праці.

Нестандартний урок – це імпровізоване навчальне заняття, що має нетрадиційну структуру. Назви уроків дають деяке уявлення про цілі, завдання, методику проведення таких занять. Найпоширенішими типами нетрадиційних уроків є: уроки-прес-конференції, уроки-аукціони, уроки-ділові ігри, уроки-занурення, уроки-змагання; уроки типу КВК, уроки-консультації, комп'ютерні уроки, театралізовані уроки, уроки з груповими формами роботи, уроки взаємного

навчання учнів, уроки творчості, уроки, які ведуть учні, уроки-заліки, уроки-сумніви, уроки-творчі звіти, уроки-формули, уроки-конкурси, уроки-фантазії, уроки-«суди», уроки пошуку істини, уроки-концерти, уроки-діалоги, уроки-рольові ігри, уроки-екскурсії, інтегральні уроки тощо.

Нестандартні уроки більше подобаються учням, ніж буденні навчальні заняття. У них не звичайні задум, організація, методика проведення. Тому багато педагогів бачать у них прогрес педагогічної думки, правильний крок у напрямку демократизації школи. З іншого боку – перетворювати нестандартні уроки в головну форму роботи, вводити їх у систему недоцільно через відсутність серйозної пізнавальної праці, невисокої результативності, значної втрати часу.

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Розкрити поняття про класно-урочну систему.
2. Охарактеризуйте типи уроків та їх структуру.
3. Сформулюйте вимоги до сучасного уроку.

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

З-поміж названих відповідей виберіть одну правильну й обґрунтуйте її (усно):

1. Метою уроку вивчення нового матеріалу є:
  - а) формування умінь і навичок;
  - б) оволодіння учнями новим матеріалом;
  - в) встановлення рівня оволодіння учнями теоретичними знаннями;
  - г) повторення і закріплення раніше засвоєних знань.
2. Для уроку засвоєння нових знань характерні такі етапи:
  - а) сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу;
  - б) формування навчальних умінь;
  - в) відтворення та узагальнення понять;
  - г) самостійне виконання учнями завдань під контролем вчителя.
3. Оберіть тип уроку за класифікацією В.А. Оніщука:
  - а) урок удосконалення знань, умінь і навичок;

- б) урок осмислення зв'язків і залежностей;
- в) урок застосування знань, умінь і навичок;
- г) нестандартний урок.

4. До особливостей класно-урочної системи навчання відноситься:

- а) диференціація навчання за здібностями учнів;
- б) взаємне навчання учнів;
- в) орієнтація в процесі навчання на середнього учня;
- г) постійний склад учнів.

5. Урок – це

- а) форма навчання, коли вчитель проводить заняття в класній кімнаті з постійною кількістю учнів, які мають майже однаковий рівень фізичного та розумового розвитку, за розкладом і регламентом;
- б) цілісний, логічно завершений, обмежений у часі, регламентований обсягом навчального матеріалу основний елемент педагогічного процесу, який забезпечує активну і планомірну навчально-пізнавальну діяльність постійної групи учнів певного віку і рівня підготовки, спрямовану на розв'язання поставлених навчально-виховних завдань;
- в) основна форма навчання, для якої характерна постійна кількість учнів, наявність класної кімнати, навчальних посібників, наочності, взаємозв'язок навчання з вихованням, теоретичних знань з практикою;
- г) така форма навчання, для якої характерна ведуча роль вчителя, сталий розклад, індивідуальний підхід до учнів, перевірка завдань.

6. Структура уроку залежить від ...

- а) творчого характеру роботи вчителя з конкретним класом;
- б) методів, засобів навчання;
- в) основної дидактичної мети;
- г) місця уроку в загальній системі уроків.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

Порівняти структури різних типів уроків (за вибором групи). Розробити зміст мотиваційних етапів вибраних типів уроків.

IV. Творче завдання.

1. Запропонувати шляхи уникнення того, щоб повторення змісту навчального матеріалу не стало «мачухою» учіння (за В.О. Сухомлинським).
2. Вільний час учня народжується на уроці (за В.О. Сухомлинським). Поясніть, що мав на увазі видатний педагог?

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

1. При перевірці виконання домашніх завдань, часто виникає така ситуація: як тільки учень починає відповідати, всі інші учні займаються своїми справами, у будь-якому випадку, над відповіддю думає тільки той, хто очікує наступного виклику. Як досягнути того, щоб під час перевірки домашніх завдань над поставленими запитаннями – завданнями думали всі учні, і щоб учитель мав можливість перевірити роботу всіх школярів?
2. Як досягнути того, щоб під час проведення уроків учні були уважними?
3. У діяльності багатьох учителів часто зустрічається така ситуація: на попередньому уроці всі учні добре зрозуміли правило (визначення, закон, формулу, теорему), добре відповідали, наводили приклади, а на наступному – більшість з них відтворює вивчене невпевнено, нечітко, з помилками, а дехто навіть забуває зміст матеріалу попереднього уроку. Виявляється, що при виконанні домашнього завдання, багато учнів зустрічалися з великими труднощами. У чому причини цього суперечливого явища? Які шляхи розв'язання даної проблеми (за В. Сухомлинським)?
4. Чому при перевірці виконання домашнього завдання треба уникати запитань, які передбачають цілком точне відтворення учнями того, що викладав учитель, чи того, що зафіксовано в підручнику? Наведіть приклади трансформації таких контрольних запитань (за фахом).

Практичне заняття №15. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ НАВЧАННЯ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Мета:засвоєння студентами поняття про загальні та спеціальні форми організації навчання, історію розвитку організаційних форм; усвідомлення

особливостей та методики організації і проведення різних форм навчальної діяльності.

Опорні поняття: форма навчання, допоміжні форми навчання: семінар, практикум, консультація, конференція, гурток, факультатив, екскурсія, індивідуальна, групова, фронтальна форми навчання, домашня самостійна робота учнів.

План:

1. Поняття про форми організації навчання: співвідношення між формами організації навчання і методами навчання.

2. Історичний розвиток організаційних форм навчальної роботи.

3. Загальні форми організації навчання: індивідуальна, парна, групова та фронтальна.

4. Особливості методики організації та проведення екскурсій, факультативів, семінарів, практикумів, гуртків, консультацій, домашньої навчальної роботи тощо.

Література:

1. Бондар В. І. Дидактика: Підруч. для студ. пед. вузів / В. І. Бондар.– К.: Либідь, 2005.– 263 с.
2. Кузьмінський А. І. Педагогіка: Підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко – 3-тє вид., випр. – К.: Знання - Прес, 2008. – 447 с.
3. Малафіїк І. В. Дидактика: Навчальний посібник / І. В. Малафіїк. – К.: Кондор, 2005. – 398с.
4. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник [5-те видання, доповнене і перероблене] / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.
5. Педагогіка: Навч. посібник / [В.М.Галузяк, М.І.Сметанський, В.І.Шахов]. – Вінниця: РВВ ВАТ «Вінолбдрукарня», 2000. – 200 с.
6. Підласий І. П. Педагогіка: Новий курс: [Підручник для студ. вищ. навч. закладів] / І.П. Підласий: В 2 кн. - М.: Гуманіст. вид. Центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 1: Загальні основи. Процес навчання. - 469 - 507 с.

7. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с.

Теоретичний блок:

Організація навчальної діяльності учнів на уроці. На уроках різних типів учитель використовує фронтальну, індивідуальну і групову форми навчальної роботи.

Фронтальною формою організації навчальної діяльності учнів називають такий вид діяльності на уроці, коли всі учні класу під безпосереднім керівництвом учителя виконують спільне завдання. При цьому педагог проводить роботу зі всім класом в єдиному темпі. У процесі розповіді, пояснення, показу тощо він прагне одночасно впливати на всіх присутніх. Уміння тримати у полі зору клас, бачити роботу кожного школяра, створювати атмосферу творчої колективної праці, стимулювати активність учнів – є важливими умовами ефективності цієї форми організації навчання. Найчастіше її використовують на етапі первинного засвоєння нового матеріалу. За умов проблемного, інформаційного і пояснювально-ілюстративного викладу, який супроводжується творчими завданнями різної складності, ця форма дозволяє залучити до активної навчально-пізнавальної діяльності всіх учнів. Суттєвим недоліком фронтальної форми навчальної роботи є те, що вона за своєю природою зорієнтована на середніх учнів. На абстрактного середнього учня, розраховані обсяг і рівень складності матеріалу, темп роботи. Учні з низькими навчальними можливостями за таких умов не спроможні одержати знання: вони потребують більшої уваги від учителя, і більше часу на виконання завдань. Якщо ж знизити темп, то це негативно позначиться на сильних учнях. Останніх задовольняє не збільшення кількості завдань, з їх творчий характер, ускладнення змісту. Тому для максимальної ефективності навчальної діяльності учнів на уроці поряд з цією формою використовуються інші форми організації навчальної роботи.

Індивідуальна форма організації роботи учнів на уроці передбачає самостійне виконання учнем однакових для всього класу завдань без контакту з іншими учнями, але в єдиному для всіх темпі. За індивідуальної форми організації

роботи учень виконує вправу, розв'язує задачу, проводить дослід, пише твір, реферат, доповідь тощо. Індивідуальним завданням може бути робота з підручником, довідником, словником, картою тощо. Широко практикується індивідуальна робота в програмованому навчанні. Індивідуальна форма роботи використовується на всіх етапах уроку, для вирішення різних дидактичних завдань: засвоєння нових знань та їх закріплення; формування та закріплення умінь і навичок, для повторення й узагальнення пройденого матеріалу. Вона переважає у виконанні домашніх робіт, самостійних і контрольних завдань у класі. Переваги цієї форми організації навчальної роботи в тому, що вона дозволяє кожному учневі поглиблювати і закріплювати знання, виробляти необхідні вміння, навички, досвід пізнавальної творчої діяльності. Проте ця форма організації має і недолік: учень ізольовано сприймає, осмислює і засвоює навчальний матеріал, його зусилля майже не узгоджуються із зусиллями інших, а результат цих зусиль, його оцінка стосуються і цікавлять лише учня та вчителя. Цей недолік компенсує групова форма діяльності учнів.

Групова форма організації навчальної діяльності передбачає створення невеликих за складом груп у межах одного класу. Вирішення конкретних навчальних завдань здійснюється завдяки спільним зусиллям членів групи. Групи можуть бути стабільними чи тимчасовими, однорідними чи різнорідними. Найбільш ефективними, як свідчать дослідження є групи чисельністю 4-5 учнів, які мають різну успішність.

Допоміжні форми навчання. До *допоміжних форм* організації навчальної роботи належать різноманітні заняття, які доповнюють і розвивають класно-урочну діяльність учнів. З-поміж них виділяють: семінари, практикуми, консультації, конференції, гуртки, факультативні заняття, навчальні екскурсії, домашню самостійну роботу учнів та інші форми. Слід зауважити, що таке визначення є дещо умовним; за сьогоденної різноманітності навчальних закладів і плюралізму форм деякі з них, як уже зазначалося, перейшли до розряду нестандартних уроків, інші, наприклад, семінари, екскурсії, факультативи,

домашня самостійна робота, можуть на певний час ставати основними формами організації навчальної роботи,

Традиційно до допоміжних форм навчальної роботи відносять семінари. Ціль і специфіка *семінарів* у тому, щоб активізувати самостійну роботу учнів над навчальною і додатковою літературою і тим самим спонукати їх до глибшого осмислення і розширення знань з теми, яка вивчається. Проводяться семінари здебільшого в старших класах, а підготовка містить визначення основних питань і літератури для самостійної роботи. Після цього проводиться сам семінар, у ході якого учні детально обговорюють поставлені питання, використовуючи при цьому як матеріал підручника, так і відомості з інших джерел, уточнюючи, поглиблюючи і розширюючи свої знання. Учитель заохочує при цьому пошуки нових підходів до осмислення теми, оригінальні задумки, нестандартні судження.

Свою специфіку мають і *екскурсії*. Навчальні екскурсії плануються як з окремих предметів, так і комплексні, за тематикою, декількох споріднених дисциплін. У плані екскурсії обов'язково вказується тема, мета, об'єкт, порядок ознайомлення з ним (методика), організація пізнавальної діяльності учнів, засоби, необхідні для виконання завдань, підбиття підсумків екскурсії. Кожна екскурсія має такі способи ознайомлення учнів з об'єктом, як роз'яснення, бесіда, наочний показ самостійна робота за планом: спостереження, складання відповідних схем, діаграм, малюнків, збір наочно-ілюстративного матеріалу та ін. На прикінцевому етапі учні аналізують і систематизують зібраний матеріал, створюють колекції, виготовляють схеми, влаштовують виставки, готують доповіді, реферати тощо. З теми екскурсії учитель проводить підсумкову бесіду, в ході якої робить узагальнені висновки, оцінює знання, здобуті учнями під час екскурсії, рекомендує прочитати додаткову літературу, яка допоможе учням глибше осмислити ті чи інші питання.

До числа основних і стабільних видів позашкільних занять належить *домашня самостійна робота учнів*. Вона розглядається як складова частина процесу навчання. Головною метою її є: розширення і поглиблення знань, умінь, одержаних на уроках; попередження їх забування; розвиток індивідуальних

нахилів, талантів та здібностей учнів. Домашня самостійна робота учнів у сучасній школі виконує такі функції:

- закріплення знань, умінь, одержаних на уроках;
- розширення і поглиблення навчального матеріалу, який вивчався в класі;
- формування умінь і навичок самостійного виконання вправ;
- розвиток самостійного мислення шляхом виконання Індивідуальних завдань в обсязі, який виходить за межі програмного матеріалу, але відповідає можливостям учня;
- виконання індивідуальних завдань: спостережень, дослідів, навчальних посібників (гербаріїв, природних зразків, газетних і журнальних вирізок, статистичних даних і под.) для вивчення нових тем на уроках.

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Охарактеризуйте основні форми організації навчання, що мали місце в історії розвитку школи.
2. Чим зумовлено використання в сучасній школі спеціальних (додаткових) форм організації навчання?
3. Охарактеризуйте особливості факультативних занять.
4. Охарактеризуйте особливості навчальних екскурсій.

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

З-поміж названих відповідей виберіть одну правильну й обґрунтуйте її (усно):

1. Форма організації навчання – це:
  - а) зовнішній вияв узгоджено діяльності вчителя та учнів, яка здійснюється у певному режимі та згідно з регламентом;
  - б) спосіб взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів;
  - в) урок, екскурсія, домашня самостійна робота;
  - г) зовнішній вияв узгоджено діяльності вчителя та учнів.
2. Виберіть варіант відповіді в якому зазначені загальні форми організації навчання:

- а) словесні, наочні, практичні;
- б) урок, екскурсія, домашня робота, семінар, екзамен, залік, факультатив, заняття гуртка, практикум;
- в) белл-ланкастерська форма навчання, Дальтон-план, план Трампа;
- г) індивідуальна, групова, колективна.

3. Для якої форми організації навчання характерні такі види діяльності: учитель визначає індивідуальні завдання для кожного учня, кожен вихованець самостійно працює над його виконанням, звітує перед вчителем про якість виконання, отримує певну кількість залікових балів і наступне завдання?

- а) для белл-ланкастерської системи;
- б) для Дальтон-плану;
- в) для плану Трампа;
- г) для домашньої роботи.

4. Яке поняття визначають як форму організації самостійної пізнавальної діяльності учнів з метою поглибленого вивчення окремих тем, проблем, яка проводиться з повним складом учнів класу?

- а) семінар;
- б) урок;
- в) практикум;
- г) домашня самостійна робота.

5. Домашня самостійна робота учнів - це:

- а) форма організації самостійного, індивідуального вивчення школярами навчального матеріалу в позаурочний час;
- б) метод самостійного виконання учнями навчальних завдань за межами уроку;
- в) організація виконання учнями завдань за відсутності безпосереднього керівництва з боку вчителя;
- г) форма освітньо-виховної роботи з учнями, що передбачає озброєння учнів раціональними методами самостійної роботи вдома.

6. Назвіть основні типи уроків за дидактичною метою:

- а) заучування напам'ять, комбінований урок, екскурсія, індивідуальна робота з учнями, формування понять та умінь, демонстраційний тип уроку;
- б) урок-індивідуальна робота, урок-лекція, урок формування умінь і навичок, урок ілюстрації навчального матеріалу, урок контролю знань, урок-диспут;
- в) урок узагальнення і систематизації, урок засвоєння нових знань, урок формування умінь і навичок, урок застосування знань на практиці, урок контролю і корекції, комбінований урок;
- г) урок-пояснення, урок-екскурсія, робота на навчальних ділянках, урок перевірки знань, проблемний урок, нетрадиційний урок, урок з комп'ютерною підтримкою, урок-лабораторна робота.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

Проаналізуйте рекомендації щодо організації навчальної діяльності на уроці, які розкриті у книзі Я.А. Коменського «Велика дидактика».

IV. Творче завдання.

Опишіть досвід організації пізнавальної діяльності учнів одного із вчителів, уроки якого під час педагогічної практики вам найбільше сподобались.

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

Сформулюйте правила побудови самоаналізу уроку.

Змістовий модуль 4. ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Практичне заняття №16. ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА ЯНА АМОСА КОМЕНСЬКОГО

Мета: познайомити студентів з життям і педагогічною спадщиною Я.А. Коменського, сформувати їх знання принципів природовідповідності виховання як методологічної основи педагогічної теорії великого дидакта: розвивати аналітичне мислення майбутніх учителів

Опорні поняття: «Велика дидактика», вікова періодизація, зміст освіти, принцип природовідповідності.

План:

1. Життя, педагогічна діяльність і світогляд Я.А.Коменського.
2. Загальна характеристика «Великої дидактики» як теоретичного обґрунтування педагогіки нового часу.
3. Принцип природовідповідності виховання як методологічна основа педагогічної теорії Я.А.Коменського.
4. Характеристика вікової періодизації, системи шкіл та змісту шкільної освіти, розроблених Я.А.Коменським.

Література:

1. Коменський Я.А. Велика дидактика/ Ян Амос Коменський // Избранные педагогические произведения в 2-х т. Т.1.– М., 1982.– С. 242-477 (Розділи V, IX, XII, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXIII, XXVI, XXVII-XXXI).
2. Коменський Я.А. Закони добре організованої школи / Ян Амос Коменський // Там само. - Т. 2.– М., 1982.– С. 133-164.
3. Коменський Я.А. Видимий світ у малюнках / Ян Амос Коменський // Там само. – Т. 2.– М., 1982.– С. 234-285.
4. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва / В. Кравець. – Тернопіль, 1996. – С. 122-178.
5. Мешко О. Короткий виклад курсу «Історія зарубіжної школи і педагогіки» / Мешко О., Янкович О., Мешко Г. – Тернопіль, 1998. – С. 26-36.
6. Мешко О. Історія педагогіки: тестові завдання / Мешко О., Мешко Г. – Тернопіль, 2001. – С. 23-29, 120-135.
7. Коменський Я.А. Материнська школа/ Ян Амос Коменський // Избранные педагогические произведения в 2-х т. Т.1. – М., 1982. – С. 201-241.
8. Коменський Я.А. Пансофічна школа/ Ян Амос Коменський // Там само. – Т. 2. – С. 44-98.
9. Ян Амос Коменський / Ян Амос Коменський //Мандрівець. – 1994. – №2. – С. 47-50.

Теоретичний блок.

Для вивчення теми студентам пропонується познайомитись з теоретичними матеріалами підручника М.В. Левківського стор. 61-68. [Левківський М.

В.Історія педагогіки: Підручник / М.В. Левківський. – Київ, Центр навчальної літератури, 2003. - 360с.]

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Якою була соціально-політична епоха, в якій жив Я.А.Коменський?
2. У яких країнах побував Я.А.Коменському? Чому?
3. Назвіть риси світогляду Я.А. Коменського. Які чинники впливали на їх формування? Які причини двоїстості світогляду Коменського?
4. Що таке «сенсуалізм» і як він вплинув на педагогічні погляди Я.А. Коменського?
5. У чому полягає глибокий гуманізм педагогіки Я.А. Коменського?
6. Які Ви знаєте педагогічні твори, написані Я.А.Коменським?
7. Які важливі педагогічні проблеми піднімає Я.А.Коменський у «Великій дидактиці»?
8. У чому історико-педагогічна цінність «Великої дидактики»Я.А. Коменського?
9. Як трактував Я.А.Коменський сутність принципу природовідповідності виховання? У чому полягають його заслуги щодо розробки цього принципу?
10. Які нові й важливі педагогічні ідеї висунув Я.А. Коменський при розробці вікової періодизації дітей, системи шкіл і змісту освіти?
11. У чому полягають загальна мета і завдання виховання, що їх висунув Я.А. Коменський? Як він їх обґрунтував?
12. У чому полягає обґрунтування Я.А. Коменським класно-урочної системи навчання? Оцініть цю систему з позицій сучасності.
13. Чому принцип наочності Я.А. Коменський називав головним? Як він співвідноситься із сформульованим педагогом «золотим правилом» дидактики»? Як він обґрунтував цей принцип і в чому полягало новаторство Коменського у даному відношенні?
14. Чому підручник Я.А.Коменського «Видимий світ у малюнках» називають родоначальником підручників для початкової школи? Дайте загальну оцінку цій навчальній книзі.

15. У чому полягає новаторство Я.А. Коменського при написанні підручника «Відкриті двері до мов усіх наук»? Дайте йому характеристику.
16. Які чотири кардинальні моральні риси пропонує виховувати у дітей Я.А. Коменський?

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

З-поміж названих відповідей виберіть одну правильну й обґрунтуйте її (усно):

1. Я.А. Коменський перший з педагогів обґрунтував принцип:
  - а) зв'язку навчання з життям;
  - б) культуровідповідності;
  - в) природовідповідності;
  - г) поваги до дитини.
2. Я.А. Коменський народився:
  - а) 19 лютого 1824 р. у м. Тулі у небагатій дворянській сім'ї;
  - б) 28 березня 1592 р. у м. Нівниця в Моравії у сім'ї мірошника, члена протестантської общини Чеських братів;
  - в) 3 грудня 1722 р. в с. Чорнухах Лубенського полку на Полтавщині, в сім'ї малоземельного козака;
  - г) 9 березня 1814 р. у селі Моринці Київської губернії, в родині селянина-кріпака.
3. Форма навчання Я.А. Коменського, яка є неперевершеною до сьогодні:
  - а) праця;
  - б) урок;
  - в) екскурсія;
  - г) гра.
4. Поняття «золоте правило дидактики» Я.А. Коменського – це принцип:
  - а) систематичності;
  - б) доступності;
  - в) послідовності;
  - г) наочності.

5. Школа без дисципліни, за Я.А. Коменським, однаково, що:

- а) робота без радощів;
- б) млин без води;
- в) корабель без парусу;
- г) дитина без матері.

6. Я.А. Коменський порівнював вчителя з:

- а) сонцем;
- б) місяцем;
- в) вогнем;
- г) водою.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

1. Як Я.А. Коменський розуміє шкільну дисципліну і які він до неї ставить вимоги?
2. Які основні засоби морального виховання та шкільної дисципліни називає Я.А. Коменський?
3. Як оцінював Я.А. Коменський педагогічну професію і які вимоги він ставив до професійної підготовки вчителя?
4. У філософських системах Стародавньої Греції, працях М. Квінтіліана, Ф. Рабле, Т.Мора, Т.Кампанелли, М.Монтеня та ін. висловлюються оригінальні педагогічні ідеї. Чому ж вважається, що саме Я.А. Коменський є основоположником педагогічної науки?

IV. Творчі завдання.

1. У творах Я.А. Коменського знаходять глибоке відображення елементи матеріалізму, гуманізму і демократизму. Разом з тим, педагог рішуче засуджував твори філософів античного світу: Платона, Аристотеля та ін., наполягав на усуненні їх зі школи. Як Ви поясните таку позицію педагога?
2. Які ідеї Я.А. Коменського Ви використаєте у своїй майбутній роботі, а які відкинете? Чому?
3. Добре відомо, що освіта – велике благо, вона сприяє духовному і матеріальному прогресові суспільства, розвитку моральності особистості. У зв'язку з

цим спробуйте пояснити твердження Я.А. Коменського про те, що освічена людина без моральності небезпечніша неосвіченої, але моральної людини. У чому, на Ваш погляд, педагогічний смисл висловлювання Я.А. Коменського: «Вченість без доброчесності все одно, що золоте кільце в носі у свині»?

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

1. З розділу XVI «Великої дидактики» законспекуйте будь-які три «основоположення». На їх основі проаналізуйте, як Я.А. Коменський обґрунтував і застосував у своїй педагогічній теорії принцип природовідповідності виховання.
2. У розділі XIX «Великої дидактики» знайдіть і выпишіть думки Я.А. Коменського, що стосуються розробки ним класно-урочної системи. На основі цих та інших думок Я.А. Коменського розкрийте основні положення класно-урочної системи, яку він обґрунтував.
3. Знайдіть у розділі XX «Великої дидактики» і выпишіть основні положення, які використав Я.А. Коменський в обґрунтуванні принципу наочності.
4. Выпишіть з розділів XVII-XX «Великої дидактики» найбільш цінні, на Ваш погляд, дидактичні правила та прийоми, що забезпечують легкість, ґрунтовність і швидкість навчання, а також проаналізуйте їх.
5. Складіть розгорнуту анотацію на книгу Я.А.Коменського «Видимий світ у малюнках».
6. Складіть тези праці Я.А. Коменського «Закони добре організованої школи».

Практичне заняття №17. ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА А.С. МАКАРЕНКА

Мета: розкрити студентам основні педагогічні ідеї у спадщині А.С. Макаренка, показати теоретичне і практичне значення творів видатного педагога для сучасного суспільства.

Опорні поняття: колектив, покарання, заохочення, вправи, вимога, закони розвитку колективу, продуктивна праця, трудове виховання, «педагогіка колективної дії», «педагогіка індивідуальної дії», принцип паралельної дії,

принцип перспективних ліній, життєва потреба, принцип завтрашньої радості, «метод вибуху», дитяче самоврядування, естетизація життєдіяльності, метод довіри, громадська думка колективу.

План:

1. Вчення про колектив як інструмент всебічного розвитку особистості.
2. А.С. Макаренко про формування свідомої дисципліни.
3. Трудове виховання та проблема поєднання навчання з продуктивною працею.
4. Питання педагогічної майстерності у спадщині А.С. Макаренка.
5. Проблеми сімейного виховання дітей у творах А.С. Макаренка.
6. Суперечності у педагогічних поглядах А.С. Макаренка. Неоднозначність сучасних наукових поглядів на спадщину А.С. Макаренка.

Література:

1. Макаренко А. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду / А.С. Макаренко // Твори в 7 т., т. 5. – К., 1954. – С. 209-231.
2. Макаренко А. Лекції про виховання дітей (Загальні умови сімейного виховання. Про батьківський авторитет) // Твори в 7 т., т. 4. – К., 1954. – С. 335-420.
3. Макаренко А. Методика організації виховного процесу / А.С. Макаренко // Макаренко А. Методика виховної роботи. – К.: Рад. шк., 1990. – С. 29-138.
4. Макаренко А. Педагоги знизують плечима / А.С. Макаренко // Педагогические сочинения в 8 т., т. 1. – М., 1983. – С. 136-144.
5. Макаренко А. Проблеми шкільного радянського виховання (Лекції) // Макаренко А. Методика виховної роботи. – К.: Рад. шк., 1990. – С. 139-205.
6. Кравець В. Історія української школи і педагогіки. Навч. пос. / В. Кравець. – Тернопіль, 1994. С. 302-322.
7. Мешко О. Короткий виклад курсу «Історія зарубіжної школи і педагогіки» / Мешко О., Янкович О., Мешко Г. – Тернопіль, 1998. – С. 77-84.
8. Мешко О. Історія педагогіки: тестові завдання / Мешко О., Мешко Г. – Тернопіль, 2001. – С. 120-135.

9. Макаренко А. О воспитании / Сост. В.Хелемендик. – М., 1990. – 415 с.
10. Макаренко Віталій. Мій брат Антон Семенович / Віталій Макаренко // Рідна школа. – 1991. - №4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12.
11. Козлов И. Педагогический опыт А.С.Макаренко / И. Козлов. –М., 1987. – 159 с.
12. Моргун В. Школа-господарство А.С.Макаренка: ступінь чи вершина освіти? / В. Моргун // Директор школи. – 2000. - №1. – С.8-9.
13. Ярмаченко М. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С.Макаренко / М. Ярмаченко. – К., 1989. – 191 с.
14. Ярмаченко М. Сучасність педагогічної спадщини А.С.Макаренка/ М. Ярмаченко. – К.: Знання, 1988. – 48 с.

Теоретичний блок.

Для вивчення теми студентам пропонується познайомитись з теоретичними матеріалами підручника М.В. Левківського стор. 269-277. [Левківський М. В. Історія педагогіки: Підручник / М.В. Левківський. – Київ, Центр навчальної літератури, 2003. - 360с.]

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. Які основні етапи практичної діяльності А.С. Макаренка у галузі виховання молоді?
2. У чому полягає програма людської особи, складена А.С. Макаренко для конкретизації мети виховання?
3. На які суттєві ознаки колективу вказує А.С. Макаренко?
4. Які стадії у розвитку колективу виділяє А.С. Макаренко?
5. Яке було ставлення А.Макаренка до створення шкіл-гігантів? Чому?
6. Яку роль виконували первинні загони у структурі колективу А.Макаренка?
7. Які традиції створював і використовував для цементування колективу А.С. Макаренко?
8. У чому полягає сутність закону паралельної педагогічної дії?
9. Як А.С. Макаренко сформулював закон руху колективу?

10. Яке значення надавав А.С. Макаренко перспективі у житті дитячого колективу? Назвіть приклади постановки Макаренко перспективних завдань перед колективом.
11. Які ознаки стилю і тону колективу обґрунтував А.С. Макаренко?
12. Як А.С. Макаренко організував зв'язки між молодшими й старшими вихованцями у колективі?
13. У чому полягала робота А.С. Макаренка по формуванню взаємин між вихованцями у колективі? Яку систему взаємовідносин у колективі створював А.С. Макаренко?
14. Що А.С. Макаренко розумів під дисципліною? Як він пояснював сутність свідомої дисципліни?
15. Які вимоги до дисципліни ставив А.С. Макаренко?
16. Які методи і засоби формування свідомої дисципліни у колективі запропонував А.С. Макаренко?
17. Яку роль у формуванні дисципліни А.С. Макаренко відводив педагогічній вимозі? Які педагогічні умови постановки вимоги він накреслив?
18. Яку систему заохочень і покарань створив у своїх закладах А.С. Макаренко?
19. На дотримання яких педагогічних вимог, що забезпечували б виховний вплив заохочень і покарань, вказував А.С. Макаренко?
20. Які моральні якості хотів бачити у своїх вихованців А.С. Макаренко?
21. Який критерій визначення вихованості людини висував А.С. Макаренко?
22. Яким був порядок присвоєння звання комунара у комуні ім. Дзержинського? Розкрийте його виховне значення.
23. Які вимоги ставив А.С. Макаренко до дитячої праці?
24. За яких умов, на думку А.Макаренка, праця стає нейтральним процесом у вихованні?
25. Які вимоги ставив А.С. Макаренко до педагогічного колективу?

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

1. Який з принципів виховання є визначальним у педагогічній системі А.С.Макаренка?

- а) народність;
  - б) природовідповідність;
  - в) паралельної дії;
  - г) активності і діяльності.
2. Найменша керована «одиниця» дитячого співтовариства удосвіді А.С. Макаренка:
- а) гомогенна група;
  - б) різновіковий загін;
  - в) асоціація;
  - г) учнівське зібрання.
3. Яку форму навчання вихованців використовував А.С.Макаренко у керованих ним закладах?
- а) комплексну;
  - б) класно-урочну;
  - в) дальтон-план;
  - г) бел-ланкастерську.
4. Який вид трудової діяльності був визначальним у комуні ім. Дзержинського?
- а) виробнича праця;
  - б) суспільно-корисна праця;
  - в) самообслуговування;
  - г) ручна праця.
5. В якому з творів А.С.Макаренко розкриває засади родинного виховання:
- а) «Батьківська педагогіка»;
  - б) «Книга для батьків»;
  - в) «Материнська школа»;
  - г) «Лекції про виховання дітей».
6. Як називав А.С. Макаренко виховний вплив на окрему особистість через середовище первинного колективу, коли всі його члени перебували у постійному діловому, товариському і побутовому спілкуванні?
- а) «педагогіка паралельної дії»;

- б) «педагогіка індивідуальної дії»
- в) «педагогіка колективної дії»;
- г) «педагогіка розвитку колективу».

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

1. Прокоментуйте висловлювання А.С. Макаренка: «Якби хто-небудь запитав, як би я міг у короткій формулі визначити сутність мого педагогічного досвіду, я б відповів, що якомога більше вимоги до людини і якомога більше поваги до неї».
2. Як ви ставитесь до сучасних поглядів та оцінки педагогічної спадщини А.С. Макаренка?
3. А.С. Макаренко обстоював виховання у праці і для праці. Як ви це розумієте?
4. Назвіть приклади вдалого використання А.С. Макаренко методу «вибуху». На основі чого ви вважаєте ці впливи «вибухом»? У чому полягає обґрунтування А.С. Макаренко сутності цього методу?

IV. Творчі завдання.

1. Чи втратила актуальність педагогічна система А.С. Макаренка в сучасних умовах? Які положення із розробленого А.С. Макаренко вчення про колектив, на вашу думку, можна використовувати сьогодні, а які з них вже застаріли? Які з них ви зможете чи хотіли б застосувати у своїй педагогічній роботі?
2. Які аргументи “за” і “проти” ви можете назвати щодо вирішення А.С. Макаренко питання про взаємовідносини окремої особи і колективу? Які є суперечності у його поглядах на виховання особистості і колективу?
3. Чи придатна виховна система А.С. Макаренка для використання у «нормальній школі», адже ми знаємо, що він працював з неповнолітніми правопорушниками?
4. Чому А.С. Макаренко розглядає дисципліну як результат виховання? Що саме у його вченні про дисципліну піддавалося критиці, і які аргументи на захист своєї системи з цього приводу називає А.С. Макаренко? Сформулюйте ваше особисте ставлення до методів, які використовував А.С. Макаренко для досягнення дисципліни?

5. А.С. Макаренко обстоював тезу про виховання у колективі, через колектив і для колективу. Проаналізуйте її з позицій сьогодення і визначте її позитивні і негативні, на ваш погляд, сторони.

V. Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Складіть тези лекції А.Макаренка «Методи виховання».
2. З лекції А.Макаренка «Дисципліна, режим, покарання та заохочення» випишіть основні положення його вчення про дисципліну. Проаналізуйте позитивні і негативні сторони у цьому вченні.
4. З твору «Методика організації виховного процесу» випишіть положення, які розкривають структурну побудову керованого А.С. Макаренком колективу.
5. Із творів А.С. Макаренка, які внесені до списку основної літератури, випишіть приклади педагогічного впливу на вихованців: 6-7 прикладів прямої дії, що виходять від педагога, та 6-7 прикладів, де вплив виходить від колективу. Проаналізуйте ці приклади.

Практичне заняття №18. ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА

В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Мета: ознайомити майбутніх учителів з життям і педагогічною діяльністю В.О. Сухомлинського; сприяти формуванню у них знань і глибокого розуміння гуманізму педагогічних поглядів В.О. Сухомлинського; розкрити актуальність педагогічної спадщини великого вчителя і науковця для сучасної школи.

Опорні поняття: уроки «живої думки», «школа радості», гуманна особистість, принцип взаємозалежності особистості і колективу, інтелектуальний фон класу, гармонійний розвиток особистості, всебічно розвинена особистість, моральний розвиток, народна педагогіка, передовий педагогічний досвід, радість буття, атмосфера дитячого успіху, конструювання, метод привчання до турботи.

План:

1. Життя, практична і теоретична діяльність. Поєднання ідей класичної і народної педагогіки у творчій спадщині В.Сухомлинського.

2. Розумове виховання школярів. Шляхи забезпечення “радості розумової праці”.
3. Питання морального, трудового, естетичного, фізичного виховання в теоретичній і практичній діяльності В.О. Сухомлинського.
4. Проблема дитячого колективу. Виховання колективізму у школярів.
5. В.О. Сухомлинський про самовиховання особистості.
6. Питання сімейного виховання. Ідея педагогічної школи для батьків.
7. Проблема вчителя і питання педагогічної майстерності у спадщині В.О. Сухомлинського.

Література:

1. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям //Вибрані твори у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.3. – С. 7-279.
2. Сухомлинський В. Сто порад учителеві. – К.: Рад. школа, 1988. – 304 с.
3. Сухомлинський В. Народження громадянина //Вибрані твори у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.3.
4. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.
5. Кравець В. Історія української школи і педагогіки. Навч. пос. – Тернопіль, 1994. С. 322-334.
6. Мешко О., Янкович О., Мешко Г. Короткий виклад курсу “Історія української школи і педагогіки”. – Тернопіль, 1999.– С. 86-93.
7. Мешко О., Мешко Г. Історія педагогіки: тестові завдання. – Тернопіль, 2001. – С. 114-135.
8. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину //Вибрані твори у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.2. – С. 249-334.
9. Сухомлинський В. Методика виховання колективу //Там само, т.1. – С. 588-637.
10. Сухомлинський В. О воспитании. – М.: Политиздат, 1982. – 270 с.
11. Бурковська Г. В.О.Сухомлинський про вплив дитячого колективу на особистість //Педагогіка і психологія. – 1999. - №4. – С. 142-148.

12. Василенко В. Проблема совершенствования урока в педагогическом наследии В.А.Сухомлинського. – Кировоград, 1999. – 84 с.
13. Волков Г. Парадокс Василя Сухомлинського // Педагогика. – 1993. - №5. – С. 95-99.
14. Грінченко Г., Пермінова В. В.О.Сухомлинський про педагогічну майстерність учителя // Рад. школа. – 1980. - №9. – С. 81-84.
15. Пшеврацька О. Мудрість влади педагога: Проблеми особистості педагога у психолого-педагогічній спадщині В. Сухомлинського та С.Русової. // Світло. – 1999. - №1. – С. 5-10.
16. Савченко О. Реформування змісту шкільної освіти у контексті педагогічної спадщини Василя Сухомлинського // Поч. школа. – 1999. №9. – С. 1-4.
17. Сухомлинська О. Василь Сухомлинський у зарубіжжі // Поч. школа. – 1998. - №9. – С. 5-10.
18. Цюпа І. Василь Сухомлинський: Добротворець. – К.: Рад. шк., 1985. – 216 с.

Теоретичний блок.

Для вивчення теми студентам пропонується познайомитись з теоретичними матеріалами підручника М.В. Левківського стор. 304-316. [Левківський М. В. Історія педагогіки: Підручник / М.В. Левківський. – Київ, Центр навчальної літератури, 2003. - 360с.]

Практичний блок.

I. Контрольні запитання репродуктивного характеру:

1. У чому полягає глибокий гуманізм педагогіки В.О. Сухомлинського?
2. Які основні етапи педагогічної діяльності В.О. Сухомлинського?
3. Якими нагородами відзначена невтомна праця В.О. Сухомлинського?
4. Як ставився В.О. Сухомлинський до народної педагогіки?
5. Яке місце у навчанні та вихованні учнів В.О. Сухомлинський відводив культурно-історичним традиціям рідного народу?
6. Які шляхи виховання творчої особистості рекомендує В.О. Сухомлинський?

7. Що таке «уроки живої думки», що практикувалися В.О. Сухомлинським у Павлівській школі? Дайте характеристику цьому поняттю, за В.О. Сухомлинським.
8. Як В.О. Сухомлинський ставився до практики проведення уроків з високою напругою розумової праці, коли «жодна хвилина не пропадає марно»?
9. У чому полягає поняття «інтелектуальний фон» класу, за В.О. Сухомлинським?
10. Як В.О. Сухомлинський трактував ідею перетворення освіти у важливу життєву цінність?
11. Що В.О. Сухомлинський називав єдиним джерелом вогнику допитливості, жадоби до знань учнів? У чому полягає ідея радості успіху у праці, за В.О. Сухомлинським?
12. Які вимоги В.О. Сухомлинський ставив до оцінки успішності учнів?
13. Які засоби формування культури розумової праці школярів накреслив В.О. Сухомлинський?
14. У чому полягає схема реалізації принципу наочності за В.О. Сухомлинським?
15. Які вимоги до повторення змісту навчального матеріалу ставив В.О. Сухомлинський?
16. Який прийом використовував В.О. Сухомлинський для того, щоб під час перевірки виконання домашніх завдань працювали всі учні?
17. Які шляхи боротьби із зубрінням у школі накреслював В.О. Сухомлинський?
19. Що радив робити В.О. Сухомлинський для того, щоб дитина почувала себе у школі щасливою?
20. Які «наріжні камені» побудови колективу називав В.О. Сухомлинський?
21. Як В.О. Сухомлинський пов'язував турботу про здоров'я дітей з вимогливістю до їх навчання?
22. Які види праці існували у Павлівській школі?
23. У чому полягає основне завдання естетичного виховання, за В.О. Сухомлинським?
25. Як В.О. Сухомлинський пояснював роль самодисципліни у розумовій праці?

26. Як спонукати учнів до самовиховання у праці і навчанні, за В.О. Сухомлинським?
27. У чому полягають поради В.О. Сухомлинського щодо самовиховання учнів у моральній сфері?
28. Як В.О. Сухомлинський розв'язує проблему єдності родинного і шкільного виховання?
29. Які недоліки родинного виховання називав В.О. Сухомлинський у своїх творах?
30. У чому полягала підготовка школярів до майбутнього сімейного життя у Павлівській школі?

II. Тестові завдання на розуміння теоретичного матеріалу:

1. Провідний метод навчання В.О.Сухомлинського у «Школірадості»:
  - а) бесіда;
  - б) маєвтика;
  - в) аналогія;
  - г) повторення.
2. Один з визначальних видів дитячої творчості у пізнавальній діяльності молодших школярів та молодших підлітків (у педагогічній системі В.О.Сухомлинського):
  - а) малювання;
  - б) складання казок;
  - в) спів;
  - г) гра.
3. Назва процесу організації поєднання навчальної та трудової діяльності учнів у гуртках Павлівської середньої школи:
  - а) праця;
  - б) майстрування;
  - в) дослідництво;
  - г) вироблення.
4. Генералізуюча моральна якість особистості учня (за В.О. Сухомлинським):

- а) витривалість;
  - б) працьовитість;
  - в) гуманність;
  - г) відповідальність.
5. Назва твору В.О. Сухомлинського, в якому розкриваються особливості впровадження передового педагогічного досвіду:
- а) «Сто порад вчителю»;
  - б) «Розмова з молодим директором школи»;
  - в) «Методика виховання колективу»;
  - г) «Серце віддаю дітям».
6. Яка з ідей В.О. Сухомлинського є такою, що випередила свій час?
- а) навчання шестирічок;
  - б) кабінетна система навчання;
  - в) взаємодія школи і родини;
  - г) навчання без примусу.

III. Питання для групової інтерактивної роботи:

1. Чому педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського не втратила актуальності в незалежній Українській державі?
2. Які педагогічні проблеми найбільш повно розв'язав В.Сухомлинський.
3. У праці «Сто порад учителям» В.О. Сухомлинський відзначив: «Учительська професія – людинознавство». Який смисл вкладено автором у ці слова?
4. У чому полягає ідея уроків мислення, за В.О. Сухомлинським? Як ви розумієте цю ідею і яке ваше ставлення до таких уроків? Обґрунтуйте свою позицію.
5. Порівняйте погляди на дитячий колектив В.О. Сухомлинського та А.С. Макаренка. У чому співпадають, а в чому розходяться їхні позиції у цьому питанні? У чому полягає новаторство В.О. Сухомлинського?

IV. Творчі завдання.

1. З досвіду роботи В.О. Сухомлинського запропонуйте зміст, форми і методи роботи з відстаючими учнями.
2. Чому розум дитини знаходиться «на кінчиках пальців»?

3. Законспектуйте з твору В.О. Сухомлинського «Сто порад учителеві» та проаналізуйте поради № 1, 5, 9, 16, 17, 18, 25, 30, 35, 36, 40, 41, 51, 53, 63, 64, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 99, 100.
4. У чому, на ваш погляд, джерело невмирущості ідей В.О. Сухомлинського та світової популярності їх автора? Підкріпіть свої міркування висновками із творів видатного педагога.

V.Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть тезисний план книги В.О. Сухомлинського «Серце віддаю дітям». Зробіть і запишіть у робочі зошити характеристику «Школи радості», створеної педагогом.
2. У праці В.О. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» віднайдіть застосування педагогом ідей народної педагогіки. Запишіть ці ідеї у свої робочі зошити.
3. З твору В.О. Сухомлинського «Батьківська педагогіка» выпишіть у робочі зошити найбільш цінні, на вашу думку, ідеї щодо сімейного виховання дітей.
4. Із запропонованих праць В.О. Сухомлинського выпишіть і проаналізуйте цитати, які розкривають його погляди на проблему самовдосконалення особистості.

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Філософські методології педагогіки

Ми вже знаємо, що методологічною основою педагогіки є філософія. Сьогодні одночасно співіснують різні філософські напрями, які виступають у ролі методології педагогіки: екзистенціалізм, неотомізм, неопозитивізм, прагматизм, неопрагматизм, біхевіоризм, діалектичний матеріалізм та інші.

Філософія – це наука про загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення, загальна методологія наукового пізнання.

Екзистенціалізм (від лот. *existencia* – існування). Основне поняття екзистенціалізму – існування індивідуального буття людини, заглибленої в своє «я». Зовнішній світ є таким, яким його сприймає внутрішнє «я» кожного. Об'єктивні знання і об'єктивні істини відсутні.

Неотомізм – релігійне філософське вчення, що отримало свою назву від імені католицького богослова Томи Аквінського (1225-1274). Визначні представники сучасного неотомізму – Ж. Марітен (Франція), У. Каннжгам, У. Макгакен (США), М. Казотті, М. Стефаніні (Італія) та ін.

Основні положення педагогіки неотомізму визначаються «подвійною природою» людини: людина є єдністю матерії і духовному вона одночасно – й індивід, і особистість. Як індивід, людина – матеріальна, тілесна істота, яка підкоряється всім законам природи і суспільства, а як особистість, – володіє безсмертною душею, піднімається над усім земний і підкоряється лише Богу. Наука безсила визначити цілі виховання, це може зробити лише релігія, яка знає справжню відповідь про суть людини, її життя. Головне – душа, тому виховання має будуватися на пріоритеті духовної основи.

Неопозитивізм – філософсько-педагогічний напрям, який намагається осмислити комплекс явищ, породжених науково-технічною революцією. Сучасний педагогічний неопозитивізм називають «новим гуманізмом». Найвидатнішими його представниками є П. Херс, Дж. Вільсон, Р. С. Пітере, Л. Кольберг та ін.

Прагматизм (від гр. «прагма» – справа, діло) – філософський напрям, який виник на межі XIX-XX ст. Швидкі темпи розвитку науки, техніки, промисловості підірвали основи абсолютного Ідеалізму, який вже не міг протистояти матеріалізму.

Біхевіоризм (від англ. behavior – поведінка) – психолого-педагогічна концепція технократичного виховання, яке базується на новітніх досягненнях науки про людину, використанні сучасних методів дослідження її інтересів, потреб, здібностей, факторів, що детермінують поведінку.

Діалектичний матеріалізм – філософське учіння про найзагальніші закони руху і розвитку природи, суспільства і мислення. Він зародився у 40-х роках XIX століття, широкого поширення набув у XX столітті, особливо в країнах соціалізму.

Діалектико-матеріалістична педагогіка виходить з того, що особистість є

об'єктом і суб'єктом суспільних відносин, її розвиток детермінований зовнішніми обставинами і природною організацією людини. Провідну роль у розвитку особистості відіграє виховання. Виховання є складним соціальним процесом, що має історичний і класовий характер. Особистість і діяльність людини знаходяться у єдності: особистість проявляється і формується в діяльності.

Філософський рівень методології педагогіки є сьогодні однією з найактуальніших її проблем.

2. Сучасна гуманістична методологія педагогіки

Методологія (від гр. *methodos* – шлях до чогось, спосіб пізнання, дослідження і *logos* – вчення) – наукове знання про шляхи, способи, методи наукового пізнання, дослідження.

Методологія педагогіки – це сукупність теоретичних положень про педагогічне пізнання і перетворення дійсності. Сьогодні ці теоретичні положення відображають гуманістично-орієнтовану філософію освіти, стрижневим поняттям якої є гуманізм.

Поняття «*гуманізм*» (лат. *humanus* – людський) має декілька значень: назва епохи Відродження і різних культурних рухів, ідейних течій, напрямів суспільної думки; позначення моральних якостей людини – людяності, доброти, поваги; вираження особливого ставлення до людини як найвищої цінності життя; назва практичної діяльності, спрямованої на досягнення загальнолюдських ідеалів та інші.

Як філософська система «гуманізм є системою поглядів, яка визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, вважає благо людини критерієм оцінки діяльності соціальних інститутів, а принцип рівності, справедливості, людяності бажаною нормою відносин між людьми».

Як система філософських поглядів та як напрям суспільної думки гуманізм сформувався в епоху Відродження на противагу феодально-церковній ідеології, яка стверджувала думку про нікчемність людської природи, схвалювала аскетизм і презирство до «тлінних благ» і «плотських задоволень». Гуманісти розуміли

людину як частину природи та самоцінність її особистості і вимагали повного задоволення її «земних» потреб, у тому числі й потреби реалізації притаманних їй здібностей і можливостей. До гуманізму увійшли асі вищі цінності, які виробило людство протягом тривалого і суперечливого шляху свого розвитку, що одержали назву загальнолюдських: любов до людини, свобода, справедливість, гідність людської особистості, працелюбність, досконалість, милосердя, доброта, шляхетність та інші.

Ідеї гуманізму не можуть бути виділені з релігійних, історичних чи ідеологічних посилянь. Рівень розвитку гуманістичного світогляду цілком залежить від накопиченого людського досвіду з питань реалізації транскультурних норм спільного життя: співробітництва, благочинності, чесності, терпимості до інших, дотримання закону тощо. Гуманістичні ідеї застосовуються до всіх людей і за будь-яких соціальних систем, можуть виходити за межі національних, економічних, релігійних, расових, ідеологічних відмінностей. При цьому важливим є не протиставлення цінностей гуманістичних національним, а взаємодія, що передбачає перехід від до плюралізму культурно-гуманістичних позицій, які поєднуються і доповнюють одна одну.

Гуманістичний світогляд використовує єдність цілей засобів, тобто, керуючись міркуваннями стратегічної необхідності, не можна поступатися гуманістичними принципами. Так, насилля над особистістю не може використовуватися як засіб її формування, якими б шляхетними цілями це не обґрунтовувалося. Гуманістичні цінності є фундаментальними. Вони не можуть розглядатися у соціальній структурі як щось вторинне. Все це означає, що гуманізм є окремою і глобальною філософською системою.

3. Аксіологічний підхід до вивчення педагогічних явищ

Гуманістичний світогляд як узагальнена система поглядів, переконанні, ідеалів будується навколо одного центра – людини. Людина є системоутворюючим фактором, ядром гуманістичного світогляду. Різні її ставлення до людей, суспільства, духовних цінностей, діяльності, до себе, тобто до світу в цілому, пов'язані з двома різними, хоча і взаємообумовленими,

підходами, практичним і пізнавальним. Перший підхід викликаний пристосуванням людини до явищ, що швидко змінюються у часі і просторі, а другий має на меті пізнання закономірностей дійсності, яка її оточує.

Проте, як відомо, наукове пізнання набувається не тільки через любов до істини, а й з метою задоволення соціальних потреб людини. У цьому зв'язку зміст життєдіяльності людини визначається спрямованістю активності особистості не лише до осмислення, але й до створення матеріальних і духовних цінностей, що є складовими культури людства. Роль механізму зв'язку між практичним і пізнавальним підходами виконує аксіологічний (гр. *axios* – цінний), або ціннісний підхід, що виступає своєрідним мостом між теорією і практикою.

Цінності – це не тільки предмети, явища та їх властивості, що потрібні! людям певного суспільства і окремі особистості як засоби задоволення їх потреб, а й також ідеї та спонукання у вигляді норми та ідеалу (В.П. Тугарінов)

Цінності, на думку філософів-гуманістів, не є однаково значимими для всіх. Адже у кожної людини, яка намагається пізнати навколишній світ, є своє бачення. Цінності – це перевага певних розумінь і побудованих на цій основі способів поведінки.

До цінностей суспільства належать лише ті позитивно значимі явища та їх властивості, що пов'язані із соціальним прогресом. Постійними на різних етапах розвитку людського суспільства є такі цінності як життя, здоров'я, любов, освіта, праця, творчість, краса тощо. Вони несуть у собі гуманістичний характер, тому витримали перевірку у практиці світової історії.

У центрі аксіологічного мислення знаходиться концепція взаємозалежного, взаємодіючого світу. Вона затверджує, що наш світ – це світ цілісної людини. Тому важливо навчитися бачити те спільне, що не тільки об'єднує людство, а й характеризує кожну окрему людину.

Ці положення філософії гуманізму на початку ХХ століття були підтвержені природничими науками, такими глобальними відкриттями, як теорія відносності А. Ейнштейна, кібернетична теорія Н. Вінера, принцип додатковості Н. Бора. Ці відкриття спричинили сумніви людства щодо можливостей науки

абсолютно точно передбачати хід подій, процесів і явищ. Кінцевий результат досліджень квантової теорії, що вивчає можливості природи світла, виявився залежним не від використання точних законів, а від мінливих умов, що їх диктує об'єкт дослідження. Теоретичним і дослідним шляхами було доведено, що атом як об'єкт, поводить себе не як класична частина чи хвиля, а як система, що об'єднує їхні властивості. Об'єкт набув статусу суб'єкта, що викликало необхідність перегляду загальнонаукової методології, яка керується класичними принципами пізнання об'єктів. Іншими словами, зміна способу постановки питання, перехід дослідника в середину системи спостереження привніс у науку новий погляд на основні положення і методи, які здавалися вічними.

Водночас непередбаченість, нелінійність, вірогідність і суб'єктність поведінки електронів, як частинок, зумовлені достатньо передбаченою поведінкою цілого – атома. Але і поведінка атома багато в чому визначається поведінкою його частинок. Таким чином, поняття синергія (від гр *sinergia* – співробітництво), яке розробляється наукою синергетикою, набуває принципово нового значення. Сьогодні ця наука досліджує класичну взаємодію неоднакових, складних і відкритих систем (для обміну енергією, речовинами, інформацією) які перебувають у постійному процесі саморозвитку завдяки природній здатності нових систем до самоорганізації.

4. Методи педагогічних досліджень

Методи педагогічних досліджень – це шляхи, способи пізнання педагогічної дійсності. За допомогою методів педагогіка здобуває інформацію проте чи інше явище, процес, аналізує і обробляє одержані дані, включає їх до системи відомих знань. Тому темп і рівень розвитку педагогічної теорії залежить від того, які методи дослідження вона використовує. Кінцевою метою педагогічного дослідження є виявлення закономірностей і законів. Нині педагогічні дослідження здійснюються за допомогою цілої системи різноманітних методів. До них належать:

Традиційно-педагогічні методи. Традиційними називають методи, які педагогіка дістала у спадок від дослідників, що стояли біля витоків педагогічної

науки. До складу традиційних педагогічних досліджень входять: педагогічне спостереження, дослідницька бесіда, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, першоджерел, вивчення шкільної документації, продуктів діяльності учнів.

Педагогічний експеримент (лат. Experimentum – проба, дослід). Суть експерименту як методу дослідження полягає у спеціальній організації педагогічної діяльності вчителів і учнів, вихователів і вихованців з метою перевірки й обґрунтування наперед розроблених теоретичних припущень, або гіпотез. Якщо гіпотеза знаходить своє підтвердження в педагогічній практиці, дослідник робить відповідні теоретичні узагальнення і висновки.

Педагогічні експерименти класифікують за різними ознаками: спрямованістю, об'єктами дослідження, місцем і часом проведення та ін. Залежно від поставленої експериментом мети розрізняють:

а) констатуючий експеримент, що проводиться на початку дослідження і своїм завданням має з'ясування стану справ у шкільній практиці з тієї чи іншої проблеми; б) творчо-перетворюючий, коли вчений розробляє гіпотезу, теоретичні основи, здійснює конкретні практичні заходи щодо вирішення досліджуваної проблеми; в) контрольний, суть якого полягає в застосуванні апробованої методики в роботі інших педагогів та шкіл.

Педагогічне тестування (англ., test – випробовування, перевірка). Тестування – цілеспрямоване, однакове для всіх досліджуваних обстеження, що проводиться в умовах суворого контролю.

Соціологічні методи. Ця група методів проникла в педагогіку з соціології. Застосовується для масового опитування учасників процесів виховання, навчання, освіти, які мають колективний (груповий) характер. Опитування може бути усним (інтерв'ю) або письмовим (анкетування). До соціологічних методів дослідження належать також шкалування і соціометричні методики, порівняльні дослідження.

Анкетування – метод масового збору матеріалу за допомогою спеціально розроблених анкет. Широко застосовується метод вивчення групової диференціації, який дозволяє аналізувати внутрішньоколективні взаємини.

Кількісні методи. Використовуються у двох основних напрямках:

- а) для обробки результатів спостережень експериментів;
- б) для моделювання, діагностики, прогнозування, комп'ютеризації навчально-виховного процесу.

Математичні методи допомагають педагогіці доповнити характеристики педагогічних явищ, процесів конкретною інформацією, провести сувору ревізію у досягнутому раніше.

5. Особистість і умови її розвитку

Проблема виховання, соціалізації та розвитку людини є однією з центральних проблем педагогіки. Розглядаючи ті, важливо враховувати, що поняття «розвиток» має неоднозначний зміст.

Розвиток людини є безперервним процесом, який не зупиняється до моменту припинення самого життя. Людина зазнає різних фізичних (морфологічних, біохімічних, фізіологічних) і соціальних (психічних, духовних, інтелектуальних) змін. Проте, розвиток «не обмежується кількісними змінами, зростанням того, що вже є, а містить «перерви безперервності», тобто якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей, які утворюються під час самого розвитку, і зникнення старих. Розвиток є там, де народжується щось нове і водночас відживає старе».

Розвиток людини є дуже складним інволюційним (лат. involutio – згортання) – і еволюційним (лат. evolutio – розгортання) поступовим рухом, у ході якого відбуваються як прогресивні, так і регресивні інтелектуальні, особистісні, поведінкові, діяльнісні зміни у самій людині; розвиток змінюється лише за напрямком, інтенсивністю, характером і якістю (Л. С. Виготський, Б. Г. Ананьєв).

Процес розвитку людини представники різних філософських течій пояснюють по-різному. Представники ідеалістичної філософії вважають, що розвиток людини є процесом стихійним, некерованим, спонтанним; розвиток відбувається незалежно від умов життя, він детермінований лише «вродженою потенцією». розвиток людини фатально зумовлений її долею, в якій ніхто нічого змінити не може, – це лише невелика частина думок. Науково-матеріалістична

філософія трактує розвиток як властивість живої матерії, що притаманна їй одвічно завдяки властивим матерії, руху й саморуху.

Розвиток людини – це процес становлення і формування її особистості під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Результатом розвитку є становлення людини як біологічного виду і соціальної істоти.

У процесі власної життєдіяльності людина виробляє і розвиває у собі багато соціальних властивостей і якостей, які характеризують її суспільну суть: свідомість, мову, прямоходіння, навички поводитися з речами і предметами, поведінку в сім'ї, на вулиці, здатність виконувати ту чи іншу роботу тощо.

Свідомість є вищою, властивою лише людині формою розуміння навколишньої дійсності і себе самої. Цінності культури сприймаються завдяки почуттям, а осмислюються і стають надбанням особистості за допомогою свідомості. Встановлюючи зв'язок життєвих цінностей з власним досвідом, особистісними переживаннями, значенням для себе, людина сама осягає їх зміст (внутрішню, глибинну основу, їх суть, ядро), оцінює їх, надає їм особистісного значення, що виражає факт «пристрасної людської свідомості» (О. М. Леонтьєв).

Особистісний зміст є особливим, небезстороннім ставленням особистості до цінностей культури, з якою вона взаємодіє. Особистісні змісти визначають спрямованість особистості, її соціальну позицію, самосвідомість, світогляд, ціннісні орієнтації. Як пристрасне ставлення до життєвих цінностей, особистісний зміст виступає внутрішньою детермінантою самовизначення і саморегуляції особистості. С.Л Рубінштейн зазначав, що для особистості характерний такий рівень психічного розвитку, який , дозволяє їй свідомо управляти власною поведінкою і діяльністю. Суть особистості, за К. Роджерсом, виражає її самосвідомість, суб'єктність, здатність діяти свідомо і відповідально.

Отже, *особистістю* можна назвати людину, яка досягла такого рівня соціального розвитку і самосвідомості, який дозволяє їй знаходити й обирати серед цінностей культури особистісні змісти, самостійно виконувати відповідну перетворювальну діяльність, свідомо і відповідально здійснювати саморегуляцію діяльності й поведінки.

6. Спадковість як фактор розвитку особистості

Людина є природною істотою. Як природне створіння вона наділена природними силами, задатками і здібностями, які впливають на соціальний розвиток та формування її як особистості.

У чому виявляється цей вплив? Вивчаючи людський розвиток, дослідники неоднаково відповідали на це питання в різні часи.

У 1862 році німецькі біологи Ернст Геккель і Фріц Мюллер відкрили біогенетичний закон, відповідно до якого онтогенія (Індивідуальний розвиток) є коротким і швидким повтором філогенії (розвитку виду). Суть його в тому, що біологічний розвиток індивіда, починаючи з зародка, повторює всі основні стадії, які пройшов той чи інший вид у процесі своєї попередньої еволюції. Факти свідчать про те, що людина в своєму індивідуальному розвитку дійсно частково повторює розвиток предків. Але розширення змісту даного закону на весь процес індивідуального розвитку людини, як це намагалися робити деякі психологи й педагоги, недопустиме: є ознаки, які виникають внаслідок пристосування людини до умов життя; вони не передаються наступним поколінням. Саме тому формулювання закону «онтогенез повторює філогенез», що закріпилося в педагогіці 30-70-х років з причини спрощеного, розширеного тлумачення фактів, є неправильним.

Німецький психолог Вільям Штерн (1871-1938). автор класичних робіт з дитячої психології, систематично вивчаючи індивідуальні особливості людей, створив теорію конвергенції (від лат. *convergere* – наближатися, сходитися) двох факторів. Відповідно до цієї теорії, розвиток дитини визначається взаємодією спадковості й середовища. Вирішальну роль при цьому відіграє спадковість. *Середовище* – це умова, в якій реалізуються визначені спадковістю особливості людини. Творець психоаналітичної теорії Зігмунд Фрейд (1856-1939) вважав, що основою індивідуального й особистісного розвитку людини є природжені потяги або інстинкти. Статевий інстинкт поглинає як свідомість, так і підсвідому сферу психічної діяльності особистості, неабияк впливає на її дії та вчинки.

Оскільки задоволення статевих інстинктів стикається з соціальними й моральними перепонами, то людина живе у постійних конфліктах із суспільством, які стають причиною неврозів, психічних потрясінь та аморальних вчинків.

На основі анатоμο-фізіологічних, біологічних, психологічних, соціологічних ідей розвитку дитини в зарубіжній педагогіці була розроблена теорія спонтанного розвитку дітей і сформувалась особлива наука про дітей – педологія (від гр. *paídos* – дитина) Перші роботи педологічного характеру належать початку ХХ століття (Г. С. Холл, Дж. Болдуін, Е. Мейман, В. Прейер, В. М. Бехтерев, А. П. Нечаев та ін.)

Змінна частина програми забезпечує розвиток систем, які допомагають організму людини пристосовуватися до змін умов його існування. Кожна людина доповнює цю програму самостійно, реалізуючи свій людський потенціал шляхом саморозвитку і самовдосконалення. Таким чином, *спадковість* – це відновлення у нащадків біологічної подібності.

Педагогічний аспект досліджень закономірностей людського розвитку охоплює переважно вивчення трьох основних проблем – успадкування спеціальних, інтелектуальних задатків і здібностей, моральних якостей.

Під *здібностями* прийнято розуміти такі властивості особистості, які є однією з найважливіших умов успішного виконання нею певних видів діяльності. *Задатки* – потенціальні можливості для розвитку здібностей. Спеціальні задатки – це задатки до певного виду діяльності. Спеціальними є задатки музичні, художні, математичні, лінгвістичні, спортивні та ін.

Успадковані людиною задатки можуть реалізуватися або не реалізуватися. Все залежить від того, чи одержить людина можливість для переходу успадкованої потенції в конкретні здібності. Чи зможе індивід, подібний до Рафаеля, розвинути свій талент, залежить від обставин: умов життя, середовища, потреб суспільства, нарешті, від попиту на продукт тієї чи іншої діяльності людини.

7. Середовище як фактор соціалізації і становлення особистості

Нагадаємо, що *соціалізація* є процесом і результатом засвоєння і

подальшого активного відтворення індивідом соціального досвіду. В процесі спільної діяльності і спілкування формується його соціальна культура мислення і культура почуттів, культура духовного життя і культура поведінки. Поза людським суспільством духовний, соціальний, психічний розвиток відбуватися не може. Про це свідчать досить характерні факти.

Успадковані задатки розвиваються прямо пропорційно тим елементам середовища, з якими дитина нерозривно пов'язана, активно взаємодіє. Так, задатки до мовлення самі по собі ще не визначають чи буде дитина загалом розмовляти. Це залежить від наявності відповідності оточення – людей. Ці задатки також не визначають, яка сама мова буде розвиватися. Це залежить від того, якою мовою розмовляють люди, ті, що безпосередньо оточують дитину. Мова дитини розвивається саме з її природною потребою спілкуватися і намаганням узяти активну участь у діяльності оточуючих її дорослих та ровесників, шляхом виконання нею активних дій із приводу оволодіння мовою. Про вплив безпосереднього оточення на ступінь засвоєння мови свідчать численні життєві факти.

Дитина будь-якої національності може знати чи не знати рідну мову, якщо її сім'я живе у середовищі людей іншої національності. Якщо у сім'ї розмовляють рідною мовою і спілкуються нею з дитиною, то дитина її опанує. Водночас спілкування з людьми, що її оточують, дає змогу засвоїти й іншу мову. Якщо ж у сім'ї з дитиною розмовлятимуть лише мовою оточуючих, то рідної мови вона не знатиме. Іноземна мова засвоюється швидше і глибше, якщо людина певний час живе серед людей, які розмовляють цією мовою. Зрозуміло, що без активної діяльності з боку людини, яка опановує мову, успіху в оволодінні нею не досягти.

Важливість середовища у формуванні людської особистості визначають педагоги всього світу. Проте в оцінці ступеня впливу середовища на розвиток особистості єдності немає. Прихильники так званого біогенного (біогенетичного) напрямку в педагогіці надають перевагу спадковості, а соціогенного (соціогенетичного, соціологізаторського) – середовищу.

Соціалізація може бути регульованою і спонтанною. Вона здійснюється як у

навчальних закладах, так і поза ними. При цьому, наприклад, у школі засвоюються не лише ті знання, які є метою уроку, не тільки правила і норми поведінки, які спеціально формуються в процесі навчання і виховання. Учень збагачує свій соціальний досвід і за рахунок того, що з точки зору педагога може здаватися «випадковим». Наприклад, стиль взаємин учителя й учнів, який може збігатися із завданнями виховання, а може й не збігатися. Обставини, умови, які спонукають людину до активності, дії називають факторами соціалізації. У вітчизняній і західній науці є різні класифікації факторів соціалізації. Найбільш логічною і продуктивною для педагогіки, на наш погляд, є класифікація, яку запропонував А.В.Мудрик. Основні фактори соціалізації він об'єднав у три групи: макрофактори, мезофактори, мікрофактори.

Макрофактори (гр. makros - великий, великих розмірів) - космос, планета, світ, країна, суспільство, держава - впливають на соціалізацію всіх жителів планети або дуже великих груп людей, які проживають у певних країнах.

Мезофактори (гр. mesos - середній, проміжний) – умови соціалізації великих груп людей, які виділяються за національною ознакою (етнос як фактор соціалізації); за місцем і типом поселення, в якому вони живуть (регіон, село, місто, селище); за належністю до аудиторії тих чи інших засобів масової комунікації (радіо, телебачення, кіно та інші).

Мікрофактори (гр. mikros - малий) соціальні групи, що безпосередньо впливають на конкретних людей (сім'я, група ровесників, мікросоціум, організації, в яких здійснюється соціальне виховання, - навчальні, професійні, громадські та інші). Мікрофактори, як зазначають соціологи, впливають на розвиток людини через так званих агентів соціалізації - осіб, у безпосередній взаємодії з якими проходить її життя.

8. Суть педагогічної діяльності, основні види, специфіка

Управління педагогічним процесом здійснює вчитель. Саме він визначає мету і завдання процесу в конкретних умовах, програмує розвиток особистості учня, обґрунтовує систему педагогічних засобів, форм, методів, їх етапність, спрямованість на розв'язання конкретних педагогічних завдань. Діяльність, яку

виконує вчитель, називається педагогічною. Педагогічна діяльність – це особливий вид соціальної діяльності, що передбачає передавання від старших поколінь до молодших накопичених людством культури і досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку і підготовки до виконання певних соціальних ролей у суспільстві.

Педагогічну діяльність здійснюють не лише педагоги, а й батьки, громадські організації, керівники підприємств і установ, різні групи, а також значною мірою засоби масової інформації. Ця діяльність є загальнопедагогічною, тобто такою, яку здійснює кожна людина стосовно самої себе, своїх дітей, товаришів, колег тощо. Педагогічна діяльність як професійна здійснюється в спеціально організованих суспільством освітніх установах: дошкільних закладах, школах, професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах, закладах додаткової освіти, підвищення кваліфікації і перепідготовки.

Основними *видами педагогічної діяльності*, яка здійснюється у цілісному педагогічному процесі є викладання і виховна робота.

З моменту виникнення педагогічної професії за вчителем закріпилась передусім виховна функція. Учитель – це вихователь, наставник. У цьому його громадянське, людське призначення. Тому виховна робота є педагогічною діяльністю, спрямованою на розв'язання завдань усебічного гармонійного розвитку особистості шляхом організації виховного середовища і управління різноманітними видами діяльності вихованців. Ускладнення процесів суспільного виробництва, розвиток способів пізнання і бурхливе зростання наукових знань у суспільстві спричинили потребу у спеціальній передачі знань.

9. Структура педагогічної діяльності вчителя

Діяльність педагога має складну структуру. Психологічна наука розглядає її як багаторівневу систему, компонентами якої є ціль, мотиви, дії і результат. Натомість стрижневим підходом педагогічної науки до педагогічної діяльності є виділення її компонентів як відносно самостійних функцій. Функцію (лат. *functio* – викачання) у філософському аспекті розуміють як відношення двох груп

об'єктів, у якому зміна одного з них спричиняє зміну іншого.

Дослідження багатьох учених (Н.В. Кузьміна, В.О. Сластьонін, А.І. Щербаков та інші) переконливо доводять, що в навчально-виховному процесі виявляють себе такі взаємопов'язані функції (види діяльності) вчителя:

- а) діагностична;
- б) орієнтаційно-прогностична;
- в) конструктивно-проектувальна;
- г) організаторська;
- д) інформаційно-пояснювальна;
- є) комунікативно-стимуляційна;
- ж) аналітико-оцінна;
- з) дослідницько-творча.

Розглянемо зміст кожної з них і ті вимоги до вчителя, які зумовлені їх змістом.

Діагностична функція (від гр. *diagnosis* – розпізнавання, визначення) педагогічної діяльності пов'язана з розпізнаванням і вивченням істотних ознак освіченості, їх комбінування, форм вираження як реалізованих цілей освіти. Оцінка знань, умінь, навичок, вихованості, розвитку учня дає змогу глибше вивчити протікання навчально-виховного процесу, встановити причини, що перешкоджають досягненню бажаного ступеня розвитку рис і якостей особистості; визначити фактори, які сприяють успішному здійсненню цілей освіти. Діагностика можлива за умов «спостережливості педагога, за наявності уміння «вимірювати» знання, уміння, навички, вихованість і розвиток учня, правильно діагностувати педагогічні явища.

Орієнтаційно-прогностична функція. Управління педагогічним процесом передбачає орієнтацію на чітко представлений у свідомості кінцевий результат. Знання суп і логіки педагогічного процесу, закономірностей вікового та індивідуального розвитку учнів дозволяють прогнозувати (гр. *prognosis* – передбачення розвитку чогось, що базується на певних даних), як учні сприйматимуть матеріал, перебуваючи під впливом життєвих уявлень, який

учнівський досвід сприятиме глибшому проникненню в суть вивчаюваного явища; що саме учні зрозуміють неправильно. Педагогічне прогнозування передбачає також бачення тих якостей учнів, які можуть бути сформовані за певний проміжок часу.

Дана функція педагогічної діяльності вимагає уміння педагога прогнозувати розвиток особистості – розвиток г якостей, почуттів, волі і поведінки, враховувати можливі відхилення у розвиткові; прогнозувати хід педагогічного процесу: наслідки застосування тих чи інших форм, методів прийомів і засобів навчання та виховання. Конструктивно-проектувальна функція діяльності вчителя органічно пов'язана з орієнтаційно-прогностичною. її суть у конструюванні та проектуванні змісту навчально-виховної роботи, в доборі способів організації діяльності учнів, які найповніше реалізують зміст і викликають захоплення учнів спільною діяльністю.

Конструктивно-проектувальна функція діяльності вчителя органічно пов'язана з орієнтаційно-прогностичною. її суть у конструюванні та проектуванні змісту навчально-виховної роботи, в доборі способів організації діяльності учнів, які найповніше реалізують зміст і викликають захоплення учнів спільною діяльністю. Вона вимагає від педагога вмінь переорієнтовувати цілі і зміст освіти та виховання на конкретні педагогічні завдання; враховувати потреби й інтереси учнів, можливості матеріальної бази, власний досвід та інше; визначати основні і другорядні завдання на кожному етапі педагогічного процесу; добирати види діяльності, підпорядковані визначеним завданням; планувати систему діяльності учнів; планувати індивідуальну роботу з учнями з метою розвитку їх здібностей, творчих сил і дарувань; відбирати зміст, обирати форми, методи і засоби педагогічного процесу в їх оптимальному поєднанні; планувати систему прийомів стимулювання активності учнів; планувати способи створення особистісно-розвивального середовища.

Організаторська функція діяльності педагога потребує умінь залучати учнів до різних видів діяльності й організовувати діяльність колективу. Для цього учителю, вихователю необхідно вміти розвивати в учнів, вихованців стійкий

інтерес до навчання, праці та інших видів діяльності, формувати потребу в знаннях, вміння самостійно вчитися; організовувати соціально-орієнтовані етичні, трудові, естетичні, екологічні, спортивні та інші виховні справи; розвивати в учнів ініціативу планувати спільну роботу, вміння розподіляти доручення, проводити інструктаж, координування спільної діяльності; створювати спеціальні ситуації для здійснення вихованцями моральних вчинків.

Інформаційно-пояснювальна функція діяльності вчителя спричинена базуванням навчання і виховання на інформаційних процесах. Оволодіння знаннями, світоглядними і морально-етичними ідеями є найважливішою умовою розвитку і формування особистості учня. Учитель у цьому випадку виступає не лише організатором педагогічного процесу, а й джерелом наукової, світоглядної і морально-етичної інформації. Тому велике значення у професійній підготовці вчителя має глибоке знання предмета, який він викладає, науково-світоглядне переконання педагога. Від того, як сам учитель володіє навчальним матеріалом, залежить якість його пояснення, глибина змісту, логіка викладу, наповненість яскравими деталями і фактами. Ерудований учитель знає найновіші наукові ідеї і вміння доступно донести їх до учнів.

Комунікативно-стимуляційна функція педагогічної діяльності пов'язана з великим впливом, що його здійснює на учнів особистісна чарівність учителя, його моральна культура, вміння встановлювати і підтримувати доброзичливі відносини з учнями, власним прикладом пробуджувати їх до активної навчально-пізнавальної, трудової та інших видів діяльності. Ця функція включає прояв любові до дітей, теплоту і турботу про них, що в поєднанні характеризує стиль гуманних взаємовідносин. Функція досить гостро ставить проблему професійного росту вчителя, його сумлінної роботи над підвищенням свого наукового рівня і набуттям рівня моральної досконалості.

Аналітико-оцінна функція діяльності вчителя пов'язана з необхідністю аналізувати результат навчально-виховного процесу, виявляти в ньому позитивні сторони і недоліки, порівнювати досягнуті результати з поставленими цілями і завданнями, оцінювати ці результати, вносити необхідні корективи в

педагогічний процес, вести пошуки шляхів його вдосконалення, ширше використовувати передовий педагогічний досвід.

Дослідно-творча функція педагогічної діяльності має два рівні. Суть першого полягає в творчому застосуванні відомих педагогічних і методичних ідей у конкретних умовах навчання і виховання. Другий рівень пов'язаний з осмисленням і творчим розвитком того нового, що виходить за межі відомої теорії, певною мірою збагачуючи її.

10. Характеристика системи педагогічних цінностей

У вітчизняній, науці категорія цінності стала предметом філософського осмислення, починаючи з 60-х років XIX століття, коли зріс Інтерес до суб'єктивного фактора, проблем людини, моралі, гуманізму.

Розуміння ціннісних характеристик педагогічних явищ склалося під впливом загальної аксіології. Специфіка педагогічної аксіології визначається особливостями педагогічної діяльності, її соціальною роллю і можливостями особистості. В основі педагогічної аксіології лежить розуміння і ствердження цінності людського життя, виховання і навчання, освіти в цілому і педагогічної діяльності. Значимою цінністю є ідея всебічно і гармонійно розвинутої особистості, що пов'язана з ідеєю справедливого суспільства, яке здатне реально забезпечити кожній людині умови для максимальної реалізації закладених у ній можливостей. Ця ідея є основою ціннісно-світоглядної системи гуманістичного типу. Вона визначає ціннісні орієнтації культури і допомагає особистості орієнтуватись в історії, суспільстві, діяльності. Так, основою орієнтації особистості у сучасному українському суспільстві є комплекс цінностей; громадянських (верховенство закону; права людини; обов'язки, що впливають з прав і свобод інших людей; суверенітет особи та ін.), національних (державна незалежність, патріотизм, пошана до державних символів. Гімну, Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи та ін.); загальнолюдських (доброта, милосердя, справедливість, свобода, чесність та ін.); у побудові сім'ї – комплекс цінностей сімейного життя (подружня вірність, піклування про дітей, піклування про батьків і старших у сім'ї, пошана до предків,

допомога слабшим членам сім'ї, гармонія батьківського і материнського впливу, культ праці, гостинність та ін.); у побудові особистого життя – комплекс цінностей особистого життя (орієнтація на пріоритет духовних цінностей, внутрішня свобода, здоровий глузд, поміркованість, урівноваженість, толерантність, працьовитість, підприємливість, цілеспрямованість, самостійність, відповідальність, культ доброго імені, щедрість, увага до власного здоров'я та інші).

Педагогічні цінності, як і будь-які духовні цінності, стверджуються у житті не спонтанно. Вони залежать від соціальних, політичних! економічних відносин у суспільстві. Останні суттєво впливають на розвиток педагогіки і освітньої практики. Із зміною соціальних умов життя, розвитком потреб суспільства і особистості трансформуються і педагогічні цінності. Ціннісні орієнтації особистості є однією з головних характеристик особистості, а їх розвиток – основним завданням гуманістичної педагогіки. Система цінностей становить фундамент виховання, ті найважливіші ідеї і цілі, у здійсненні яких вбачають сенс свого існування людина і суспільство.

11. Навчання і розвиток у гуманістичній дидактиці

Останнім часом теоретики і практики вітчизняної освіти все більше уваги приділяють проблемам взаємозв'язку навчання і розвитку особистості. Вони вважають, що поза навчанням не може бути повноцінного розвитку особистості; навчання стимулює, веде за собою розвиток і водночас опирається на нього.

Ідея провідної ролі навчання у розвитку особистості належить Л. С. Виготському. Він виділив два рівні розумового розвитку дитини. Перший – рівень актуального розвитку як наявний рівень підготовленості учня. Цей рівень характеризується тим, які завдання він може виконати цілком самостійно. Другий, більш високий рівень – зона найближчого розвитку, означає те, що дитина не може виконати самостійно, але з чим вона може справитися з невеликою допомогою. Те, що сьогодні дитина виконує з допомогою дорослого, вважав Л. С. Виготський, завтра вона виконуватиме самостійно; те, що входило до зони найближчого розвитку, у процесі навчання переходить на рівень актуального

розвитку.

Поняття «навчання», як ми вже зазначали, з позиції дидактики означає взаємодію викладання і учіння. Таке розуміння передбачає, що зміст освіти (зміст навчального матеріалу) як компонент процесу навчання, є одночасно засобом викладання і об'єктом засвоєння. Тому питання про співвідношення навчання і розвитку є фактично питанням про те, який зміст і за яких умов впливає на розвиток. Навчання, що передбачає лише засвоєння знань, умінь і навичок, є недостатнім для розвитку. Л. С. Виготський пов'язує розвиток з «дійсним засвоєнням», коли учень самостійно застосовує здобуте знання у практичній діяльності.

Розвиток як результат навчання – це готовність до самостійної організації своєї розумової та інших видів діяльності відповідно до поставлених завдань різного рівня складності. Розвиткові учнів сприяє лише таке навчання, в якому значне місце надається самостійній роботі учнів і методам навчання, що враховують як зміст, так і операції з ним. Так, засвоєння знань, побудованих у вигляді висновку, має бути спрямоване не лише на інформацію, закладену в цих знаннях, а й на ті її розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування тощо), які важливі для засвоєння структури цих знань. Розкриття учителем структури знань створює в учнів орієнтовну основу дій, а неодноразове відтворення висновку формує у них узагальнене уміння і готовність до самостійного його застосування. Так само учень засвоює і узагальнення, систематизацію та інші розумові дії. Аналогічним шляхом здійснюється навчання творчій діяльності, її пізнавальним структурам. Для цього використовується зміст навчального матеріалу, визначений програмою, а в разі необхідності – спеціально побудовані навчальні завдання. Засвоюючи досвід творчої діяльності характерні для нього процедури (вміння виявляти проблеми, формулювати гіпотези, розв'язувати проблеми), учні вчаться видозмінювати ті стереотипи мислення, які раніше були сформовані у ході набуття навичок і умінь, відмовлятися від них, конструювати нові підходи до осмислення раніше засвоєного змісту.

Навчання знанням, розумовим операціям, за допомогою яких набуваються

ці знання, творчій діяльності викликає внутрішні зміни в особистості в її мисленні, потребах, мотивах, цінностях і под. Відповідно змінюються всі основні сфери особистості ціннісно-мотиваційна, емоційно-вольова, діяльнісно-поведінкова. Новоутворення, які виникають у свідомості учня і свідчать про його перехід до нового рівня мислення, нових способів діяльності і форм поведінки, нового рівня активності і самостійності, є проявами якостей суб'єкта навчальної та інших видів діяльності, здатного до саморегуляції. Виникнення в учня якостей суб'єкта діяльності є інтегральним результатом навчання.

12. Реалізація змісту освіти в сучасній школі

Однією з сучасних тенденцій розвитку змісту освіти є його *стандартизація* (англ. *standart* – зразок, еталон, модель, які беруть за вихідні для зіставлення з ними інших подібних об'єктів). Вона спричинена необхідністю створення в країні єдиного освітнього простору, чим забезпечуватиметься єдиний рівень загальної освіти, яку одержує підрастаюче покоління у різних типах освітніх закладів.

Під *стандартом освіти* розуміють систему основних показників, що є складовими державної норми освіченості. Освітній стандарт відображає суспільний ідеал, враховує можливості реальної особистості і системи освіти щодо досягнення цього ідеалу.

Державні стандарти загальної середньої освіти в Україні розвивають і конкретизують такі характеристики освіти, як: зміст, рівень і форма його подання; методи і способи виміру та інтерпретації результатів навчання.

Зміст загальної середньої освіти поділяється на два компоненти: державний і шкільний. *Державний компонент* визначає обов'язкові для вивчення в усіх загальноосвітніх навчальних закладах навчальні предмети, що має забезпечити досягнення кожним випускником середньої школи мінімального обов'язкового освітнього рівня незалежно від типу навчального закладу чи його регіональної належності Він складається з таких предметів і курсів (освітніх галузей):

- «суспільствознавство» – історія України, всесвітня історія, українознавство, основи суспільствознавства, права, економіки «Людина і Світ»;

- «мова і література» – українська мова, українська література, мова і

література національних меншин, іноземна мова, зарубіжна література;

- «культурознавство» – музика, образотворче мистецтво, основи етики й естетики;

- «природознавство» – природознавство, фізика і астрономія, хімія, біологія і екологія, географія;

- «математика» - математика, алгебра, геометрія;

- «фізична культура і здоров'я» – фізична підготовка, допризовна підготовка юнаків, безпека життя і діяльності людини, валеологія;

- «технологія» – трудове навчання, виробничі технології, основи виробництва, інформатика.

Ці обов'язкові для вивчення предмети складають базу загальної середньої освіти, є її державним стандартом. На їх вивчення відводиться 80 % навчального часу, з якого 35 % відведено на вивчення суспільно-гуманітарних навчальних дисциплін, 25% – природничо-математичних, 16% – оздоровча трудових. 5 % – естетичних наук.

Шкільний компонент слугує завданням розширення і поглиблення змісту загальноосвітньої підготовки школярів, забезпечення їхнього індивідуального розвитку, пізнавальних інтересів і нахилів. Він передбачає години для вивчення предметів і курсів, які учні можуть обрати понад обсягу, визначеного державним компонентом, а також години, відведені на необов'язкові (факультативні) заняття. Шкільний компонент відображає також етносоціальну своєрідність регіону, його історії та культури, національні традиції тощо.

У практиці загальної середньої освіти використовується декілька типів навчальних планів: базовий, типовий і власний навчальний план школи.

Базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів – це головний державний нормативний документ, який є складовою частиною державного стандарту загальної середньої освіти. Він дає цілісне уявлення про структуру змісту загальної середньої освіти через інваріативну і варіативну складові, окреслює освітні галузі та розподіл годин між ними за роками навчання, визначає найбільш допустиме тижневе навантаження учнів для кожного класу;

встановлює кількість навчальних годин, фінансованих з бюджету.

13. Суть процесу навчання як системи

Латинське слово «processus» означає рух уперед, просування вперед. Поняття «навчання» сучасною дидактикою трактується як упорядкована взаємодія учителя та учнів, спрямована на досягнення завдань освіти. Поняття «процес навчання», «навчальний процес» пов'язані з розвитком навчання у часі та просторі й означають послідовність його актів.

У творах стародавніх і середньовічних мислителів під поняттями «навчання», «процес навчання» розуміли, головним чином, викладання, метою якого є учень. На початку ХХ століття до поняття «процес навчання» входили вже дві складові – викладання і учіння. Викладання трактувалось як діяльність учителів, спрямована на організацію навчального процесу, засвоєння навчального матеріалу учнями, а уміння – як діяльність учнів щодо засвоєння запропонованих знань.

У сучасних умовах, коли школа повинна давати знання, вчити мислити, всебічно виховувати і розвивати учнів, ці поняття уточнюються.

Під поняттям *викладання* сьогодні розуміють упорядковану діяльність педагога, спрямовану на реалізацію цілей навчання (освітніх завдань); забезпечення управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів, їх вихованням і розвитком.

Під поняттям *учіння* – процес, у ході якого на основі пізнання, вправління та набутого досвіду виникають нові форми поведінки і діяльності, змінюються набуті раніше.

Зрозуміло, що протікання процесу навчання неможливе без взаємодії, співробітництва, партнерства між педагогами і учнями, їх діяльностями. Взаємодія передбачає безпосередні контакти учителя й учня, співробітництво, партнерство – контакти, дія яких може поширюватись у часі та просторі. Наприклад, виконання учнями домашніх завдань, проведення самостійних спостережень, досліджень тощо. У будь-якому варіанті головним є те, щоб ці контакти сприяли стимулюванню, активізації навчально-пізнавальної діяльності

учнів, її організації. і це досить суттєво: без інтересу до навчального предмета, навчального матеріалу учень не працюватиме ні на уроці, ні вдома.

У такому випадку вважатимемо, що: *Процес навчання* – це динамічна взаємодія (співробітництво, партнерство) учителя та учнів, у ході якої здійснюється стимулювання і організація активної навчально-пізнавальної діяльності школярів з метою засвоєння системи наукових знань, умінь, навичок, розвитку і всебічної вихованості особистості.

Визначальними умовами навчання як діяльності є мета освіти і завдання (навчальні, виховні, розвиваючі) навчальної діяльності, потреби і мотиви навчально-пізнавальної діяльності школярів, зміст матеріалу, який підлягає засвоєнню учнями. Ці умови взаємопов'язані й взаємозалежні. Цілі навчання визначають його зміст. Потреби і мотиви навчальної діяльності суттєво впливають на активність учнів, їх ставлення до навчальної праці і зрештою на результати навчання. В свою чергу мотиви формуються в процесі навчання, залежать від його організації, методів і прийомів навчання, засобів і змісту навчального матеріалу. Цілі навчання зумовлюють також характер діяльності вчителя й учнів, форму, методи, засоби навчання. Результат навчання залежить від результату взаємодії всіх складових компонентів процесу.

Усе це свідчить про те, що процес навчання є складною цілісною системою. Найважливішими, його структурними компонентами є: цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контроль-регулювальний і оцінно-результативний.

Навчання має двосторонній характер і зумовлює необхідність тісної взаємодії учителя та учнів на всіх етапах навчальної роботи, починаючи з постановки її цілі і закінчуючи оцінюванням знань. Якщо на одному з цих етапів той чи інший учень «не включається» в навчально-пізнавальну діяльність, його навчання припиняється.

Виділення окремих структурних компонентів процесу навчання дає чітке уявлення про те, як потрібно підходити до його організації. Ця організація містить: постановку цілей навчання, визначення завдань навчальної роботи,

збудження потреби учнів в оволодінні навчальним матеріалом, чітке визначення його змісту, залучення учнів до пізнавальної діяльності з метою його осмислення, засвоєння тощо.

Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання не обмежується тим, що викладаючи матеріал, учитель використовує певні методичні прийоми. Це завдання вирішується і при визначенні цілі навчання, завдань навчальної роботи, і при формуванні мотиваційної сфери учнів, і при структуруванні змісту навчальних занять та ін.

Компоненти процесу навчання характеризують певний етап (цикл) взаємодії педагога й учнів. Схема показує зміну процесу в часі, його постійний рух, розвиток, тобто динамізм. Процес навчання в сучасних умовах є безперервним, таким, що вказує на єдність усіх ступенів навчання, наступність етапів навчальної роботи. Саме тому його називають перманентним.

Одним з визначальних компонентів процесу навчання є його ціль.

Ціль навчання – це ідеальне мисленнєве передбачення кінцевого результату процесу навчання, це те, до чого прагнуть педагог і учні. Загальну мету освіти, як уже було зазначено, визначає суспільство. Вона відображається у державних документах, а потім конкретизується в програмах з окремих навчальних предметів, підручниках, навчальних посібниках для учителів, дидактичних матеріалах для учнів. Крім загальної мети, цілей навчання з окремого предмета, до кожного заняття учитель визначає завдання.

Організація процесу навчання насамперед пов'язана з чітким визначенням його цілей, а також усвідомленням і прийняттям їх учнями. Цільові установки навчання спричиняють розуміння школярами суті і способів організації навчально-пізнавальної діяльності, суттєво впливаючи на її активізацію.

Як у процесі навчання, так і при проведенні кожного навчального заняття реалізуються три основні групи взаємопов'язаних цілей. До першої з них належать цілі навчальні: оволодіння знаннями, уміннями, навичками; до другої – цілі розвиваючі: розвиток інтелектуальної, емоційно-вольової, діяльнісно-поведінкової сфери особистості; до третьої – цілі виховні: формування наукового

світогляду, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури тощо. Це означає, що проектуючи проведення навчального заняття, педагог повинен чітко визначити завдання навчання, розвитку та виховання. При цьому він конкретизує рівень, на якому здійснюватимуться цільові установки: загальне ознайомлення з новою темою, засвоєння теоретичного аспекту матеріалу, що вивчається, формування практичних умінь і навичок, перевірка знань тощо.

14.Індивідуалізація і диференціація навчання

Нові орієнтації й цінності сучасної освіти обумовили необхідність розуміти учня як індивідуальну дійсність і як індивідуальну можливість.

Пригадаємо, що індивідуальність– це яскраво виражена сукупність ознак, властивих окремій людині, які закладені природою або набуті нею в індивідуальному досвіді. Особливими можуть бути інтелектуальні, вольові, моральні, соціальні та інші риси особистості. До індивідуальних особливостей відноситься своєрідність сприймання, мислення, пам'яті, уяви, інтересів, нахилів, здібностей та інше. Вона значною мірою обумовлює процес засвоєння знань, формування всіх якостей особистості.

Глибоке знання індивідуальних особливостей учня необхідне для вирішення двох завдань, взаємопов'язаних між собою:

- 1)індивідуалізації – підтримки і розвитку одиничного, особливого, своєрідного як потенціалу особистості;
- 2) соціалізації – адаптації у соціальному середовищі і самореалізації особистості в ньому.

Індивідуалізація навчання– це система засобів, яка сприяє усвідомленню учнем своїх сильних і слабких можливостей навчання, підтримці і розвитку самобутності з метою самостійного вибору власних смислів навчання. Індивідуалізація сприяє розвитку самосвідомості, самостійності й відповідальності.

Педагогічна підтримка полягає у спільному з учнем визначенні його інтересів, цілей, можливостей і шляхів подолання перешкод (проблем), які

заважають йому досягати позитивних результатів у навчанні (О.С. Газман). Підґрунтям педагогічної підтримки є взаємини рівноправності, рівноцінності, поваги й довір'я між учителем і учнем. індивідуалізація передбачає:

- індивідуально орієнтовану допомогу учням в усвідомленні власних потреб, інтересів, цілей навчання;
- створення умов для вільної реалізації завданих природою здібностей можливостей;
- підтримку школяра у творчому самовтіленні;
- підтримку учня у рефлексії.

Отже, педагогічна підтримка використовується з метою допомоги учням у вирішенні проблем: діагностичної, пошукової, діяльнісної, рефлексивної. Звісно, вона не може замінити процес навчання – основний шлях одержання поколінням, що підростає, соціального досвіду, створюваного людством протягом тисячоліть. У цьому випадку здійснюється індивідуальний підхід, суть якого полягає в управлінні розвитком учня, що базується на глибокому знанні рис його особистості і умов життя. Педагогіка індивідуального підходу передбачає пристосування форм і методів педагогічного впливу до індивідуальних особливостей школяра з метою забезпечення запроєктованого рівня розвитку особистості.

Під *диференціацією* розуміють току форму індивідуалізації, коли учні, схожі за певними індивідуальними особливостями, об'єднуються в групи для окремого навчання. У педагогічній літературі є два терміни: «зовнішня диференціація» і «внутрішня диференціація». Терміном «зовнішня диференціація» позначають таку організацію навчального процесу, за якої для задоволення різнобічних інтересів, здібностей і нахилів учнів створюються спеціальні диференційовані класи, школи. Термін «внутрішня диференціація» застосовують до такої організації навчального процесу, за якої розвиток індивідуальності здійснюється в умовах роботи вчителів у звичайних класах.

15.Самоаналіз уроку

Формула ефективності уроку включає дві складові частини; ретельність

підготовки і творчість ведення. В основі творчої праці учителя лежить передусім уміння аналізувати власну педагогічну діяльність на уроці: встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між умовами своєї педагогічної діяльності і засобами досягнення освітніх цілей, між педагогічними впливами на учня і їх наслідками, між способом своїх дій і кінцевим результатом уроку. Це дозволяє учителеві правильно сформулювати цілі і завдання власної діяльності та діяльності учнів, чітко спланувати і передбачити результати педагогічного процесу. Наводимо один із варіантів алгоритму системного самоаналізу уроку.

Характеристика класу. Структура міжособистих взаємин: лідери, аутсайтери; коло бажаного спілкування кожного учня, наявність груп, їх склад; взаємодія структур особистих взаємин і організаційної структури класу. Недоліки біологічного розвитку учнів: дефекти зору, слуху; соматична (гр. *soma*– тіло) послабленість; особливості вищої нервової діяльності (надмірна загальмованість чи збудженість); патологічні відхилення.

Недоліки психічного розвитку: слабкий розвиток інтелектуальної сфери тих чи інших учнів; слабкий розвиток емоційної сфери окремих учнів; слабкий розвиток вольової сфери особистості. Розвиток психічних властивостей; відсутність пізнавального інтересу, потреб у знаннях, установки на учіння; недоліки у ставленнях особистості до себе, учителя, сім'ї, товаришів, класу.

Недоліки у підготовці учнів класу, проблеми у фактичних знаннях і уміннях; прогалини в навичках навчальної праці; дефекти у звичках і культурі поведінки. Недоліки дидактичних і виховних впливів школи. Недоліки впливів сім'ї, ровесників, соціального середовища.

Звичайно, не обов'язково при кожному самоаналізі уроку давати таку детальну характеристику класу, в якому він проходив. Проте самоаналіз учителя завжди повинен орієнтуватися не лише на конкретний клас, а й на конкретного учня. Зовнішні зв'язки уроку. Необхідно встановити місце і роль даного уроку в темі, що вивчається; характер зв'язку уроку з попередніми і наступними уроками.

Характеристика задуму уроку (плану) спричиняє отримання відповідей на питання: що являє собою зміст навчального матеріалу, як його засвоюватимуть

учні; які обрано методи навчання і форми організації навчально-пізнавальної діяльності; що з раніше вивченого необхідно повторити, актуалізувати; яку частину матеріалу учні можуть засвоїти самостійно, а яка потребує допомоги вчителя; що необхідно осмислити, а з чим лише ознайомитись; як закріпити нові знання; яким чином будуть досягнуті на уроці виховні і розвиваючі аспекти триєдиної цілі уроку. Як був побудований урок, виходячи з його замислу?

Морфологічний аспект самоаналізу. Характеристика навчально-виховних моментів уроку (НВМ) і їх навчально-виховних завдань. Навчально-виховний момент є найменшою структуроутворюючою одиницею уроку, яка може ділитися лише в його межах. Навчально-виховний момент складається із взаємодії таких складових: завдання (навчання, розвитку, виховання) моменту (З), змісту навчального матеріалу (ЗМ), методів навчання (М), форм організації пізнавальної діяльності (Ф). У ході взаємодії цих компонентів утворюється результат моменту (РМ), з в ході взаємодії моментів – кінцевий результат уроку (КРУ).

Фактично навчально-виховним моментом є завдання вчителя, відповідні дії учнів, кінцевий результат. Практично урок з будь-якого предмета складається із НВМ.

16. Бінарні методи навчання

Розгляд навчального процесу як єдиного цілого потребує виділення ще однієї групи методів – бінарних (від лат. *binarius* – подвійний, такий, що складається з двох частин, компонентів тощо).

Уперше приступив до створення бінарної класифікації методів навчання в другій половині 20-х років А. П. Пінкевич. В основу класифікації він поклав різні шляхи оволодіння навчальним матеріалом (догматичний, ілюстративний, евристичний, дослідницький) та різні форми організації навчального процесу (клас, лабораторія, виробництво, екскурсія). В результаті А. П. Пінкевич запропонував 12 **методів навчання** (форм проробки матеріалу): класно-догматичний, класно-ілюстративний, класно-евристичний, лабораторно-ілюстративний, лабораторне евристичний, лабораторно-дослідницький, екскурсійно-ілюстративний, екскурсійно-евристичний, екскурсій но-

дослідницький, виробничо-ілюстративний, виробничо-евристичний, виробничо-дослідницький.

У 40-х роках Б. Є. Райков запропонував розрізняти два ряди методів навчання природознавству: 1 – а) словесний (книжний), б) наочний (предметний), в) моторний (активно-руховий); 2 – а) ілюстративний, б) дослідницький.

У результаті поєднання методів він визначив: моторно-дослідницький і моторно-ілюстративний; наочно-дослідницький і наочно-ілюстративний; словесно-дослідницький і словесно-ілюстративний.

У 50-х роках Н. М. Верзілін також запропонував бінарну систему методів, яка базується на поєднанні трьох методів навчання – словесного, наочного і практичного та двох логічних шляхів пізнання – індуктивного і дедуктивного. Він виокремлює шість методів навчання: словесно-індуктивний і словесно-дедуктивний, наочно-індуктивний і наочно-дедуктивний, практично-індуктивний і практично-дедуктивний.

Вітчизняний дидакт А. М. Алексюк детально обґрунтовує бінарну класифікацію методів, які характеризуються двома ознаками: характер і рівень пізнавальної самостійності та активності учнів; джерела, з яких учні набувають знань.

Згідно з класифікацією існує чотири рівні застосування методів:

1. *інформаційний* (або догматичний) рівень, на якому словесна форма набуває бінарного характеру словесно-інформаційного методу;

2. *проблемний* (або аналітичний) рівень, на якому словесна форма набуває бінарного характеру словесно-проблемного методу:

3. *евристичний* (пошуковий) рівень, на якому словесна форма набуває бінарного характеру словесно-евристичного методу;

4. *дослідницький* рівень, на якому словесна форма набуває характеру словесно-дослідницького методу.

Аналогічним способом класифікуються бінарні методи наочної форми (наочно-інформаційний, наочно-проблемний, наочно-практичний, наочно-евристичний, наочно-дослідницький методи) та практичної форми (практично

евристичний і практично-проблемний методи). Не названо практично-інформаційного методу, очевидно, з міркувань, що такого об'єднання форми і методу не буває, натомість обґрунтовується практично-дослідницький метод.

Бінарна класифікація є найреальнішою з усіх інших класифікацій, оскільки учитель діє комплексно.

17. Ситуаційний метод

Ситуаційний метод – це метод, у виборі якого головну роль відіграє ситуація. Він застосовується тоді, коли жоден з відомих ізольованих методів не дає змоги швидкого й ефективного виконання накреслених завдань у наявних конкретних умовах. Ситуаційний метод складається за допомогою комбінування багатьох шляхів і способів. У ньому переплітаються традиційні та нові шляхи, способи, ідеї. Метод дозволяє обирати нестандартні рішення, тону його й називають нестандартним, творчим. Вважають, що використовуючи саме ситуаційний метод, досягли значних успіхів у навчанні, вихованні і розвитку школярів відомі педагоги новатори В. Ф. Шаталов, Є. М. Ільїн, М. П. Гудзик, І. П. Волков, С. М. Лисенкова та ін. Структура і зміст даного методу не стабільні. Вони змінюються від ситуації до ситуації. Метод базується на власному розумінні педагогічного процесу, його баченні і тому є самостійним, творчим доробком педагога.

18. Класифікація методів навчання

Способи діяльності, які використовуються вчителем і учнями в їх сумісній і взаємопов'язаній роботі, спрямованій на досягнення цілей навчання, називають *методами навчання*. Кожний метод навчання може бути описаний і розкритий через різноманітність прийомів, що використовуються під час його реалізації. *Прийом навчання* – складова частина методу. Удосконалення методів навчання відбувається не тільки шляхом розробки та впровадження у практику навчання нових методів, а й шляхом удосконалення прийомів навчання.

Класифікацію методів навчання можна здійснювати за різними ознаками. Уявлення про можливі підходи до такої класифікації дає таблиця.

Основа для класифікації	Групи методів
Характер пізнавальної діяльності	Пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу матеріалу, евристичний, дослідницький тощо
Джерело знань	Словесні, наочні, практичні тощо
Цілісний підхід до навчально-пізнавальної діяльності	Організації навчально-пізнавальної діяльності, стимуляції навчальної діяльності, контролю діяльності тощо
Методологія науки	Теоретичні, емпіричні

Як бачимо, зміст і характер діяльності вчителя й учнів під час навчання, організованого за різними методами, суттєво відрізняються. Так, *пояснювально-ілюстративний метод* навчання полягає в тому, що вчитель передає учням готову інформацію за допомогою різних засобів навчання, а учні сприймають, осмислюють і фіксують її в пам'яті. Роль учителя зводиться до організації сприйняття інформації або ж способів діяльності з її засвоєння. Повідомлення інформації вчителем забезпечується за допомогою усного та друкованого слова, наочних засобів навчання, практичної демонстрації способів діяльності.

Пояснювально-ілюстративний метод – це один з найбільш економних способів передачі знань. Цей метод найчастіше використовується вчителями на вступних уроках із вивчення нової теми, коли в учнів відсутні знання, що необхідні для вивчення цього матеріалу. Завдання вчителя полягає у визначенні того, із чого краще розпочати вивчення нового матеріалу: зі словесного викладу, з організації наочного сприйняття чи з читання підручника. Розв'язання цих завдань залежить від характеру та змісту матеріалу, що вивчається, а також від рівня підготовки класу до здійснення обраного виду діяльності.

В основній школі пояснювально-ілюстративний метод використовується завжди в поєднанні з іншими методами навчання й у сучасних умовах, для яких є характерним посилення самостійності учнів у процесі здобуття знань, починає поступатися тим методам організації пізнавальної діяльності учнів, які спроможні забезпечити цю вимогу часу.

Репродуктивний метод навчання використовується для формування вмінь і

навичок учнів на рівні, що дозволяє застосовувати їх в умовах, які раніше розглядалися, або трохи змінених. Учитель за допомогою системи завдань організовує діяльність учнів з неодноразового відтворення повідомлених знань або способів діяльності.

Учитель користується усним і друкованим словом, наочними засобами навчання, а учні використовують ті ж самі засоби для виконання завдань, маючи примірник, повідомлений або вказаний учителем.

Для підвищення ефективності репродуктивного підходу до навчання методисти та вчителі розробляють спеціальні системи вправ, завдань (дидактичний матеріал), а також програмовані матеріали, які забезпечують зворотний зв'язок і самоконтроль.

Використання репродуктивного методу необхідно дозувати, бо зловживання великою кількістю одноманітних завдань і вправ знижує інтерес до вивчення нового матеріалу, виключає можливість здійснювати пізнавальну діяльність учнів у зоні їх найближчого розвитку. У процесі навчання найчастіше репродуктивний метод використовується в поєднанні з пояснювально-ілюстративним.

Сутність *методу проблемного викладу* навчального матеріалу полягає в тому, що вчитель не тільки організовує передачу інформації різними способами, а і знайомить учнів із процесом пошуку розв'язання тієї чи іншої проблеми, показуючи рух думок від одного етапу пізнання до іншого, ілюструючи логіку цього руху та протиріччя, що виникають при цьому. Тобто вчитель з учнями ставлять проблему, у ході уроку вирішують її, а учні відстежують логіку цього процесу й одночасно засвоюють етапи розв'язання проблеми.

Структура проблемного викладу може мати таку послідовність дій:

- виявлення протиріччя та постановка проблеми;
- висунення гіпотез;
- складання плану вирішення проблеми;
- процес розв'язання, можливі та наявні труднощі, протиріччя;
- доведення гіпотези;
- розкриття значення розв'язку для подальшого розвитку думки або сфери

діяльності.

При проблемному викладі матеріалу вчитель використовує усне слово, друкований текст, демонстраційний і фронтальний фізичний експеримент, інші необхідні засоби навчання.

Таким чином, при проблемному методі навчання учні не тільки сприймають, осмислюють, запам'ятовують інформацію, а й стежать за логікою доказу, за рухом власних думок і думок учителя, можуть брати участь у прогнозуванні наступного етапу досліду або роздумів. Тобто учні включаються в ознайомлення з процесом пізнання.

Евристичний (частково-пошуковий) метод – це метод, при якому вчитель організовує участь учнів у виконанні окремих кроків пошуку розв'язання проблеми. Роль учителя полягає в конструюванні пізнавального завдання, розчленуванні його на окремі етапи, визначенні тих етапів, які учні виконуватимуть самостійно, тобто вчитель організовує самостійно-пізнавальну діяльність учнів. В одних умовах учнів учать бачити проблему, в інших – будувати докази, у третіх – робити висновки з викладених або продемонстрованих фактів, у четвертих – висловлювати гіпотези, у п'ятих – складати план перевірки висловлюваних припущень та інше. Тобто організовується засвоєння досвіду творчої діяльності за елементами, оволодіння окремими етапами розв'язання проблемних задач. Однією із форм цього методу є евристична бесіда, яка вимагає не тільки відтворення наявних знань, а й здійснення творчого пошуку нових знань. Такий метод можна використовувати як в основній, так і в старшій школі.

Сутність *дослідницького методу* полягає в організації вчителем пошукової, творчої діяльності учнів з розв'язання нових проблем і проблемних ситуацій.

Назва цього методу передбачає досконале засвоєння учнями досвіду творчої діяльності. Дослідження психологів показали, що участь учнів у частковому вирішенні творчих проблем не приводить до формування вмінь досліджувати й аналізувати цілісні задачі. Цілісна задача вимагає вмінь: аналізувати її умову відповідно до поставлених вимог, перетворювати проблему в ряд окремих

проблем, складати план та етапи вирішення проблеми, формувати гіпотезу, перевіряти отримані результати теоретично й експериментальне тощо. Дослідницький метод є основним методом навчання та збагачення досвіду творчої діяльності.

Основною умовою організації дослідницьких завдань будь-якого типу є проходження учнями самостійно всіх або більшості етапів процесу дослідження. Цілісне їх вирішення забезпечує застосування дослідницького методу. Такими етапами є: спостереження та вивчення фактів; з'ясування незрозумілих явищ, про які йдеться в дослідженні (постановка проблеми); висунення гіпотез; складання плану; реалізація плану, який складається з виявлення зв'язків явища, що вивчається, з іншими; опис розв'язання проблеми та його обґрунтування; перевірка варіантів вирішення; практичні висновки про можливість застосування отриманої навчальної інформації.

Уся група продуктивних методів навчання (проблемний, евристичний, дослідницький) призначена для того, щоби допомагати засвоєнню знань і вмінь учнями на рівні можливості їх творчого застосування. Роль учителя в реалізації цієї групи методів полягає у фасилітації («полегшенні» процесу самостійного виконання певних етапів пізнавальної діяльності).

Ю.К. Бабанський рекомендував під час вибору методів для конкретного уроку керуватися такими порадами:

Раціональне застосування методів навчання

Методи навчання	При якому змісті матеріалу доцільно застосовувати?	При розв'язанні яких задач ефективні?	Для яких учнів дають найкращий результат?	Які можливості повинен мати вчитель?
Словесні	Матеріал теоретико-інформаційного змісту	Формування знань теоретичного та практичного характеру	Готових до сприймання вербальної інформації	Такі, якими володіє краще, ніж іншими

Наочні	Такому, що може бути поданий наочному вигляді	Розвиток уваги, спостережливості, умінь аналізувати	Для учнів із чуттєво-образним мисленням	Може знайти та самостійно виготовити наочність
Практичні	Коли зміст передбачає вміння застосовувати на практиці	Розвиток практичних умінь і навичок, збагачення досвіду	Готових до виконання практичних завдань	Наявність приладів, посібників для учнів
Репродуктивні	Занадто простий чи дуже складний	Формування базових знань, умінь і навичок	Не готових до проблемного навчання	Не має часу на застосування інших методів
Проблемно-пошукові	Зміст середнього рівня складності	Розвиток мислення, дослідницьких умінь, творчого підходу до справи	Тих, які володіють необхідними вміннями	Володіє методикою проблемного навчання, має час
Індуктивні	Зміст викладений за індуктивною логікою	Розвиток умінь узагальнювати, мислити від конкретного до загального	Таких, які утруднюються в дедуктивних міркуваннях	Учитель володіє індуктивними методами
Дедуктивні	Зміст раціонально викладати в такий спосіб	Розвиток мислення (від загального до конкретного)	Учні мають відповідний розвиток мислення	Учитель володіє дедуктивними методами
Самостійна робота	Зміст доступний для самостійного вивчення	Формування навичок навчальної праці	Учні мають відповідний рівень знань, умінь, навичок	Є дидактичні матеріали для кожного учня, учитель уміє керувати роботою дітей
Продуктивні	Зміст, сприятливий для засвоєння його шляхом відкриття нового знання	Розвиток умінь продукувати нове знання	Учні готові до самостійної творчої діяльності	Учитель володіє методикою організації продуктивної діяльності

Під час вибору та поєднання методів навчання учнів на уроці доцільно

користуватися ще й відповідністю методів принципам навчання.

До вимог, що висуваються до методів навчання, входить їх логічна ясність, яка повинна простежуватися в кожному етапі уроку. Оскільки під час проведення будь-якого типу уроку має місце процес засвоєння змісту певної інформації (предметної, аксіологічної, діяльнісної), логіка уроку має простежуватися як у змістовному, так і в його діяльнісному компонентах. Змістова логічність уроку повинна відображати відповідність всього його інформаційного наповнення темі уроку, його меті; методична логіка уроку – забезпечувати участь учнів у тих видах діяльності, виконання яких сприятиме досягненню поставлених цілей. Методична логіка уроку пов'язана з визначенням того, які методи та прийоми організації пізнавальної діяльності будуть використані під час опанування запланованого і визначеного навчальною програмою з предмета змісту інформації у процесі досягнення намічених цілей.

Методичною логікою уроку визначаються:

- послідовність певних етапів уроку;
- види вправ і відповідні їм види діяльності учнів, виконання яких наближає їх до наміченої цілі;
- методичне забезпечення уроку у вигляді певних засобів навчання, за допомогою яких учитель скеровує пізнавальну діяльність учнів і залучає їх до самостійного виконання її певних етапів.

За допомогою цих важелів на уроці здійснюється керована вчителем і самокерована учнями діяльність із досягнення поставлених освітніх, виховних і розвивальних цілей. Сьогодні методична логіка навчання має бути такою, щоби постійно зростала самостійність управління учнями власним навчальним процесом і зменшувалась регламентуюча й інформуюча роль учителя.

Проявом пізнавальної самостійності учнів повинні стати прагнення та вміння самостійно:

- планувати власну траєкторію пізнавального процесу;
- розробляти або добирати інструкції, алгоритми, правила, рекомендації, плани, опорні схеми та ін., застосування яких підвищить ефективність

когнітивних процесів, що забезпечують здобуття знань;

- складати або добирати тренувальні вправи та завдання різного характеру;
- обирати шляхи опанування нової інформації, носії інформації, інформаційні джерела;
- здійснювати самоконтроль і самооцінку власних результатів пізнавальної діяльності.

Знаючи арсенал методів навчання, учитель, природно, переживає труднощі у виборі методів. Труднощі постають як перед вивченням усього курсу в цілому, так і перед кожним конкретним уроком.

У психолого-педагогічній літературі виділено чимало причин, які впливають на вибір методів навчання. На основі їх узагальнення виділяється шість загальних умов, які визначають вибір методу навчання:

1. Закономірності та принципи навчання, які витікають з них.
2. Зміст і методи певної науки взагалі та предмета теми зокрема.
3. Цілі і завдання навчання.
4. Навчальні можливості учнів (вікові, рівень підготовки, особливості класного колективу).
5. Зовнішні умови (географічні, виробниче оточення).
6. Можливості вчителів (досвід, рівень підготовки, знання типових ситуацій процесу навчання).

Обираючи той чи інший метод навчання, вчителю необхідно одночасно враховувати багато залежностей: методи, загальні умови, випадкові (невідомі) причини, величину і спрямованість впливу яких не можна передбачити завчасно. При першому наближенні до проблеми вибору методів останніми доводиться зневажати, проте слід пам'ятати, що саме наявністю непередбачених причин зумовлюється надійність прогностичних висновків. Завдання оптимізації методів формулюється однозначно: у конкретних умовах з багатьох методів слід виділити ті, які забезпечують найвищу ефективність навчання за прийнятими критеріями.

19. Методи та прийоми розвитку мотиваційної сфери учнів

Мотив – це те, що спонукає людину до дії, те, заради чого вона її здійснює.

У сучасній психології цим терміном позначають ряд причин, що викликають активність індивіда: інтерес, цільові установки, емоції, ідеали, потреби та ін.

Психологи встановили, що мотиви залежать від природних біологічних даних і соціального середовища. До властивостей мотивів можна віднести їх здатність до: зміни; розширення; перебудови; активізації; зникнення; підсилення або послаблення. До функцій мотивів належать: спонукальна; організуюча; смислоутворююча; утилітарна; захисна; самовираження. Формами прояву мотивів можуть бути: активність суб'єкта; прийняття пропозиції працювати; використання додаткової літератури; виконання додаткових доручень; готовність до участі.

Психологи стверджують, що мотивами можуть виступати потреби, емоції почуття, установки й ідеали. Для планування діяльності з розвитку мотиваційної сфери учнів викладачі повинні знати про ті потреби, які має кожна людина від народження, та методи впливу на мотиваційну сферу учнів. До складу таких потреб входять:

- потреба в пізнанні, яка проявляється в бажанні людини ставити питанням шукати на них відповіді;

- потреба в самовираженні, реалізація якої спирається на знання, уміння в навички;

- потреба в оцінюванні себе, яке проявляється в порівнюванні себе з іншими та прагненні до самовдосконалення;

- потреба в соціальних зв'язках, яка виражається у прагненні спілкуватися іншими;

- потреба в безпеці, задоволення якої пов'язане із прагненням до стабільності й самозахистом;

- фізіологічні потреби, які проявляються в забезпеченні їжею, водою, одягом та ін.

Перші чотири види потреб можуть стати в нагоді вчителю під час планування пізнавальної діяльності суб'єктів навчання, як і поради, які дають учені щодо вибору прийомів стимулювання як основного методу впливу на

мотиваційну сферу тих, хто навчається. До переліку таких прийомів вони включають:

- урахування інтересів і нахилів;
- підтримку успіхів – хвалить за конкретну діяльність конкретну людину, не скупіться на теплі та вдячні слова, зізнайтеся в тому, що здивовані її діями і в захопленні від учинків;
- прагнення зробити діяльність цікавою, підтримку суперництва, застосування різноманітних методів організації пізнавальної діяльності;
- опертя на бажання, створення умов для вибору форм діяльності на занятті, змісту та форми домашнього завдання, видів та форм контролю тощо;
- надання учню шансу проявити себе;
- співпереживаючу критику.

За Ю.Красовським, позитивна критика може бути: підбадьорувальною, критикою-аналогією, критикою-надією, критикою-схваленням, критикою-стурбованістю, критикою-співчуттям, критикою-подивом, критикою-іронією, критикою-докором, критикою-зауваженням, критикою-вимогою, критикою-побоюванням, критикою-пом'якшенням та ін.

Е.Браверман до найважливіших мотивів пізнавальної діяльності, особливістю яких є спрямованість на набуття узагальнених способів дій та самовдосконалення особистості, відносить:

- пізнавальний, пов'язаний з інтересом до нового, невідомого;
- мотив «саморозвиток», дія якого проявляється в бажанні якомога більше знати та вміти, розвивати свій розум, підіймати культурний рівень;
- мотив «досягнення», дія якого проявляється в бажанні отримати гарні результати своєї діяльності, перемогти у змаганні;
- мотив «професійно-життєве самовизначення», дія якого пов'язана з прагненнями досягти вершин у майбутній професії;
- комунікативний мотив, дія якого пов'язана з бажанням учня спілкуватися, співробітничати, взаємодіяти;
- емоційний мотив, який породжується позитивними емоціями, – радістю,

подивом, азартом та ін.;

- зовнішній мотив, пов'язаний з отриманням винагороди, схвалення від інших людей. Його можна викликати жестом, поглядом, словами співчуття, обіцянками винагородити за якісне та швидке виконання завдання;

- мотив «позиція», пов'язаний із громадянською відповідальністю за справу, почуттям обов'язку.

Мотивація є дуже сильним фактором впливу на успішність учнів. Залучаючи їх до навчальної діяльності, учитель повинен знати, що учень може:

- сприймати її як таку, що не відповідає його цілям;
- намагатися уникнути її через неприємності, з якими він може зіткнутися під час її виконання;
- проявляти до неї незначний інтерес;
- брати участь у ній з великим бажанням, бо вважає її цікавою та потужною.

20. Діагностика результатів навчання

Перевірка результатів навчання – це констатація наслідків навчально-пізнавальної діяльності учнів без пояснення їх походження. Діагностика – це з'ясування умов) обставин, у яких протікає процес навчання, отримання чіткого уявлення про ті причини, які сприяють чи перешкоджають досягненню накреслених результатів. Як бачимо, у діагностику вкладається більш широкий і глибокий зміст: вона розглядає результати у тісному зв'язку зі шляхами і способами їх досягнення. Крім традиційних контролю, перевірки, оцінки знань і умінь, діагностика включає їх аналіз, виявлення динаміки, тенденцій, прогнозування подальшого розвитку результатів навчальної діяльності.

Контроль і оцінка завжди були важливою складовою навчального процесу. Тим часом століттями педагоги дискутують про доцільність оцінювання, його технологію, проте, що повинна показати оцінка, – успішність учня чи переваги, недоліки тієї чи іншої методики навчання. Не випадково ще Я.А. Коменський закликав педагогів розумно і зважено користуватися своїм правом на оцінку. К.Д. Ушинський різко критикував сучасні йому форми контролю, які

пригнічували розумову діяльність учнів.

У перших документах, що проголосили основні принципи роботи радянської школи, були положення про відміну домашніх завдань. Контроль успішності, який раніше проводився учителем, часто замінювався різними формами самоконтролю учнів, а в ряді випадків на основі відповіді чи звіту одного учня визначалась результативність роботи всього колективу (бригади або класу). Зрозуміло, що навчання без оцінок і фактично без контролю призвело до низьких результатів. Тому з серпня 1932 року здійснено перехід на строгий індивідуальний облік знань учнів, який проводився систематично. Дещо пізніше було встановлено, що перевірка й оцінка знань виконують контролюючу, навчаючу, виховну і розвиваючу функції.

Основними функціями перевірки й оцінки навчальних досягнень учнів є:

- *контролююча*, що передбачає: визначення рівня досягнень окремого учня (класу, групи); виявлення рівня готовності до засвоєння нового матеріалу; що дає змогу відповідно планувати і викладати навчальний матеріал;

- *діагностично-коригуюча*, що допомагає з'ясувати причини труднощів, які виникають в учня під час навчання, виявити прогалини в знаннях і вміннях та коригувати його діяльність, спрямовану на усунення недоліків;

- *стимулюючо-мотиваційна*, що визначає таку організацію оцінювання навчальних досягнень учнів, коли його проведення стимулює бажання покращити свої результати, розвиває відповідальність та сприяє змагальності учнів, формує мотиви навчання;

- *навчальна*, що зумовлює таку організацію оцінювання навчальних досягнень учнів, коли його проведення сприяє повторенню, уточненню і систематизації навчального матеріалу, вдосконаленню підготовки учня (класу, групи);

- *виховна*, що передбачає формування вміння відповідально і зосереджено працювати, застосовувати прийоми контролю й самоконтролю, сприяє розвитку якостей особистості: працелюбності, активності, акуратності та інших.

21. Контроль результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів

Під поняттям «*контроль*» розуміють виявлення, вимір і оцінку результатів навчально-пізнавальної діяльності тих, хто навчається. Процедуру виявлення і виміру називають перевіркою. Перевірка є складним компонентом контролю. Основною функцією контролю є забезпечення зворотного зв'язку між учителем і учнем, одержання учителем об'єктивної інформації про ступінь засвоєння учнем навчального матеріалу, своєчасне виявлення недоліків і прогалин у його знаннях. Метою перевірки в сучасній школі є визначення рівня і якості навчальних досягнень учнів, а не ступеню невдач. Контроль містить у собі оцінювання (як процес) і оцінку (як результат) перевірки.

Основою для оцінки навчальних досягнень учня є підсумки контролю. Функції оцінки не обмежуються тільки констатацією рівня досягнень. Оцінка є засобом стимулювання учіння. Під впливом об'єктивного оцінювання в учнів формується адекватна самооцінка, критичне ставлення до своїх успіхів.

Принципи організації діагностики і контролю за навчальною діяльністю учнів:

Об'єктивність, що позбавлена суб'єктивних і помилкових оціночних суджень і висновків учителя. Об'єктивність забезпечується науково обґрунтованим змістом діагностичних тестів {завдань, питань), діагностичних процедур; рівним, дружнім ставленням педагога до всіх учнів; точним, адекватно установленим критерієм оцінювання знань, умінь. Об'єктивність діагностування означає, що виставлені оцінки є однаковими, незалежно від методів і засобів контролювання та педагогів, які здійснюють діагностування.

Систематичність – регулярність проведення діагностичного контролю на всіх етапах процесу навчання. При цьому комплексно використовуються різні форми, методи і засоби контролювання, перевірки й оцінювання, що вирізняє універсальність окремих методів і засобів діагностування.

Гласність, що полягає в проведенні відкритих випробовувань усіх учнів за тим самим критерієм. Рейтинг кожного школяра, що встановлюється в процесі діагностування, відомий усім, оцінки оголошуються і мотивуються. Результати

діагностичних зрізів, їх аналіз обговорюється відповідними педагогами (предметними комісіями). На цій основі складаються перспективні плани удосконалення викладання предмета.

Дотримання вищеназваних принципів забезпечить надійність діагностики і виконання учнями своїх завдань у процесі навчання.

Діагностика, контроль, перевірка й оцінювання знань, умінь учнів проводяться у тій самій логічній послідовності, що й вивчення. Основними ланками перевірки є: попередня, поточна, повторна, періодична, підсумкова. Попередня перевірка проводиться перед вивченням нового курсу або нового розділу курсу з метою визначення рівня знань учнів з найважливішого матеріалу попереднього навчального року, півріччя.

Попередня перевірка поєднується з так званим компенсаційним (реабілітаційним) навчанням, спрямованим на ліквідацію прогалів у знаннях, уміннях учнів.

Поточна перевірка здійснюється учителями під час вивчення кожної теми. При цьому діагностується засвоєння учнем окремих елементів навчальної програми. Основні функції поточної перевірки – навчаюча, стимулююча.

Повторна перевірка проводиться з метою повторення матеріалу, який вивчався раніше. Вона сприяє зміцненню знань, але не дає можливості характеризувати динаміку навчальної роботи.

Періодична перевірка проводиться здебільшого після вивчення частини, розділу програми або великої теми, її метою є діагностування якості засвоєння учнями взаємозв'язків між структурними елементами навчального матеріалу, що вивчався в різних частинах курсу, систематизація й узагальнення.

22. Тестування рівня засвоєння змісту освіти

Нагадаємо, що слово «тест» англійського походження і означає випробування, перевірку. *Тест успішності* – це сукупність завдань, які зорієнтовані на визначення (вимір) рівня (ступеня) засвоєння певних частин змісту навчання.

Тести успішності мають відповідати ряду вимог. Вони повинні бути:

відносно короткотерміновими, тобто не вимагати великих затрат часу; однозначними, а отже не допускати вільного тлумачення тестового завдання; правильними, що виключає можливість формулювання багатозначних відповідей; відносно короткими; інформаційними, саме такими, які забезпечують можливість зіставлення кількісної оцінки за виконання тесту з порядковою; зручними, а саме придатними для швидкої математичної обробки результатів; стандартними, що робить їх придатними для широкого практичного використання.

Тести успішності, або, як їх називають, шкільні тести забезпечують надійні висновки лише за умови правильного їх поєднання з групами тестів, що використовуються для діагностування різних сторін розвитку і формування особистості: тестів загальних розумових здібностей, розумового розетку; тестів спеціальних здібностей у різних галузях діяльності; тестів для визначення окремих якостей (рис) особистості (пам'яті, мислення, характеру та ін.); тестів для визначення рівня вихованості (сформованості моральних, трудових та ін. якостей). Тому тестові випробовування завжди мають комплексний характер.

Тести успішності застосовуються на усіх етапах дидактичного процесу. За допомогою їх ефективно забезпечується попередній, поточний, тематичний і підсумковий контроль знань, умінь.

На етапі попереднього контролю педагог одержує інформацію про вихідний рівень успішності. Порівнюючи вихідний (початковий) рівень успішності з кінцевим (досягнутим), учитель може виміряти «приріст» знань, ступінь сформованості умінь і навичок, проаналізувати динаміку й ефективність процесу навчання та праці педагога. Зібрати такий обсяг інформації можна завдяки тестуванню, яке здійснюється за допомогою спеціально розроблених для цієї мети завдань.

Тестові завдання для поточного контролю (їх кількість не перевищує 6-8) формуються так, щоб охопити найважливіші елементи знань, умінь, яких набули учні протягом останніх 2-3 уроків. Тривалість виконання тесту не повинна перевищувати 10-12 хв. Після завершення роботи обов'язково аналізуються допущені учнями помилки. Для прискорення аналізу використовують зразкові тести з

правильними відповідями. Дуже важливо при цьому домогтись усвідомлення кожний учнем причин виникнення помилок.

Створення тематичного тесту – більш складне завдання. У його основі лежить не проста перевірка засвоєних окремих елементів, а розуміння системи, що об'єднує ці елементи. Значну роль при цьому відіграють синтетичні комплексні завдання, які об'єднують питання окремих понять теми, що спрямовані на виявлення інформаційних зв'язків між ними. Для тематичного тестування краще використати готові тестові завдання, розроблені професіоналами служби педагогічного тестування.

На етапі підсумкового контролю в кінці кожного семестру і навчального року, а також у процесі екзаменів (заліків) використовуються різні варіанти підсумкових тестів успішності. Головна вимога до підсумкових тестів – відповідність рівню національного стандарту освіти. Усе більшого поширення набувають технології підсумкового тестування із застосуванням комп'ютерів і спеціалізованих програм.

23. Самостійна робота учнів

Питання «самостійної роботи» посідає важливе місце в системі дидактичних понять. Б. Єсіпов визначає самостійну роботу як таку, «котра виконується без безпосереднього втручання вчителя, але за його завданням у відведений для цього час: при цьому учні самі прагнуть досягти вказаної мети, застосовуючи свої зусилля в тій або іншій формі». А. Усова розглядає самостійну роботу учнів як метод навчання, за допомогою якого вони набувають знань, умінь і навичок, а також вирішують виховні задачі (виховання активності, самостійності, наполегливості, волі тощо).

За переконанням більшості вчених, самостійна робота передбачає активні розумові дії учнів, пов'язані зпошуками найбільш раціональних способів використання запрограмованих викладачем завдань та аналізом результатів роботи. Різний рівень підготовки учнів до навчання обумовлює необхідність уведення поняття про рівень самостійності під час виконання поставленого вчителем завдання. Висвітлюючи питання про рівні самостійності, треба мати на

увазі відносний характер цього поняття. Так, одне й те саме завдання для одних учнів може бути легким і не вимагати значних зусиль для його виконання, а для інших – бути непосильним, і самотійно виконати його вони не зможуть. Таким чином, поняття «самотійність» та «рівні самотійності» є відносними, і це треба враховувати при вирішенні питання, до якого виду робіт слід віднести самотійну роботу учнів.

У процесі навчання використовують різні види самотійних робіт. За О. Бугайовим, види самотійної роботи можна класифікувати за різними ознаками:

- з точки зору характеру навчальної діяльності учнів;
- за змістом;
- за ступенем самотійності, елементами творчості учнів та інше.

А. Усова ділить усі види самотійних робіт за дидактичною метою на п'ять груп:

- 1.Набуття нових знань і вмінь самотійно набувати знання.
- 2.Закріплення й уточнення знань.
- 3.Відпрацювання навичок використовувати знання під час розв'язання навчальних і практичних задач.
- 4.Формування вмінь і навичок практичного характеру.
- 5.Формування вмінь творчого характеру, умінь використовувати знання у складній ситуації.

Кожна з наведених груп включає декілька видів самотійних робіт, оскільки розв'язок однієї й тієї ж дидактичної задачі може відбуватись різними шляхами. Усі зазначені групи тісно пов'язані між собою. Цей зв'язок обумовлений тим, що одні й ті ж види роботи можуть бути використані для розв'язання різних дидактичних задач.

Під *системою самотійних робіт* розуміють сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених видів робіт, які логічно впливають одна з одної та підкоряються загальним завданням освітнього процесу.ожна система повинна відповідати визначеним вимогам або принципам. Під час побудови системи

самостійних робіт необхідно також дотримуватись певних дидактичних вимог.

1. Система самостійних робіт має сприяти розв'язанню основних дидактичних задач – набуттю учнями глибоких і міцних знань, розвитку в них пізнавальних здібностей, формуванню вмінь самостійно набувати знання, використанню їх на практиці.

2. Система має відповідати основним принципам дидактики, і перш за все принципам доступності та систематичності, зв'язку теорії з практикою, свідомості й творчої активності, принципу навчання на високому науковому рівні.

3. Роботи, які належать до системи, мають бути різноманітними за метою навчання та змістом, щоб забезпечувати формування в учнів запланованого переліку навчальних умінь і навичок.

4. Послідовність виконання домашніх і класних самостійних робіт повинна бути такою, щоби виконання одних видів робіт було логічно пов'язане з іншими, а також готувало учнів до виконання наступних. Успіх розв'язання цієї задачі залежить не тільки від педагогічної майстерності вчителя, а й від того, як він розуміє значення й місце кожної окремої роботи в системі робіт, у розвитку пізнавальних здібностей учнів, їх мислення.

Розробка системи самостійних робіт є необхідною умовою для систематичної, цілеспрямованої організації самостійної діяльності на уроках. Але наявність лише одного системного підходу не визначає успіху роботи вчителя з формування в учнів знань, умінь і навичок. Для цього ще треба знати основні принципи, керуючись якими, можна забезпечити ефективність самостійних робіт, а також методику і керівництва їх різними видами.

На думку А. Усової, застосування цих принципів до керівництва самостійною і роботою має певні особливості:

1. Самостійна робота повинна мати цілеспрямований характер. Це досягається чітким формулюванням мети роботи. Завдання вчителя полягає в тому, щоб знайти таку форму завдання, яка викликала б у школярів інтерес до роботи та бажання виконувати її якомога краще. Учні повинні усвідомлювати, у чому полягає їх завдання та яким чином буде перевірятись його виконання.

Недооцінка вимог веде до того, що учні, не розуміючи мети роботи, роблять не те, що потрібно, і змушені в ході її виконання багато разів звертатись до вчителя. Усе це призводить до нераціональних витрат часу та зниження рівня самостійності учнів у роботі.

2. Самостійна робота повинна бути справді самостійною та змушувати учня при її виконанні працювати з напруженням. Але не треба перебільшувати змісті обсяг самостійної роботи, що пропонується учню на кожному етапі навчання. Вона має бути посильною, а самі учні – підготовленими до виконання самостійної роботи теоретично та практично.

3. Спочатку треба сформувані найпростіші навички самостійної роботи. У цьому випадку вчитель має демонструвати на прикладах прийоми виконання самостійної роботи, супроводжувати їх чіткими поясненнями та записами на дошці.

4. Самостійна робота, яка виконується учнями після демонстрації прийомів учителем, носить характер наслідування. Вона не розвиває самостійності в цілому, але має важливе значення для формування найбільш важливих навичок і вмінь, більш високої форми самостійності, при якій учні здатні розробляти та застосовувати свої методи розв'язування задач навчального чи виробничого характеру.

5. Для самостійної роботи треба пропонувати такі завдання, виконання яких не буде шаблонним, вимагатиме застосування знань у новій ситуації. Тільки в цьому випадку самостійна робота сприятиме формуванню ініціативи та пізнавальних здібностей учнів. Але дуже часто самостійну роботу учнів проводять тільки у вигляді тренувальних вправ, за допомогою яких відбувається вироблення та закріплення навичок. Це призводить до того, що учні не вміють самостійно міркувати, самостійно застосовувати знання на практиці. Але вчитель також не повинен давати роботи тільки творчого характеру, бо без оволодіння простими вміннями та навичками учні не набудуть більш складних.

6. При організації самостійної роботи необхідно враховувати й те, що для набуття навчальних компетентностей різним учням потрібен різний проміжок

часу. Зробити це можна шляхом диференційованого підходу. Спостерігаючи за роботою класу в цілому та окремих учнів, учитель повинен залучати тих, які добре та швидко впоралися з завданням, до виконання більш важких. Деяким учням доцільно пропонувати кілька тренувальних вправ у різних варіаціях, щоби вони засвоїли нове правило або новий закон, навчилися самостійно використовувати його при розв'язанні навчальних задач. Спрямування такої групи учнів на виконання більш важких завдань повинно бути своєчасним. Тут не бажані як зайва поспішність, так і довге «топтання на місці», які не просувають учня вперед, де пізнання нового, до набуття вмінь і навичок.

7. Завдання, які пропонують учням для самостійної роботи, повинні зацікавлювати їх. Це досягається завдяки новизні матеріалу, незвичній формі, змісту через розкриття практичного значення запропонованої задачі або методу, яким треба оволодіти. Учні завжди виявляють зацікавленість до самостійних робіт, при виконанні яких вони «досліджують» предмети й явища.

8. Самостійні роботи учнів необхідно планувати та систематично проводити. Тільки за такої умови в учнів будуть вироблятися стійкі вміння та навички.

9. Результат роботи є більш вагомим, коли прищепленням навичок самостійної роботи в учнів займається весь колектив учителів на заняттях з усіх навчальних предметів.

10. При організації самостійної роботи необхідно поєднувати викладання матеріалу вчителем із самостійною роботою учнів. Але треба бути дуже обережним, бо захоплення самостійною роботою може загальмувати швидкість вивчення програмного матеріалу.

11. При виконанні самостійних робіт різного виду управління діяльністю учнів має належати вчителю. Він обмірковує систему самостійних робіт, визначає мету, зміст і обсяг кожної самостійної роботи, її місце на уроці, методи навчання різним видам самостійної роботи. Він навчає учнів методам самоконтролю та здійснює контроль якості його виконання, вивчає індивідуальні здібності учнів і враховує їх при організації самостійної роботи.

24. Урок в системі проблемного навчання

Сьогодні проблемне навчання розглядають як технологію розвивальної освіти, спрямовану на активне одержання знань, формування прийомів дослідницької пізнавальної діяльності, залучення до наукового пошуку, творчості, виховання соціальне значущих рис особистості. Цей вид навчання передбачає дві основні цілі: допомогти учням самостійно засвоїти зміст навчального матеріалу та навчити використовувати наукові методи у процесі пізнання. Реалізація моделі проблемного навчання вимагає від учителя таких дій:

1. Ставити перед учнями навчальні завдання в зрозумілій і цікавій формі.
2. Виконувати функції координатора пошукових дій учнів і партнера, допомагати окремим учням і групам, диференціюючи зміст допомоги.
3. Уміти зіткнути учнів із проблемою, стимулювати творче мислення за допомогою запитань.
4. Коректно виправляти помилки, яких припускаються учні в процесі пошуку гіпотез, їх підтвердження.
5. Спрямовувати діяльність учнів на самостійне опанування різних джерел інформації. Пропонувати свою допомогу лише в тих випадках, коли учні не можуть самостійно прийняти необхідне рішення.

Технологія проблемного навчання включає:

1. Зіткнення з проблемою, створення проблемної ситуації.
  2. Збір і аналіз даних. Актуалізація життєвого досвіду з проблеми, пошук даних про об'єкти та явища, яких не вистачає для розв'язання проблеми.
  3. Визначення причинно-наслідкових зв'язків, формулювання гіпотези. У разі неспроможності учнів самостійно висунути гіпотезу вона може бути запропонована вчителем.
  4. Збір інформації, проведення дослідження, вивчення таблиць, графіків, читання рекомендованої літератури, результатом чого є перевірка припущень і побудова учнями пояснень ситуації, яка призвела до проблеми.
  5. Формулювання висновків, аналіз процесу дослідження.
- Урок у технології проблемного навчання виглядає як ланцюжок навчальних

проблем, які вчитель створює, вислуховує різні точки зору, аналізує їх за участю учнів, знаходить удачі форми та способи фіксації отриманих результатів.

Урок у системі проблемного навчання може мати форму проблемної лекції, проблемного семінару, уроку-дослідження та ін.

25. Урок у технології особистісно-зорієнтованого навчання

Однією з технологій загальнопедагогічного характеру, які починають упроваджуватися в сучасних школах, є технологія особистісно зорієнтованого навчання, її цілі полягають у тому, щоб:

- визначити життєвий досвід кожного учня, рівень інтелекту, пізнавальні здібності, інтереси, якісні характеристики, які спочатку треба розкрити, а потім узгодити зі змістом освіти та розвинути в навчальному процесі;

- формувати позитивну мотивацію учнів до пізнавальної діяльності, потребу в самопізнанні, самореалізації та самовдосконаленні школярів у межах соціокультурних і моральних цінностей нації;

- озброїти учнів механізмами адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання, необхідними для становлення самобутньої сучасної людини, здатної вести конструктивний діалог з іншими людьми, природою, культурою та цивілізацією в цілому.

У порівнянні із традиційною технологією ОЗН базується на певних положеннях, відмінності між якими висвітлено в таблиці.

Порівняння традиційного навчання з особистісно-зорієтованим навчанням за основними параметрами освітнього процесу

Параметри	Традиційна технологія	Особистісно-зорієтоване навчання
1	2	3

Філософія освіти	У центрі навчального процесу – учитель. Учень є об'єктом навчального процесу. Навчання розглядається як результат. Базується на принципах змагання. Зорієнтована на зовнішню мотивацію	У центрі навчання – учень. Учень – суб'єкт навчального процесу. Навчання розглядається як процес. Стимулюються співробітництво та взаємодопомога. Зорієнтоване на внутрішню мотивацію, що ґрунтується на радості пізнання та успіхах
Мета	Увага акцентується лише на формальних знаннях, уміннях і навичках. Є формальним додатком до змісту навчання	Увага акцентується на ставленні до знань, умінь, навичок, які використовуватимуться в сучасному та майбутньому. Полягає в кореляції знань, умінь і навичок, ставленні до навчання
Зміст	Має сталий обсяг. Є кінцевою метою навчання. Визначається суто за предметами	Характеризується гнучкістю. Є засобом досягнення мети. Визначається на внутріпредметному та міжпредметному рівнях
Методика	Увага концентрується на відтворенні завченого змісту. Зорієнтована на середнього учня	Навчання здійснюється на основі творчих методів. Навчання зорієнтоване на колективну та індивідуальну діяльність у групах із метою формування комунікативних навичок
Методологія оцінювання	Компонент оцінювання має формальний характер. Контроль здійснюється час від часу та в конкретний термін. Оцінювання ґрунтується на врахуванні завченої інформації, знань, умінь, навичок безвідносно до сучасного та майбутнього	Компонент оцінювання має форму загальних рекомендацій. Перевага надається цінуванню, яке скероване на констатацію успіху. Цінування має характер безперервний та узагальнюючий. Стимулює зусилля учнів до самооцінювання, саморегуляції та самоосвіти

Важливими для розуміння особливостей цієї технології, на думку Т. Шамової, є такі позиції:

1. Особистісно зорієнтоване навчання має забезпечувати розвиток і саморозвиток особистості учня як суб'єкта пізнавальної та предметної діяльності.

2. Особистісно зорієнтоване навчання, спираючись на здібності, нахили,

інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктний досвід, повинно створювати можливості для кожного учня реалізувати себе в різних видах діяльності.

3. Зміст освіти, її засоби та методи організації навчання повинні бути такими, щоб учень мав змогу вибирати предметний матеріал, його вид і форму.

4. Освіченість як сукупність навчальних компетентностей, індивідуальних здібностей є найважливішим засобом становлення духовних, інтелектуальних якостей учня; вона має бути основною метою сучасної освіти.

5. Освіченість формує індивідуальне сприйняття світу, можливості його творчого перетворення, широке використання суб'єктного досвіду в інтерпретації або оцінці фактів, явищ, подій навколишньої дійсності на основі Особистісно значущих цінностей і внутрішніх настанов.

6. Найважливішими чинниками Особистісно зорієнтованого навчання є ті, що розвивають індивідуальність учня, створюють умови для його саморозвитку та самовираження.

7. Особистісно зорієнтоване навчання базується на принципі варіативності.

Технологією ОЗН передбачається поєднання навчання (як нормативної діяльності суспільства) і вчіння (як діяльності, в якій бере участь кожна конкретна дитина та досвід здійснення якої має значення для окремого школяра). Зміст, методи та прийоми даної технології спрямовані на формування особистісно значущих способів пізнання шляхом організації цілісної навчальної (пізнавальної) діяльності учнів.

За технологією ОЗН, у процесі навчання визначаються індивідуальні особливості школярів, на підставі яких для кожного учня складається освітня програма, передбачається конструювання навчального тексту, дидактичного матеріалу, методичних рекомендацій із їх використання, визначення типів навчального діалогу, форм контролю, які відповідають особистісним якостям учня. Учитель, спостерігаючи за учнем, оформляє індивідуальну карту його пізнавального (психічного) розвитку, яка є основним документом для визначення диференційованих форм навчання, характерних саме для цього учня.

У сучасних підходах до впровадження ОЗН психологи радять урахувати

особистісно-діяльнісний підхід, змістом якого передбачається конструювання навчального процесу у відповідності зі структурою діяльності, яка незалежно від її виду передбачає наявність мети, мотиву, засобів, плану діяльності, реалізації плану, контролю, корекції, оцінювання результату діяльності (рефлексії). До основних характеристик особистісно-діялісного підходу Т. Шамова відносить:

1. Пріоритет особистісно-сислової сфери учня та вчителя в освітньому процесі.

2. Урахування особистісного досвіду дитини в навчанні. При цьому зміст суб'єктного досвіду дитини може бути представлений трьома компонентами:

- когнітивним компонентом, що включає уявлення дитини, поняття, знання;

- операційним (технологічним) компонентом, до структури якого входять операції, прийоми, правила виконання дій (розумових і практичних);

- аксіологічним компонентом, що характеризується ціннісними установками, ідеалами та переконаннями особистості.

3. Культивування унікального досвіду дитини.

4. Визнання цінності колективного досвіду, цінності взаємодії.

5. Побудова освітнього процесу на основі врахування психолого-фізіологічних особливостей учнів.

6. Переорієнтація процесу навчання на постановку та розв'язання самими учнями конкретних навчальних задач (пізнавальних, дослідницьких, перетворюючих, проєктивних).

7. Зміна позиції педагога з інформатора (контролера) на позицію координатора, фасилітатора («полегшувача»).

Характерною особливістю сучасних технологій, які втілюють стратегії особистісно зорієнтованого навчання, є забезпечення умов для реалізації дидактичної моделі навчального процесу. У цій моделі структурною одиницею процесу навчання фізики є дидактичний цикл, а навчальний процес виглядає як поступальний рух циклів. Носієм дидактичного циклу постає цілісний фрагмент навчального матеріалу (навчальна тема, розділ та ін.), структурними частинами

якого виступають:

- вступно-мотиваційний етап (постановка загальної дидактичної мети у вигляді запланованих результатів навчання фізики);
- інформаційний етап (подання навчального матеріалу різними способами й усвідомлене його сприймання);
- виконавчий етап (організація та самоорганізація учнів при застосуванні нового матеріалу);
- контрольно-коригуючий етап (організація зворотного зв'язку, самоконтроль, контроль засвоєння змісту матеріалу та відповідних навчальних дій).

Технологічне здійснення цих етапів у навчальному процесі з фізики має відбуватися з урахуванням психологічних особливостей перебігу когнітивних компонентів процесу в учнів відповідних вікових категорій і закономірностей, пов'язаних із механізмом набуття знань, а також із застосуванням технологій рефлексивного управління.

В основі технології рефлексивного управління лежать поняття про цикл рефлексивного управління та стадії рефлексії. Під циклом рефлексивного управління Т. Шамова розуміє цикл взаємодії вчителя й учня, який приводить до:

- розширення суб'єктних функцій учня;
- переходу учня від позиції реагування (виконання) до позиції організатора власної діяльності, співорганізатора навчального процесу;
- зростання самостійності учня під час виконання певних видів діяльності.

Кожний такий цикл може бути представлений послідовністю стадій:

1. Рефлексивного аналізу.
2. Конструктивно-орієнтаційної стадії.
3. Стабілізації.
4. Системної рефлексії.

Незалежно від того, який етап управління діяльністю здійснюють учитель і учень (аналіз ситуації, планування чи проектування діяльності, виконання плану чи контроль і корекція результатів діяльності), цикл повинен повторюватися в кожній з перерахованих управлінських функцій. Загальну логіку рефлексивного

управління Т. Шамова подає в такому вигляді:

1. Організація вчителем процесу отримання учнями інформації для розкриття змісту свого власного досвіду.
2. Розкриття змісту суб'єктного досвіду учнів шляхом ініціювання вчителем рефлексії учнів.
3. Сумісна постановка (учителя й учня) спільних завдань і завдань індивідуальної навчальної діяльності.
4. Ініціювання вчителем рефлексії учнів із приводу постановки загальних та індивідуальних завдань.
5. Рефлексія власних дій із постановки завдань.
6. Спільне конструювання логіки навчального заняття та його структури на основі виявлених навчальних можливостей учнів.
7. Індивідуальне конструювання своєї діяльності.
8. Спільне визначення критеріїв результативності колективної та індивідуальної діяльності.
9. Рефлексія учнів із приводу процесу конструювання заняття.
10. Побудова навчальних дій у відповідності зі встановленою структурою заняття.
11. Рефлексія вчителем дій учнів (визначення причин утруднень із позицій школярів, реконструкція причин утруднень).
12. Реалізація дій учителя й учнів.
13. Рефлексія учнів із приводу своєї навчальної діяльності та взаємодії з іншими учнями та вчителем.
14. Самостійна корекція учнями власних дій.
15. Взаємооцінка та самооцінка учнів.
16. Рефлексія учнів із приводу взаємооцінки та самооцінки.
17. Системна рефлексія, яка включає:
  - рефлексію учнями свого досвіду вже на заключному етапі;
  - рефлексію учнями своєї діяльності, що була виконана у процесі навчального заняття;

- рефлексію учнями спілкування з іншими та колективної діяльності;
- рефлексію учнями власної особистості;
- рефлексію учнями діяльності вчителя;
- рефлексію вчителем своєї діяльності та діяльності учнів.

Процесуальне рефлексивне управління повинно починатися на першому занятті з вивчення нової теми виконанням різнорівневих контрольних робіт, що дозволить виявити рівні сформованості у школярів знань і вмінь. За результатами написання робіт необхідно здійснити поділ учнів на групи, що відповідають репродуктивному, конструктивному та творчому рівням засвоєння знань. Визначити характер помилок, установити їх причини. У ході спілкування з учнями визначити їх орієнтацію на бажаний вид діяльності та форму переробки нової інформації (словесну, наочну, умовно-символічну). У результаті виконаної роботи вчитель про кожного учня отримає інформацію щодо:

- рівня засвоєння знань;
- способів навчальної роботи, *яким* надають перевагу учні.

На основі цієї інформації необхідно розробити проект переведення учнів із їх позицій на новий (бажаний) рівень у формі технологічної карти.

Після ознайомлення з технологічною картою та блоками питань для самоконтролю, що відповідають запланованим рівням, учням надається можливість самостійно побудувати власну траєкторію освоєння нової навчальної інформації та реалізувати повний цикл самоуправління власною пізнавальною діяльністю. Вони повинні зафіксувати це в зошитах у вигляді схем і планів.

На наступних уроках здійснюється поурочна логіка рефлексивного управління, завершенням якої є фіксація учнями в зошитах для самоконтролю рівня сформованості кожного елемента запропонованих учителем знань і труднощів, що виникали при цьому.

Завершується вивчення теми системною рефлексією.

Утілення психолого-педагогічних знань у практику взаємодії з дітьми в умовах ОЗН здійснюватиметься успішніше за умов, якщо педагог уміє активізувати пізнавальну діяльність учнів; конструювати інформацію так, щоб

вона була доступною для «слабких» учнів і достатньою для більш «сильних»; залучати всіх учнів до корисної для них праці.

Основні вимоги до організації та дидактичного забезпечення особистісно зорієнтованого навчального процесу:

- навчальний матеріал і характер його подання мають забезпечувати виявлення життєвого досвіду учня, урахуваючи результати попереднього навчання;

- виклад матеріалу має бути орієнтованим не тільки на розширення його обсягу, структурування, інтегрування, узагальнення предметного змісту, а й на перетворення суб'єктного досвіду кожного учня;

- під час навчання необхідним є постійне узгодження досвіду учня з науковим змістом знань, що набуваються;

- активне стимулювання учня до набуття знань має забезпечувати можливість самоосвіти, саморозвитку, самовираження в сучасному та майбутньому;

- навчальний матеріал має бути організований так, щоб учень мав можливість самостійного вибору способів його опрацювання та засобів виконання запропонованих завдань;

- необхідно виокремлювати загальнологічні та специфічні предметні прийоми навчальної роботи, урахуваючи їх роль в особистісному розвитку учня;

- необхідно забезпечувати контроль і оцінювання процесу навчання, а не тільки його результатів.

26. Технологія особистісно-зорієнтованого уроку (за С. Подмазіним)

Для того щоб бути суб'єктом навчальної діяльності, учень має оволодіти її основними етапами: орієнтація → визначення мети → проектування → організація → реалізація → контроль → корекція → оцінка.

I. Етап орієнтації включає:

- мотивацію вчителем запланованої діяльності, позитивну настанову на роботу;

- орієнтацію учнів щодо місця даного заняття в цілому курсі, розділі, темі за

допомогою схем, таблиць, опор, вербальних установок тощо;

- визначення особистісного досвіду учнів і пов'язання цього досвіду з проблемами заняття.

II. Етап визначення мети передбачає:

- визначення на уроці разом з учнями особистісно значущої мети здійснення тієї діяльності, яка запланована вчителем (підведення учнів до усвідомлення того, що може дати дане заняття школяру в даний час, через деякий час, у майбутньому);

- визначення показників досягнення мети.

Методи та прийоми реалізації першого та другого етапів: актуалізація; проблематизація; інтрига; ігрова ситуація; прийоми розвитку пізнавального інтересу.

III. Етап проектування включає:

- виконання запрограмованої вчителем діяльності шляхом залучення учнів до виконання випереджальних завдань, підготовки повідомлень, рефератів, виготовлення та відбору наочності;

- складання плану роботи;

- обговорення плану роботи.

IV. Етап організації виконання плану діяльності передбачає:

- подання можливих варіантів і способів виконання навчальної діяльності (усна чи письмова форма, типи завдань, форми звітності, індивідуальна робота чи робота в групах, робота з текстом чи з іншими засобами інформації);

- вибір учнями способів фіксації нового матеріалу (конспект, схема, таблиця, опора, план, тези, висновки тощо);

- вибір учнями (якщо можливо) завдань і способів їх виконання під час закріплення знань, формування вмінь і навичок;

- варіативність домашнього завдання.

V. Контрольно-оцінювальний етап:

- залучення учнів до контролю за перебігом навчальної діяльності шляхом заохочення їх до різних видів контролю, самоконтролю, взаємоконтролю, роботи

в групах;

- участь учнів у виправленні помилок і недоліків у знаннях, усвідомлення їх причин шляхом взаємо- та самоаналізу;

- надання учням можливості самостійно або за допомогою вчителя, інших учнів порівняти отримані знання з еталоном;

- використання механізмів цінування (позитивного ставлення до успіхів школяра), оцінювання (виставлення оцінок, поурочного бала, рейтинг) не тільки результатів, а й самого процесу навчання.

VI. Заключний етап передбачає:

- усвідомлення учнями ситуації досягнення мети;

- відчуття успіху;

- підкріплення позитивної мотивації стосовно діяльності, тобто реалізацію «механізму цінування».

Особливості діяльності вчителя із планування та проведення таких уроків полягають у:

- конкретизації цілей для кожного етапу уроку, створенні умов для прийняття їх учнями;

- переведенні змісту навчальної інформації в систему проблемних навчальних завдань;

- управлінні навчально-пізнавальною діяльністю учнів на основі дотримання психологічних умов процесу набуття знань, урахування індивідуальних особливостей психічного розвитку учнів;

- створенні умов для розвитку внутрішньої позитивної мотивації, стимулюванні ініціативи, активізації когнітивних процесів;

- наданні учням можливості реалізувати своє право на вибір рівня опанування матеріалу, форми фіксації його основних положень, способів дій, видів контролю, обсягу домашнього завдання;

- забезпеченні постійного зворотного зв'язку між учителем і учнями, діагностуванні за зовнішніми ознаками та за допомогою спеціальних методик внутрішнього стану учнів і врахуванні результатів цих процедур в управлінні

навчальним процесом;

- створенні умов для рефлексивної діяльності учнів, стимуляції ініціативи та творчості.

27. Урок у технологіях розвивального навчання

Розвивальне навчання розуміють як активно-діяльнісний спосіб навчання, під час якого враховуються та використовуються закономірності розвитку дитини, процес навчання планується на основі пристосування до рівня й особливостей індивіда. Провідними цілями навчального процесу є розвивальні. Розвивальне навчання спрямоване на розвиток усієї сукупності якостей особистості:

- знань, умінь і навичок;
- способів розумових дій;
- самокерованих механізмів особистості;
- емоційно-ціннісної сфери;
- діяльнісно-практичної сфери.

Розвивальне навчання є одним з різновидів особистісно зорієнтованого навчання. Наукове обґрунтування теорії розвивального навчання подається у працях Л. Виготського, Л. Занкова, Д. Ельконіна. У наш час у рамках концепції розвивального навчання розроблено ряд технологій із різними цільовими орієнтаціями, особливостями змісту та методики. Технологія Л. Занкова спрямована на загальний розвиток особистості; технологія Д. Ельконіна та В. Давидова зорієнтована на розвиток способів розумових дій; технології творчого розвитку віддають пріоритет сфері естетичних і моральних якостей людини; технологія Г. Селевко орієнтує на розвиток самокерованого механізму особистості; технологія І. Якиманської спрямована на розвиток дієво-практичної сфери учнів.

Л. Виготський виділив два рівні в розвитку дитини:

- сферу актуального розвитку (уже сформовані якості);
- зону найближчого розвитку – ті види діяльності, які дитина ще не в змозі виконати самостійно, але може це зробити за допомогою дорослих.

Розвивальне навчання відбувається в зоні найближчого розвитку дитини.

У теорії розвивального навчання дитині відводиться роль самостійного суб'єкта, який взаємодіє з навколишнім середовищем. Ця взаємодія включає всі етапи його діяльності: постановку цілей, планування, реалізацію цілей, аналіз результатів діяльності, мотивацію діяльності, рефлексію.

Концептуальні положення (дидактичні принципи) розвивального навчання:

- цілеспрямований розвиток дитини на основі комплексної розвивальної системи;

- системність і цілісність змісту;

- провідна роль теоретичних знань;

- навчання на високому рівні складності;

- просування у вивченні матеріалу швидким темпом;

- усвідомлення дитиною цінності процесу навчання;

- включення до процесу навчання не тільки раціональної, а й емоційної сфери;

- проблематизація змісту;

- варіативність процесу навчання, індивідуальний підхід;

- робота над розвитком усіх дітей як із низьким, так і з високим рівнем навчальних можливостей.

Домінуючий шлях пізнання – індуктивний. Особливе місце в ньому відводиться порівнянню й аналізуючому спостереженню. Рушійна сила навчання – пізнавальний інтерес.

За класифікацією Ю. В'юнкової можна виділити основні відмінності у практиці традиційного та розвивального навчання, показати їх у вигляді таблиці.

Відмінності практики традиційного та розвивального навчання

Параметри порівняння	Традиційна система навчання	Розвивальна система навчання

Ціль навчання	Отримання знань, реалізація програми, розвиток розумових процесів	Загальний розвиток учнів, розвиток розуму, почуттів, волі, навчання вмінню вчитися, жити серед людей, формування творчої особистості
Спосіб навчання	Передача дитині способів дій через алгоритм, схему, приклад	Передача принципів дій через організовану навчальну діяльність і соціальне середовище
Способи спілкування - навчання	Авторитарний: наставляти, навчати, пояснювати. Взаємини керівництва і підлеглих: учитель знає - учень не знає. Позиція учителя: «зверху-вниз»	Спочатку «авторитарна демократія», потім демократичний стиль спілкування. Учитель – організатор особистої діяльності учня. Співпраця, методичне співавторство
ціль взаємодії	Учитель – учень	Учитель – учень. Учень – учень. Учень – учитель

**Відмінності практики традиційного та розвивального навчання
(продовження)**

Норми навчання	Фронтальні, індивідуальні	Фронтальні, індивідуальні, групові, командні
Розвиток емоційної сфери. Мотивація навчання	Розвиток пізнавального інтересу. Молодші класи – навчання з елементами зовнішньої цікавості. Далі – вузькі інтереси з орієнтацією на бальну оцінку	Навчальні та широкі пізнавальні Інтереси. Далі – Інтерес до пізнавальної діяльності, отримання, здобуття знань
Інтелектуальний розвиток	Відсутність системи роботи	Розвиток загальних інтелектуальних умінь: порівняння, класифікація, узагальнення, критичність. Самостійність, глибина, широта мислення
Вольовий розвиток	Нульовий потенціал	Спрямованість навчання на вміння долати труднощі, добиватися отримання результату, розвиток працездатності

Форми виховання	Через заборону, тренінг, вишкіл	Формування сприятливого морального клімату. Осмислення джерел учинків і способів розв'язання конфліктів
Методико-дидактичний аспект навчання	Окремі питання. Монолог. Передбачення помилок. Одне вірне рішення. Відсутність пауз. Безрадісна	Проблемні питання. Діалог. Право на помилку. Варіанти правильних відповідей. Паузи. Поетизація процесу навчання
Самовиховання	Нульовий потенціал	Знання прийомів самовиховання: осмислення своєї індивідуальності, знання елементів самовиховання, самоаналіз, самоконтроль
Нетрадиційні форми активізації психічного здоров'я	Нульовий потенціал	Точковий масаж, динамічні релаксаційні паузи, функціональна музика, рухомі

28. Особливості методики розвивального навчання

Згідно із зазначеними вище відмінностями в розвивальних технологіях навчання, робота вчителя потребує певних умінь, особливої психолого-педагогічної підготовки, знань деяких прийомів практичної психотерапії. Усі ці необхідні відомості спеціалісти отримують у процесі професійної підготовки, а також шляхом професійної самоосвіти та самонавчання.

Особливості уроку, що розвиває учнів. Хід пізнання – «від учнів». Перетворювальний характер діяльності учнів: спостерігають, порівнюють, групують, класифікують, роблять висновки, виводять закономірності. Інтенсивна самостійна діяльність учнів, пов'язана з емоційним переживанням, творчістю, із допомогою вчителя та його цінуванням. Колективний пошук, скерований учителем. Створення педагогічних ситуацій спілкування на уроці, яке дозволяє кожному учню проявити ініціативу, самостійність. Гнучка структура.

Щодо навичок ведення уроку за розвивальними технологіями, то їх сукупність можна розділити на декілька блоків, у яких розвивальне навчання розглядається з позицій таких компонентів:

Змістовність

1. Насиченість уроку. Пізнавальна значущість.
2. Композиція уроку (структура, логіка, цілісність).
3. Проблемність змісту, міра важкості матеріалу.
4. Робота щодо формування загальнонавчальних умінь.
5. Використання наочності як джерела навчальної інформації.
6. Теоретичне осмислення поданих знань, вивчених явищ.
7. Матеріал розрахований на диференційованість навчання.
8. Матеріал розрахований на розвиток творчості дитини, використання її особистого досвіду.
9. Осмисленість навчання, цілей, системи знань.
10. Естетизація процесу навчання, що передбачає розвиток емоційної сфери учнів.

Процесуальність

1. Енергетична сила вчителя.
2. Володіння вмінням самопрезентації.
3. Підтримування активності сприймання навчального матеріалу (зміна видів діяльності, динамічні та релаксаційні паузи).
4. Учитель уміє витримати паузу після формулювання питання, завдання, щоб дати учням змогу думати, приймати рішення.
5. Учитель уміє знаходити позитивні моменти в неточних відповідях дітей.
6. Учитель спокійно реагує на помилки дітей, розглядаючи їх як нові питання.
7. Учитель не повторює відповідей дітей, «літературно» обробляючи їх думки.
8. Учитель уміє використовувати простір у класі як сценічний майданчик.

Комунікативність

1. Учитель відчуває інтерес до дітей.
2. Уміє організувати й вести діалог.
3. Уміє регулювати колективні відносини, піднімати самооцінку дитини.
4. Учитель і учні вміють емоційно об'єднуватися.

5. Учитель уміє планувати та регулювати ритм педагогічного спілкування.

Міжособистісне спілкування

1. Діти спілкуються без спонукання та втручання дорослих.

2. Мають інтерес до думок, суджень однокласників.

3. Уміють слухати.

4. Мають інтерес до групової роботи.

5. Колектив класу мобілізує пізнавальну діяльність дитини.

6. Діти володіють мімікою, уміють відкрито передавати свої почуття, установлювати зоровий контакт.

Важливим дидактичним прийомом, що відрізняє розвивальне навчання від традиційного, є надання учням права вибору – варіанта навчального матеріалу, форм роботи, можливого партнера та інше. Необхідно орієнтуватися на максимальне використання особистісного досвіду дітей, розвиток їх творчості. Діти із психологічними порушеннями відчувають гостру потребу бути визнаними та прийнятими в суспільстві однолітків, мати друга, не почуватися самотніми. І самена вирішення цих питань повинен бути спрямований весь навчально-виховний процес.

До уроків, основною метою яких є розвиток учнів, можна віднести уроки-майстерні, в основу яких покладене переконання в тому, що всі учні здатні самі здобувати свої знання в спільному пошуку, який спирається на такі принципи:

- створення атмосфери відкритості, доброзичливості, співтворчості у спілкуванні;

- включення емоційної сфери дитини в навчальний процес, звернення до її почуттів, збудження інтересу до теми;

- рівність учителя й учнів у пошуку нової навчальної інформації;

- спонукання учнів до постановки питань;

- подання інформації не в повному обсязі з метою провокування почуття інформаційного голоду;

- вилучення офіційного оцінювання діяльності учнів, яке здійснюється в опосередкованій формі під час афішування робіт учнів

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. *Закон України* «Про освіту» [Текст] : за станом на 25 квітня 1996 р. / Голос України. – Офіц. вид. – К., 1996. – 32 с.
2. *Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»)* [Текст] // Освіта. – 1993. – № 44–45.
3. *Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ ст.* [Текст] : за станом на 23 квітня 2002 р. / Освіта України. – Офіц. вид. – К., 2002. – 24 с.
4. *Концепція національного виховання* [Текст] : за станом на 26 жовтня 1994 р. / Освіта. – Офіц. вид. – К., 1994. – 20 с.
5. *Галузинський В. М.* Педагогіка: теорія та історія [Текст] / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. – К. : Вища школа, 1995. – 347 с.
6. *Кузьмінський А. І.* Педагогіка [Текст] : підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – 3-тє вид., випр. – К. : Знання-Прес, 2008. – 447 с.
7. *Левківський М. В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М. В. Левківський. – Київ, Центр навчальної літератури, 2003. – 360 с.
8. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка [Текст] : навчальний посібник / Н. Є. Мойсеюк. 5-е вид. перероб. та доп. – К., 2007. – 656 с.
9. *Підласий І. П.* Педагогіка: Новий курс [Текст]: підручник для студ. вищ. навч. закладів : В 2 кн. / І. П. підласий. – М. : Гуманіст. вид. центр ВЛАДОС, 2001. – 507 с.
10. *Фіцула М. М.* Педагогіка [Текст] : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – К. : Видавничий центр «Академія», 2007. – 560 с.
11. *Сластенин В.А.* Педагогіка [Текст] : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; за ред. В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.

Допоміжна:

12. *Алексєєва О. В.* Формування громадянської позиції сучасної молоді [Текст] / Алексєєва О. В. // Педагогіка і психологія. – Київ, 2006. – № 3. – С. 34-38.

13. *Бех І. Д.* Виховання особистості [Текст] : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
14. *Бех І. Д.* Духовний розвиток особистості: поступ у незвідане «Я» в особистісному бутті людини [Текст] / Бех І. Д. // Педагогіка і психологія. – Київ, 2007. – № 3. – С. 48-56.
15. *Боднар В. І.* Дидактика [Текст] / В. І. Боднар. – К. : Либідь, 2005. – 264 с.
16. *Загвязинский В. И.* Методология и методика дидактического исследования [Текст] / В. И. Загвязинский. – М. : Педагогика, 1982. – 160 с.
17. *Коджаспирова Г.М.* Технические средства обучения и методика их использования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 352 с.
18. *Кочетов А. И.* Культура педагогического исследования [Текст] / А. И. Кочетов. – 2-е изд., испр. и доп. – Минск : Ред. журн. «Адукацыя и выхаванне», 1996. – 312 с.
19. *Лозова В. І.* Теоретичні основи виховання і навчання [Текст] / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків : «ОВС», 2002. – 400 с.
20. *Максимюк С.П.* Педагогіка [Текст] : навчальний посібник / С. П. Максимюк. – К. : Кондор, 2009. – 670 с.
21. *Малафійк І. В.* Дидактика [Текст] : навчальний посібник / І. В. Малафійк. – К. : Кондор, 2005. – 397 с.
22. *Омельяненко С. В.* Педагогіка: тестові завдання [Текст] : навчальний посібник / С. В. Омельяненко. – К. : Знання, 2008. – 391 с.
23. *Пальчевський С. С.* Педагогіка [Текст] : навчальний посібник / С. С. Пальчевський. – К. : Каравелла, 2012. – 496 с.
24. Педагогічні технології: теорія і практика [Текст] : навчально-методичний посібник / за ред. проф. М. В. Гриньової ; Полт. держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – П. : АСМІ, 2006. – 230 с.
25. *Рудницька О. П.* Основи педагогічних досліджень [Текст] / О. П. Рудницька, А. Г. Болгарський, Т. Ю. Свистельнікова. – К. : Експрес-об'ява, 1998. – 144 с.
26. *Стельмахович М. Г.* Українська народна педагогіка [Текст] / М. Г.

Стельмахович. – К. : ІЗМН, 1996. – 170 с.

27. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.

28. Ягупов В. В. Педагогіка [Текст] : навчальний посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.